

VILLEMMAIN.

—
PINDAR SZELLEME

és

A LANTOS KÖLTÉSZET.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

VILLEMMAIN.

PINDAR SZELLEME
és
A LANTOS KÖLTÉSZET

A NÉPEK ERKÖLCSI ÉS VALLÁSI EMELKEDETTSÉGÉHEZ VALÓ
VONATKOZÁSAIBAN.

BUDAPEST.

1887.

VILLEMMAIN.

PINDAR SZELLEME

ÉS

A LANTOS KÖLTÉS ZET

A NÉPEK ERKÖLCSI ÉS VALLÁSI EMELKEDETTSÉGÉHEZ
VALÓ VONATKOZÁSAIBAN.

FRANCFIÁBÓL FORDITOTTA

CSIKY GERGELY.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

12.325/64

A Magyar Tudományos Akadémia főadata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* főadatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsátassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánván — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága

ELSŐ RÉSZ.

ELSŐ FEJEZET.

(PINDAROS szellemének általános jelleme. — Mily jelenkori typus nyújthat róla fogalmat. — Miben hasonlít BOSSUET szónoki fenségéhez.)

A francia akadémia a hathatósabb irodalmi tanulmányok és szigorúbb izlés fölgerjesztésére néhány évvel ezelőtt rendkívüli díjat tűzött ki PINDAROS legjobb fordítására, kötött vagy kötetlen beszédben. Tartozott e jóvátétellel a nagy költő szellemének, kit nagyon elhanyagoltak Franciaországban, még a tizenhetedik században is.

Valóban úgy látszik, hogy akkoriban a szent-írás, mely annyi nagyszerűséggel csatlakozott az istentisztelet szer-tartásaihoz, a gyászünnepekhez és a keresztény szó minden diadalához, még a legtudósabb képzelmekben is ártalmára volt a thebai dalnok költészetének. Természetesen nem őt, hanem Mózes, Dávidot, Izaiást s a próféták egész karát vette mintául RACINE, ez oly zengzetes lyrikus, de a ki nem merte Athen nagy költészetét annyira utánozni, hogy még a görög tárgyakban is szinpadra vigye a tragikai melopeával SOPHOKLES és EURIPIDES közdalait. Később midőn BOILEAU az ókor iránt való általános tiszteletből, de több hittel, mint szeretettel, meg akarta bosszúlni PINDAROST PERRAULT tréfáiért és esztelenségeiért,

ezt a jó munkát kissé félénken, kissé gyöngén végezte. Az ő szemében «e költő szépsége leginkább a *numerus*-ban, a szavak elrendezésében áll.» Az első olympias kezdeténél elragadtatásba jő «a sok magasztos kép fölött, mely ott egyesül,¹ a *metaphora*, *apostropha*, *metonymia* fölött», és PINDAROST úgy határozza meg, mint «oly szellemet, ki hogy jobban behatoljon az észbe, kilép magából az észből».

Valójában úgy látszik, mintha csak félig-meddig volna inyére, csak az emberekre való tekintetből csodálná s mintha talán nem is olvasta volna egészen; mert PERRAULT-hoz intézett további feleleteiben a homerosi vitás kérdés felől semmit sem vesz át, sem az első görög költők hozzávetőleges történetét, sem a költői érzés elemzését illetőleg. PINDAROS számos eredeti vonásából, számos becses bizonyosságából, a ki hymnusaiban mindenütt úgy mutatja be magát, mint HOMER authenticitásának legelső hívőjét és tempломánának papját.

Még ama tudományos részletekben is, melyeket összegyűjt, nem látszik tudni azt, mire PINDAR egyik hymnusa megtaníthatta volna: méltatlankodását fejezve ki a fölött, hogy a görög költő műveit «összeférczelt dalok halmazának hihessék, honnan a *rapsodia* nevént nyerték volna», így felel döntő tekintélylyel: «Ez a szó nem a *ῥάπτειν* igéből származik, mely összefűzést, varrást jelent, hanem a *ῥάβδος* szóból, mely ágot jelent; s az *Ilias* és *Odysssea* könyveit azért nevezték így, mert voltak hajdan emberek, kik borostyán-ággal kezökben énekelték azokat s a kiket ez okból *ágas dalnokoknak* nevezték.» Isten neki! De ily magasból czáfolván meg az előbbi etymologia boldogtalan párthíveit, BOILEAUNAK, ha igazságos akart lenni, nem kellett volna megfélekednie a második Nemeia érdekes kez-

detéről, mely a homeridákat *összevarrt* epikus versek dalnokainak mondja :

ἹΟμηρίδαι,
Ῥαπτῶν ἐπέων τὰ πῶλλ' ἀοιδοί.

Ez a kifejezés a *rapsodok* nevét juttatja eszünkbe, s egyszersmind csupán vándor szavalók szerepét tulajdonítja azon embereknek, kiket egy újkori paradoxon a nagy epea véletlen szerzőivé akart megtenni.

Végre csodálkozhatunk, hogy ha BOILEAU a *rapsod* szó másik, kecsesebb etymológiájának adott előnyt, miért nem idézi PINDARNAK egyenes czélzását ama régi szokásra, hogy HOMER verseit borostyán-ággal kezökben énekelték? Honnan van, hogy az *Ilias* annyi emléke közül, melyeket a thebai költő hullámai magokkal ragadtak, nem idézte, legalább HOMER egységének bizonyítékául, egyikét a legszebb tanúságoknak, melyeket valaha a lángész saját hatalma mellett tett, hogy megbélyegezze az igazságtalanságot és tartóssá tegye a dicsőséget? «Tudjátok Ajax gyilkos erejét,² és az éjszaka késő órájában átszúrva magát saját kardjával, hogyan háritott örök szemrehányást Hellas gyermekeire, kik Trójába mentek; de HOMER megtisztelte őt az emberek közt; és újra fölemelve Ajax minden erényét, meghagyta a lombos ág által a többieknek, hogy mindig kedvöket leljék ihlett dalaiban; mert ha valaki szép versekben mond valamit, ez a szó, egyszer kimondva, halhatatlanul megy tovább; s földön és tengereken soha ki nem aludva, haladt a dicsőség sugara!»

Bizonyára, ha nem is vesszszük számba a kifejezés magasztosságát, melyet a prózai fordítás sem ronthatott meg, megvan itt, jó régi kelettel, mind az, mit BOILEAU HOMER és a nagy költészet számára akart visszaperelni. Ha tehát, HOMERRŐL és rapsodjairól vitatkozva PERRAULTVAL s teljes erejéből idézve ellene VITRUVIUST, AELIANUST és EUSTATHIUS

kommentárját, BOILEAU nem szédítette el ellenfelét e csatánó bizonyítékkal, mely HOMER létezését dalainak halhatatlanságában személyíti: kisértetbe jövünk azt hinni, hogy nem ismerte vagy nagyon kevésbé vette észre. Különbén, mondja a versek minden barátja, lelkesülten lefordította volna, és semmit sem tett volna hozzá.

Hogy BOILEAU, ki néha oly jól megértette és lefordította LONGINUS értekezését a magasztosról, nagyon kevésbé tanulmányozta a magasztost PINDAROSBAN és nem csodálta eléggé e nagy költő szellemét, talán abból is kitünik, hogy jó lélekkel PINDAR utánzásának hitte Namur elfoglalásáról szóló ódáját. A várost csakhamar visszavette Vilmos király s az ódát igen mulatságosan kiparodizálta PRIOR, az angol költő, a ki később követséget viselt a francia udvarnál, hol FENELON nagy kedvét találta társalgásában, s hol néha BOILEAU is találkozhatott vele. De álljunk meg! csak egy tényre akartam utalni az izlés történetében, nem pedig megszólni BOILEAUT, ki a maga területén szintén nagy költő volt.

Akárhogy vesszük, a mi tizenhetedik századunk tulajdonképi tudományossága sem volt nagyobb figyelemmel PINDAR költészete iránt. Ez a tudomány, melynek stylje kitünő izlésű volt józanságában, kissé félenk volt ítéleteiben. Ámbár igen járatos volt az ókorban, nem vitte oda a jelenkori philologia módszeres kutatását és átható kíváncsiságát. MASSIEU abbé és FRAGUIER abbé nem vállalkoztak oly vakmerően PINDAR versszakainak új megszerkesztésére, mint napjainkban BOECK; de valljuk meg, nem is értették őt a hellenisztikus érzék oly szabatoságával és éleselműségével; egyszerűebb, naivabb módon tudtak görögül: tudományuk nem hatolt be annyira a görög társadalomba, és nem ismerte olyan jól annak minden szokását és formáját; másrésről pedig megriaszták izlésöket ez idegen formák.

Azt hitték, enyhíteni kell azt, a mi nagyon távol volt eszméinktől és erkölceinktől; kiméleltből lefátyolozták, buzgóságból egy kissé megrontották. Azért, ha a tudós MASSIEU abbé, kinek értekezésében a nyelv attikai tisztaságú, híven akarja PINDAR költészetét a feliratok és széptudományok akadémiája előtt képviselni, gondja van rá, hogy olyan jól körülírt prózában fordítsa le, melyben nyoma sem marad a lyrai ihletnek; és mégsem mulasztja el mentegetni magát a merészségek miatt, melyeket még mindig látni vél benne s kegyelmet kérni az eredeti számára.

Ha például pindarosi mutatvány gyanánt a tizenkettedik olypiassal, a *Szerencséhez* írt ódával szolgál, e rövid és magasztos hymnussal, azon győzelem dicsőítésére, melyet a nagy görög városok ünnepein egy kretai keresett, kit hazájából, hol sokáig tespedett egy kicsinyes demokratia homályos czivódásai között, elűzött az ellenpárt: gondosan óvakodik a görög költő egyszerűségétől és egyenletességétől; nem nevezi meg az otthon harczoló kakast, melyhez PINDAR ifju hőstét hasonlítja, mielőtt a száműzetés felszabadította és a sors Siciliába hajtotta volna, hogy itt a gazdag Himeros város békés polgára, majd olypiai győztes legyen: «Nem mertem, úgymond,³ e kakas szót használni, mely francziában rossz hatást tenne és elég volna a világ legszebb ódájának megrontására. De ebből semmit sem kell PINDAR ellen következtetni. A házi állatok nevei» . . . ; s egy kissé hosszasan, de előkelően így fordítja le: «Ama házi madár, melynek éneke a hajnalt hirdeti s csak a szemétdomb szolgál tetteinek szinteréül.» A tudós fordító elfeledé, hogy Augustus korában HORÁCZ azt tanácsolta, hogy az eredeti költeményt a közös középből merítsék.

Tantum de medio sumptis accedit honoris.

Végre elfeledte, hogy az ő századában, még a magas izlés korszakában is, CORNEILLE, BOSSUET, PASCAL, gyakran még BOILEAU és LA BRUYÈRE is, alkalmilag saját nevükön nevezték a dolgokat, s a legegyszerűbb szavakat szőtték be a hatalmas vagy magasztos versekbe és sorokba. Egy izléses embernek ily megfélekedzése a styl kezdődő hanyatlását jelzi.

Úgy látszik, ma épen az ellenkezőt tennék, mint MASSIEU abbé. Épen nem félnének a Szerencséhez írt görög óda fordításában megtartani a viszontagságok képét, melyet a költő szeme látott, és bevinni a kifejezésbe a magasztos és alacsony ama váltakozását, mely magát a tárgyat teszi. Az a hang, mely negyedszázaddal ezelőtt a szent-helenai börtönbe zárt hódító nagyságáról énekelve, dicsőíté a lesujtott és foglyul esett sást, mely «meg van fosztva a levegőtől ketreczében, hol a királyok kiteszik»; ez a hang nem jönne zavarba, hogy a thebai költő betűszerinti kifejezését, sőt hangját is visszaadja, és megnevezze a házi madarat, épen úgy, mint ketreczét; s a nélkül, hogy szüksége volna a sasra, e minden időben nemes alakra, kimondaná az «otthon harczoló kakast», melytől úgy megijedt a jó MASSIEU abbé.

Mindenesetre, ha valami gyöngé fogalmat kívánunk nyujtani a thebai lantos emelkedettségéről és ellentéteiről, legtermészetesebb kísérlet volna, legalább prózában, így fordítani le körülbelül:

Ergoteloshoz, a kettős versenyfutás győzteséhez.

«Kérlek, szabadító Jupiter leánya, őrizd a hatalmas Himerost, oltalmazó Szerencse. Te kormányzod a tengeren a könnyű hajókat, a földön a tomboló csatákat és a tanácskozó gyűléseket; és majd fölemelkedve, majd lesülyedve, hullámzanak hívságos hazugságokon keresztül az emberek

reményei. A föld lakói közül még senki sem nyert az istenektől biztos zálogot a jövő eseményeiről; hanem a jövőre nézve vakság sujtja a lelkeket. Sok dolog történik az emberekkel várakozásuk ellenére és kellemetlenségökre; míg némelyek, miután szörnyű viharokon mentek át, egyszerre legmagasabb boldogsággá látták magokra nézve átváltozni a balsorsot. Phalanor fia, te is, mint az otthon harczoló kakas, a házi tűzhely zugában láttad volna elveszni, hervadt levél gyanánt, gyors lábaid dicsőségét, ha a gyilkos lázadás el nem úz Gnossisból, hazádból. Most koszorút nyervén Olympiában, és még két izben Delphiben és az isthmoson, Ergotelos, dicséred a siciliai nymphák langyos fürdőit, mint otthonos vendég e vidéken, mely a tiéd lett.»

A tizenhetedik század végén, mely mindig érdeklődött az ókor iránt, de fényét nem tudta többé visszatükrözni, e leáldozó s már kevésbé ragyogó nap véghatárán, megkisérlették PINDAROS utánzását s nagy költészetét mintegy javítás alá vették. De a silány és durva versek, melyeket LAMOTTE a thebai lanthoz alkalmazott, csikorgásba hozták húrjait; s a helyett, hogy VOLTAIREREL rettenthetetlenül dicsőítették szép ódáiért, a következő sorokat kellett volna neki mondani a fiatal tiszttel, ki méltóbb volt, mint ő, hogy PINDART lefordítsa s új kellemmel költse életre a mythologiai neveket: «Hogyan! az ódának, melynek dalmára Polyhymnia tanítá kedveseit, megtagadhatod összhangját, melyet a versek bájának köszön? PINDAR, ANAKREON, HORÁCZ megcsalták hát a Parnassost halhatatlan dalaikkal? Hallom MALHERBET, ki sóhajtva látja, hogy le merik nézni lantjának kedves hangjait.»

Valóban LAMOTTE költői fordítása, még mikor még is volt elégedve az eredetivel s csak egy kissé ékesíteni akarta, parodiává lett. Midőn különös szeszélyből, Vendôme her-

czeg tiszteletére utánozni akarja amaz oly előkelő, oly tiszta ódát a hellenek kedvelt istenségéhez, a Gratiákhoz, a versenyfutás egy ifjú győztesének nevében, ki a harcziás Orchomenos város fia volt, hol a Gratiák templommal bírtak: LAMOTTE itt sem közeledik jobban a költő nemes és könnyed lendületéhez s derült méltóságához, mint másutt nem érte el magasztos nagyságát. Hideg vésője megrontotta Apollót, mint az olympiai Jupitert. A betűszerinti fordítás inkább megmenthetne valamit a mintából. Megvolna legalább a szobor gipsz öntvénye.

Az orchomenosi Asopikoshoz.⁴

«Kephissos vizének örökösei, kik a szép paripák földjén laktok, oh Charisok, mindig ünnepelt királynői a fényes Orchomenosnak, védői az ős Minyas szülötteinek, hallgasátok meg könyörgésemet. Minden kedves és édes dolog általatok éri a halandókat, akár a bölcsesség, akár a szépség, akár a dicsőség: magok az istenek sem ülnek elül, a méltóságos charisok nélkül, sem a tánczoknál, sem a lakomáknál. Felügyelve mindenre, mi az égben történik, trónjaikon, melyeket az arany-ijas Apollo mellé helyeztek, imádják az Olympos atyjának örök dicsőségét. Nemes Aglaja, Euphrosina, ki kedvedet találod a dallamokban, legyetek ma kegyesek, te is Thalia, kedvelője a dalnak, lásd ez ünnep közeledtét, szerencsés jel alatt. Mert azért jövök, hogy Asopikost lydiai dallam szerint énekeljem meg verseimben. Minyas, az olympiai győztes, általad lesz azzá. Menj most, Echo, sötét lakába Plutónak s vígy dicsőséges hirt atyjának; és látva Kleodemost, mondd meg neki, mikép koszorúzta meg fia ifjú fürteit az athletai diadal szárnyaival a híres Pisa völgyében.»

E szóról-szóra való fordításban, mely nem visszatetsző, legalább látunk valamit az eredetiből: rövid és gyors voná-

sait, könnyed mozgását és rövidségét, ha nem is kellemét. De LAMOTTE, ki annyira megkurtította HOMERT, most kötelességének tartotta kinyújtani PINDART. Mínyas neve eszébe juttatá, hogy kitérést tegyen az argonautákra. Ékítéseket rakott e tömör költészetre, mint az izlés tökéletességét. Körülírta az eszméket, MASSIEU abbé jogos szemrehányása szerint, a ki megelégedett a szavak körülírásával.

De ugyanezen időtájt egy ügyesebb kéz, melyet legalább a klasszikus hagyomány iskolája képezett s mely átvette ennek nemes művészi fogásait, tett kísérletet ama szellemmel, melyet HORÁCZ hajdan utánozhatatlannak nevezett. ROUSSEAU PINDARBól merített ihletet, valamint DÁVIDból, nem sokkal több hittel az egyik, mint a másik iránt. Nem költői lelket, melyet nem lehet átvenni, hanem szép nyelvékességeket nyert tőle, néhány szem színaranyat, melyet vékony és ragyogó levelekké nyújtott fáradságos nyelvezetének szövetében. Több szellemmel közelebről utánzott volna ily mintát. Különösen azt veszi át tőle, mint híres ódájában Luc grófhoz, a mi legmulékonyabb s legkevésbbé gyökerezik az ember szívében, a mythologiai emlékeket, a költés burkát, a próféta palástját és nem hangját. De soha sem vette át tőle s nem tudta az ő példájára létrehozni sem a nyugodt és mély bölcsesség azon maximáit, melyek tiszta fénynyel ragyognak a költői pompa közepett, sem a lelki mozdulatokat s a gondolatok rohamos fejlődését, sem a sajátságos szabatosságot ellentétben a képek bőségével, sem a magasztos és egyszerű, a felséges és házias kifejezés keverékét és rohamos összeütődését, sem azt a mindenható tulajdonságot, mely jelenvalóvá teszi mind azt, mit a költő legritkább önkívületében látott. Mind ez messze volt ROUSSEAUTól és a jelentkező új korszaktól.

Igazat mondva, és hogy teljessé tegyük vallomásunkat,

az úgynevezett nagy században is csak egyetlen egy embert találunk, kiben ily adományok egyesültek, s ki ezekről fogalmat nyujthatna oly izléses embernek, kinek nem lévén ideje PINDART a maga nyelvén keresni s nem találván reá modern fordításainkban, minden áron fogalmat akarna róla nyerni s maga elé állítani valami megkapó hasonlatban, körülbelül mint a vakon született SAUNDERSON, ki a bibor fényét meglátta a trombita harsogó hangjában. PINDARNAK ez öröklött typusa, a lyrai lelkesülésnek e tizenhetedik századbeli öre nem volt költő, hanem pap és egyházi szónok: BOSSUET. E hasonlat több értelmes olvasónak szemébe ötlött már; erre utal egyike a PINDARRÓL szóló legjobb tanulmányoknak is, melyet napjainkban adtak ki. De megelégedtek azzal, hogy e hasonlatosságot a kifejezés némely közös vonására alapítsák. Tovább kell mennünk, hogy igazságosak legyünk a költő iránt és a művészet mély forrásait érintsük. A hasonlatosság, a rokonság nem függ itt néhány betűszerinti utánzástól vagy a nyelv néhány véletlen találkozásától: sokkal általánosabb és bensőbb az. A két lélek veleszületett mozgásában és bizonyos szellemi hajlamokban áll, melyek mindkettővel közösek, daczára a roppant időkülönbségnek és a világ minden megújulásának.

Szemünkbe ötlük e hasonlóság, az egészben és a részletekben, mind annak daczára, mi elválasztja egymástól a méltóságos francia püspököt, a tisztviselő fiát, ki maga is tisztviselő volt, kit befogadtak egy nagy király udvarába és állami tanácsába, a mély theologust, a hasonlíthatatlan szónokot, kinek hangja a nagy temetéseket díszesíté, és a bálványimádó Görögország zengzetes troubadourját, a boeotiai zenész fiát, ki egy thebai kis házban lakott, költő és dalnok volt s e czímnél fogva szívesen látott vendég a görög városokban, a syracusai, agrigenti, ætnai, cyrenei

királyok palotáiban és gyakran a gazdag polgárok házában és asztalánál is, hol ajándékért vagy barátságból a görögök szentelt játékaiban nyert diadalokat dicsőíté. Nos, daczára a sors és gondolkozás mindez ellentétének, egy uralkodó vonás, a styl, a léleknek ez arczulata, oly közel hozza egymáshoz e két embert, hogy a meauxi püspök egy lapja leg-hívebb rajza az olympiai költőnek, és BOSSUET francia prózája, midőn magasztos, leginkább hasonlít PINDAR görög költészetéhez.

Több ok magyarázza meg e különös hasonlatosságot; de a legfőbb ok ama vallási és lyrai alapon áll, mely a nagy szónok képzelő erejét formálta s melyet a szent könyvek lángoló tanulmányozása, a Libanon és Carmel magános látogatásai tápláltak. Gyermekkorától fogva lelkesült Dávid zsoltáraiért, melyekről szent Jeromos így szól: «Ez a mi SIMONIDESünk, PINDAROSUNK, ALKAEUSUNK, FLACCUSUNK, CATULLUSUNK és SERENUSUNK is. Lantján zengi Krisztust, és tizhúrú hárfája a pokolból feltámasztja a holtakat.»⁵

Mint a szent könyvekben szétszórta más diadalmi és gyászdalok szenvedélyes magyarázója, s áhitatos gyönyört találva az *Énekek énekében*, melyben csak a mystikus szeretet eszményét látta, míg képeire és költészetére nézve a lángoló epithalamiumhoz hasonlítja, melyet THEOKRITOS Menelaos Helena pogány menyekzőjére írt: BOSSUET még inkább rajongni látszik ama tömör és költői héber bölcseszetért, rövid axomiákért, beszélő jelképekért, melyekkel tele vannak Salamonnak és Sirach fiának könyvei.

Mindez előszeretettel által BOSSUET, az egyház újabb századainak legtudósabb, legnagyobb ihlettje s a legősiebb szellem újkori megtestesülése, a nélkül hogy akarta volna, legbensőbbben érintette azt a lyrai és gnomikus költészetet, melynek PINDAR volt HOMEROSA. Daczára a *nagy úrnek*,

melyet, mint valahol mondja, a profán ókorban talált, megértette s lelki összhangban állt amaz erkölcsi költészettel, mely PYTHAGORASTÓL származott s melyet PLATO szentnek nyilvánított, mely egészen tele volt komoly gondolatok ragyogó festéseivel s gyakran oly szűzies, oly magasztos, hogy az első egyházatyák az Isten igéjének elorzásáról vádolták, a mint Israel¹ elorzta Egyptom edényeit, és különösen alexandriai Kelemen PINDARban több vonást jegyzett meg, melyeket Dávid énekeiből és Salamon bölcsességéből vett át. De az ily hasonlatosságok, melyekről másutt fogunk beszélni, talán csak az emberi érzelmek kimeríthetetlen kincstárából származnak, a lángész találkozásaiából, amaz örök kinyilatkoztatásból, melyet Isten az embernek ad.

Még egy más hajlandóság hozta közel egymáshoz az újkori püspök és a thebai költő nyelvét: az ösztön a nagyság iránt minden alakban, a hajlam a ragyogó dolgok iránt, a természeti tüneményektől egészen az emberi hatalom és gazdagság pompájaig; úgyszintén az erős ítélet, ellentétben az elkápráztatott képzelemmel, ama szigorú és szomorú magábaszállás, mely ledönti azt, a mit előbb csodált, s két egyenlően átértzett nagyságnak, az épület és rom nagyságának látványát szerzi meg magának. A nap fénye, a királyok pompája, a művészetek csodái, a paloták, ünnepek, áldozatok, a háború szörnyű képeivel, és véres ékességeivel, az érez sisakok, lebegő tollbokréták egyaránt tetszenek a két költőnek, s oly élénk varázsszal kerülnek náluk elő, hogy a mi néha köznapias képnek látszanék, lángoló szavaik tűzében mindig új gyanánt ragyog.

PINDAR azonfelül maga előtt látta a keleti Európa tündöklő egét és Ázsia szomszédságát, az Aetna megrázkódásait és lángjainak visszatükröződését éjjelenként a sicíliai tengerben, a barbar népeket, melyek előzőnlötték a

hősi Görögországot s melyeket ez visszavert. De a borzalom és zaj e nagy látványait, melyeket mérsékelt éghajlatunk nem nyújtott Meaux püspökének, ő emlékezetében látta, és a biblia megnyitotta előtte az egész keletet. «Hol vannak az annyira dicsőített buzogányok és amaz íjak, melyeket soha sem feszítettek meg hiába? A lovak csak arra gyorsak, az emberek csak arra ügyesek, hogy a győztes elől fussanak.» PINDAR vagy BOSSUET az, a ki így beszél? Nemcsak ugyanazon csatakiáltás, ugyanazon hangja a harczias léleknek hallatszik itt; a ruha, a fegyverzet is átment egyik világból a másikba.

És a gondolatok egy másik, egészen szemlélkedő, egészen szellemi rendjében BOSSUET vagy PINDAR-e az, a ki mondta: «Elmuló lények, ki létezik? ki nem létezik? az ember, egy árnyék álma».⁶ Azután visszatérve az élet rohamos mozgásaihoz, PINDAR-e vagy BOSSUET az, ki megragadtatva a sas villámbarázdájától, melyet gondolata annyiszor kísért az egen, így szól egy általa csodált harczosról: «Mint a sas, mely akár a légben repül, akár valamely sziklán pihen, mindenfelé tekint átható szemével és oly biztosan rohan zsákmányára, hogy karmait ép úgy nem lehet kikerülni, mint tekintetét: épen oly élénk volt Condé herczeg tekintete, oly gyors és heves volt támadása, oly erős és kikerülhetetlen volt keze». Egyetlen egy szó származik itt betű szerint PINDARTÓL s előtte HOMERTÓL: $\chiεῖρας ἀπόβροτος$. De az egész kép az ő szellemök rendjéhez tartozik, és az ő hangjokat halljuk BOSSUET e szavaiban.

Vég nélkül lehetne szaporítani e példákat és leszállni oly részletekig, melyek meglepnének s egyszersmind egyedül igaz fogalmát nyújtanák PINDAR kifejezésének, törvény nélkül való numerusaiban.

Mindkét részen láthatnók a legmagasabb emelkedett-

ség és a legegyszerűbb nyelv ugyanazon vegyülékét, s a naivság bizonyos nemét a nagyszerűségben. Láthatnók ugyanazon művészetet vagy inkább ugyanazon önkéntes teremtést, a lángész igéje által való teremtést, megelőzőleg létező anyag nélkül, mely önmagából veszi a nagyságot, melylyel a dolgok nem bírnak, s egyszersmind, ösztönszerűleg és hangjának fölemelése nélkül a szó által egyenlővé lesz mind azzal, a mi magasztos a természetben vagy az emberben. A meauxi püspököt nem ihleti és támogatja mindig egy Condé dicsősége, egy Henriette balsorsa. Ki ismeri közületek, nyájas olvasóim, messire Henry de Gornayt, Talange urát, a maga korának nem kevésbé ismeretlen lovagját, mint a milyen ismeretlenek ma a pisai és olympiai győztesek? Nos, e derék nemes fölött tartott gyászbeszédben történik, hogy az egyénnek, a ki semmi, helyébe téve az emberiség nagyságát és nyomorúságát, BOSSUET ezeket mondja: «Minden folyónak közös vonása, hogy közös forrásból erednek, hogy futásuk közben folytonos esés által lefelé hömpölygetik hullámaikat, és hogy vizökkel együtt nevéket is elvesztik az oceán mérhetetlen ölében, hol többé nem különböztetik meg sem a Rajnát, sem a Dunát⁷ a legismeretlenebb folyóktól. Hasonlókép minden ember ugyanazon gyöngeségek által kezdi: a mint koruk előre halad, éveik egymást tolják, mint a hullámok; életök szünet nélkül gördül és leszáll a halál felé természetes súlyánál fogva; és végre, miután mint a folyamok közt némelyek valamivel nagyobb zajt ütöttek, valamivel több földet jártak be másoknál, mindnyájan összekeverednek a megsemmisülés végtelen örvényében, hol többé nincsenek sem királyok, sem hercegek, sem hadvezérek, sem mindazon nevek, melyek egyiket a másiktól elválasztják, hanem a feloszlás és a férgek, a

hamu és a rothadás, melyek mindenkit egyenlővé tesznek.»

Épen így, egészen hasonló búskomoly és tág tekintettel gerjeszt gyakran mély megindulást a thebai költő valamely köznapi hőstett vagy emlékezet nélküli név alkalmából, szigorú leczkét tartva az emberi gyöngeségről és a sors lesújtó játékaikról. Mert ez a költő, ez a zenész egyszersmind böles, közvetlen tanítványa a SOCRATES és PLATO előtti legtisztább bölesészi iskolának, annak a pythagoræusi iskolának, mely az ascetai buzgóságot egyesítve a tudományyal, ihletője volt az erkölcsi igazság első vértanúinak és később az ókor legtisztességesebb emberét, a hős Epaminondast formálta, a dalnok Olympiodor és a bölesész Lysis növendékét s egyszersmind a thebai pályatér legfürgébb versenyfutóját,⁸ Epaminondast, e nagy embert, az ókori hősök gyakori bűnei és az emberek rendes hibái nélkül.

Ez által és nem csupán a képzelem szép formái által emelkedik magasra a dirkei költő; ő maga pap, és minden látszat szerint, papja egy tisztultabb vallásnak, melyet a mythologiai forma alól, a polytheismus zavaros hagyományai és nagyszámú jelképei közül az ész ki kezdett fejteni. De a nagy költő annyi munkája közül nem maradt fenn más, mint a csaknem legprofánabb rész.

Hymnusai Jupiterhez, pæanjai vagy hymnusai Apollóhoz és Dianához, dithyrambjai, hymnusai Cereshez és Pan istenhez, prosodiái vagy körmeneti dalai, entronismusai vagy pap-avatási dalai, hymnusai a szüzek számára, hyporchémái vagy a vallási tánczokhoz való dalai, gyász elégiái, szóval egész költői liturgiája, — mindezek régóta elvesztek, kétség kívül a régi vallás romjaiban; s nem maradt meg belőlök más, mint alig észrevehető töredékek.

És mégis, még e gyöngé, néhány grammatikai idézet véletlensége által fentartott maradványokból is jobban meg lehet ismerni a költő mélyen vallásos jellemét, mint ódáiból, melyeket Görögország négy nagy játékára irt. Nem erőlködő munka vagy ábrándos abstractio ez, mint a mythologiai vallás és költészet késő korszakában, CALLIMACHUS hivatalos hymnusaiban és PROCLUS tudós elragadtatásaiban. Érezzük az áhitatos képzelem őszinte hitét, magasztos erkölcostantól megvilágítva; a PYTHAGORAS által megtisztogatott HOMEROS ez. Teljes fényében látjuk itt már Görögország ama szép korát, mely AESCHYLOSSAL kezdődik s melyet PLATO koronáz meg, azt a kort, midőn a magasztos, akár a szenvedélyben, akár még a reflexióban is, a költészet alakjában és hangján jelenik meg.

PINDARNÁL, s nála inkább, mint másutt, a költőnek e vallásos hangja, mely annyira különbözik az epikureus HORÁCZ fohászkodási formuláitól, nem csupán kifejezése az őszinte hitnek, hanem jele is a papi hivatalnak. PINDAR szemmel láthatólag az istenszolgálathoz tartozik; szolgálja az oltárnak, hol e cultus a leghatalmasabb és legtiszteltebb volt. Elmondhatta volna Delphiről, mint az ifjú Ion EURIPIDES tragédiájában, melyből Athalia szerzője ihletét merítette: «Imádom a templomot, mely táplált». Τὸν δρῆσαντα ναὸν προσκύνω.

Valóban a hagyományból tudjuk, hogy PINDAR, ki a hatvanadik olympiasban született, és férfi korát Xerxes görögországi hadjáratának idejében élte, Delphiben, melynek jóslatai oly hazafiasak voltak, e háború alatt részt kapott a papoktól a templomban bemutatott áldozatokból; és Pausanias korában, a római hódítás napjaiban, még mutatták e templomban az isten szobra mellett azt a vas széket, melyben a költő ült, hogy hymnusait énekelje.⁹ Egy rövid

töredék, melyet minden fordító elhanyagolt, megerősíti ez emléket; a lángész beköszöntő üdvözlétének látszik ez, midőn a templom ajtaján kopog és felajálja segítségét a közös haza védelmére. «Az olymposi Jupiterre kérlek, oh arany koronás és ragyogó jóslatokat mondó istennő! fogadj isteni hajlékodbba engem, a múzsák elismert főpapját.»¹⁰

Mintha a vallás és költészet frigy-esküjét hallanók ama csata előtt való napon, melyben a költő AESCHYLOS maga előtt kergette a legyőzött perzsákat. És másutt, egy elszigetelt versben, az időtől széttört arany koronának e gyöngé részecskéjében: «Jósolj, oh múzsa! én a próféta leszek».¹¹ De ez a tevékeny és harczias áhitat ugyanakkor szelidebb jelleget nyert a pythagorasi tisztaságtól. «Mit kell tennem, hogy megnyerjem tetszésedet, oh istene a villámnak, Kronos fia, hogy szeressenek a múzsák, és hogy a lélek boldog nyugalmának oltalma alatt maradjak, ezt kérdem én tőled.»¹²

Az ily hitnek, ily szeretetnek más képeket kellett ihletnie, mint a mese emlékeit, más magasztosat, mint a HOMERÉT. Azért hymnusainak egyik töredékében, Apollót megnevezve, így szól PINDAR: «Egy lépéssel átkelt a földön és tengereken; és a hegyek magas ormain megállapodott; és megrendítette a mélységeket, megvetvén szent erdeinek alapját».¹³ Nincs-e itt, magában a bálványimádásban is mintegy új és szelidebb törvénynek hangja? De kivált a lélek halhatatlanságának s a gonoszok és igazak jövőjének hitében mutatkozik a költőnek ez a jellege, mind az elveszett énekek ritka töredékeiben, mind az athletai játékoknak szentelt ódáiban, hova bevezeti azt az érzést, melytől szíve árad.

Nem csupán ama földi leírásait nyújtja a másvilági életnek, melyek közönségesek a görög költészetben, az ely-

siuni gyönyöröket, hasonlóan a vadászathoz, melyet a vad emberek a lelkek tartózkodási helyén képzelnek. Költői gondolatára szent komolyság van nyomva, csaknem ama kegyes hitet hirdetve, melyet az apostol így határozott meg: «a remélt dolgok valósága és a nem látott dolgok látlatósága». «Mindenki — mondá egyik himnuszában, melynek többi része elveszett — elér szerencsés végzet által a célhoz, mely véget vet bajainak. A test mindenkinél az ellenállhatatlan halál törvényét követi; de megmarad belőlünk élő képe az örök éltető erőnek, mert egyedül ez származik az istenektől. Szunnyad a test tevékenysége alatt; de az alvó emberek előtt álmukban gyakran kinyilatkoztatja az örömök vagy fájdalmak részét, mely reájok vár.»¹⁴

És máskor, még nagyobb hévvel, kétségkívül valamely templom szentélyében így énekelt: «Az ég boltja alatt, a föld körül szállnak a gonoszok lelkei kegyetlen fájdalmak közt, súlya alatt oly szenvedéseknek, melyektől nem lehet futni. De az egek lakói, az igazak lelkei zengzetes himnuszokban éneklék a nagy *boldogot*.»¹⁵

Ez utolsó kifejezés, melyet nem vettek észre, sem nem fordítottak le, nem származhatnék-e akár BOSSUET szájából, midőn az igazakról beszél, «kik Istent boldog békeességben élvezik, mely minden vágyukat egyesíti magában, és nagyságának kielégíthetetlen csodálatával szemlélik őt», vagy midőn elképzeli, hogy «a választottak Isten látására a szeretetnek oly elragadtatásába esnek, hogy szükségök van az egész örökkévalóságra, míg magokhoz térnek?»

Bizonyára e *nagy boldog*, mint a költő nevezi, nem a megrontó és profán Jupiter, a rege és a bűn istene, hanem inkább a tiszta és legfelső értelem, melyet két század múlva ARISTOTELES fogott fel, kit a maga idejében istentagadásról

vádoltak, de BOSSUET megdicsért, hogy isteni módon beszélt a lélekről. Ez a szellemi boldogság tökéletessége, a legfelső értelemben; ezek ama hasonlíthatatlan örömök, melyeknek a bölesész, mint ki merte mondani, képét látta e földön a böles gondolat elragadó gyönyöreiben.¹⁶

Az ily boldogság szemléletéről mondja még PINDAR ez egyszerű szavakat: «Az igazak boldogsága nem elfutó». E magasztos eszméket, melyekért PLATO szerencsét kíván a thebai költőnek, vajjon az eleusisi mysteriumokból merítette-e, melyeket néha az ősi és szent igazságok letétének s oktak jelezni? PINDAR is így látszik róluk itélni ama két versben, melyeket alexandriai Kelemen tartott fenn: «Boldog, ki látta az eleusisi rejtelmeket, mielőtt a föld alá teték! ismeri az élet végeit és az istentől adott kezdetet».¹⁷

De másutt ezt mondta: «Mi az isten? mi a minden-ség?» A mi reá nézve megoldá a talányt, az egy más bölcsészi elv volt, egy legfőbb törvénynek, úgyszólván egy erkölcsi végzetnek jelenvaló eszméje, ama vak végzet helyett, melyet szemére vetnek az ókornak, s mely ellen csakis kivételesen igazolhatja magát.

MONTESQUIEU, ki a *perzsa levelek* szabad festései közé kevert bíráló ötleteiben elég könnyedén bánt el a lantos költészettel és azt zengzetes kirugásnak nevezi, PINDARTól mégis átveszi a törvény meghatározását, melyet nagy művének élére helyez. VOLTAIRE nem mulasztá el léhának s nem igen meggyőzőnek találni e költői tekintélyt. De mit mondott volna, ha a csonka idézet helyett, melyet MONTESQUIEU ad, az eredeti szöveg tömör szavait tekintimelyek szabatos fordítása így hangzik:

«Minden halandó és halhatatlan dolgok királya gyanánt, a törvény mindenható kézzel állítja fel az igazságosság legfelső kényszerét.»¹⁸

Nem kevesebb ez, mint egy abszolút igazságú és erkölcs-tan ténye, azaz maga az alapja minden jognak. Ebből folyik a thebai költő egész vallási és polgári bölcsészete. Az ő szemében nem a szám ereje, sem a néphatalom, sem maga a szabadság az, melynek felül kell kerekednie, hanem a legfőbb méltányosság, hasonlóan magához az isteni gondviseléshez.

Ez által oly merészen költői gondolata még inkább közeledik a keresztény pap nyugodt komolyságához s békés és szabályozott szelleméhez. Ez által, ha tovább akarnók vinni a párhuzamot, egynél több hasonlatosságot fedezhetnénk fel a thebai költő politikája és BOSSUETÉ közt, ki a magát néha a szent könyvekből vonta ki, nemhogy a népekre erőszakolja az abszolút hatalmat, hanem hogy a hatalomra erőszakolja az abszolút igazságosságot. PINDAROS ama doriai fajhoz tartozott, mely Görögország mozgékony városai között az állandóság és tartósság elvéhez ragaszkodott, melynek Lacedemoniában örökösödő királyai és senatusa, Siciliában és Cyrenében királyai voltak, s mely mindenben ellentétben látszott állni a csillogó Athen demokratikus szellemével. Nemcsak megénekelte, mint Horácus mondja, az isteneket és az istenektől származott királyokat; szerette is a hatalomnak ezt a formáját és dicsérte, azt akarván, hogy alája legyen rendelve a törvényeknek. Lehetne mondani, hogy már előbb kifejezte azt a kissé ellenmondó kívánságot, melyre a nép balgaságain bosszankodó PLATO fakadt: «Jó zsarnok, jó törvényhozó segítsége mellett.»

Ezért mondja Archesilaus, cyreai királyhoz írt nagy ódájában, e doriai gyarmat eredetéről szóló mesés hagyományok közepett, ama komoly szavakat, melyeknek betűszerinti igazsága minden időhöz tartozik: «Megrendíteni

egy várost, könnyű dolog, még a legnyomorultabbnak is; de azt elhelyezni a talajon nehéz munka, hacsak hirtelenében valamely isten nem veszi magára a vezetők kormányzását.»¹⁹

Még korának dicsősége is, ez oly valódi és oly hírneves plateai, mykalei, salamisi dicsőség, s szeretete a szabadságnak, melyet olyan jól megvédték az ázsiai barbárok ellen s melynek leginkább az atheni hajósok által kivívott diadala oly hathatósan gyarapította a demokratikus büszkeséget: mind ez nem tántorította meg abban, hogy többre becsülje a békés intézményeket.

Kétségkívül magasztalta verseiben a dicső Athent, Görögország bátyját (eh! mily költő, mily nemes lélek tudott volna hallgatni róla?) annyira magasztalta, hogy honfitársainak féltékeny haragját vonta magára, kik tízezer drachma birságot róttak reá, melyet az atheniek kétszeresen megtérítettek neki, és szobrot emeltek nevének Athenben, azon a nyilvános téren, melyet valahol szorgalmasnak és dicsőségesnek nevezett, kétségkívül emlékeire és szószékére czélozva. De szive doriai és monarchikus maradt, ha meg van engedve a nyelvnek ez anachronismusa. Szereti Lacedemoniát, honnan családja származott; szereti azt a várost, hol, mint mondja, «az aggok bölcsesége és a fiatalok dárdái, a zengzetes karok és a múzsa és a nyájas vidámság uralkodnak».²⁰

Ha Athen felé fordul, mely akkor egész Görögország fölött ragyogott, inkább a tanácsadó, mint a hizelgő szerepét játssza a diadalmas várossal szemben, melynek dicsőségét akkoriban megkészserezte AESCHYLOS, még azon véresen vivén azt színre, és diadalmas hazájának szinpadán, ünnepein hangoztatva Ekbatana fájdalmas dalait a menekülő Xerxes fölött, ki üres tegzével bárkán kel át a ten-

geren. Mindenek fölött azért dicséri, hogy az isteni Delphi-ben fölemelte a pythoi Apollo templomának csodálatra méltó kupoláját. Sőt azt lehetne mondani, hogy épen nem kíméli a nagy város szónokait azon Nemeiában, melyben Ajax rágalmazott ártatlanságáról emlékezve, így kiált fel: «Gyűlöletes ékesszólás emelkedett már fel, hizelgő szavak kíséretétől környezve, ravaszsággal fegyverezve és rosszat mívelve a meggyalázás által. Ez az, mely erőszakot tesz az igazságon és romlott dicsőséget vet homályos nevekre.»²¹

Szivének hajlama Aegina szigete felé látszik vonni, Athennek e hódítása és segítsége felé, mely nagy volt a költői képzelemben, az Aeakidák neve által, és egybe kötötte, mint Athen, a háborút, tengerészetet és művészeteket. És mégis midőn egyik gyermekének, az olympiai győztes Aristomenosnak nevében magasztalja, leginkább a polgári jogosság szeretetét dicséri benne s leginkább a népzavargások gyűlöletét köti lelkére.

«Édes nyugalom — úgymond — leánya az igazságnak, te ki megnöveszted a városokat, kezedben tartva a tanácskozások és háborúk kulcsait, fogadd el Aristomenosért a pythiai pálma tisztességét; mert tudsz boldogságot adni, s tudod azt élvezni. De mikor a fékezhetetlen lázadás megragadja a sziveket, te vagy az, rettentő, mely szembe szállsz a gonoszok hatalmával s posványának fenekére tiprod az erőszakot! Porphyrión nem ismer téged a legfőbb jog elleni lázadásaiban. Az a legbecsesebb ajándék, melyet szabad akarattól nyerünk; de az erőszakosság előbb-utóbb megtántorítja még a legbüszkébbet is. A százfejű ciliciai szörnyeteg, Typhon nem menekült el, sem az óriások királya; megfékezte őket a mennydörgés és amaz Apollo istennek nyila, ki jóakaró szívvel fogadta Xenarchos fiát, midőn

visszatért Kirrhából, a Parnassos fűvével és doriai énekekkel koszorúzva.»

És így folytatja a házi béke, a városok nyugalmas fegyelmének dicsőítését, a heves Achilles hazájában: annyira kívánja fölfegyverezni az embereket e százfejtű szörnyeteg, e nép-szörnyeteg ellen, melynek ereje mindent összetör, ha a törvény föl nem tartóztatja.

E doriai szellem annyira megy még PINDARNÁL is, hogy dicsőítésével szentesíti az uralkodókat, kiket a görög szabadság zsarnokoknak nevezett. De mégsem a szolgálai apotheosis ez, melyet később Róma, VIRGILIUSTÓL LUCANUSIG pazarolt. PINDAR nem isteníti ezen uralkodókat, kiknek állandó hatalmát szereti; nem szenvedélyeiket imádja, hanem uralkodásuk békességét, és azt a nagyszerűséget, mely a trón ragyogását a népnek fényévé teszi. Dícsérete, az igazságnak és kegyességnek ajánlása; és ez által is közelebb jár e lantos költő küldetése a papéhoz más időkben. Ha elfelednők, hogy ama kis királyok egyikéről van szó, kik Sicilián osztozkodtak, az agrigenti vagy aetnai királyról: azt hihetnők néha, hogy a nagy uralkodó házak örököseinek dicsőítését halljuk, kik a középkortól napjainkig, forradalmakon és háborúkon keresztül valamely nagy nép fölött uralkodtak. Ilyen nagyszerű nyelvezete van az ódának Theron agrigenti királyhoz, a szekérverseney győzteséhez:

«Hymnusok, melyek a lanton uralkodtok, mily istent, mily hőst, vagy mily embert fogunk dicsőíteni? Pisa Jupiteré. Hercules alapítá az olympiai játékokat a háború zsengeiből. De Theront, a szekérverseney győztesét méltányosnak, vendégszeretőnek, Agrigent bástyájának, a városok bölcs rendezőjének, tiszteletreméltó ősök törzsén nyiló virágnak kell hirdetni.»

«Erős lélekkel elviselt sok baj után elfoglalták a folyam szentelt talaját és Sicilia szemévé lettek. Az idő kedvezően következett, gazdagságot és áldást hozva fajuk erényeinek jutalmául.»

«Oh Saturnus és Rheia fia, ki törvényed alatt tartod az Olymp küszöbét, a játékok koszorúját és Alpheus futását, kegyeskedjél, megszelidülve énekünk által, egész fajzatukra átvinni örökségöket! A jogosan vagy jogtalanul történt dolgokat az idő nem teheti meg nem történetké; de a boldogság fordultával megjő a feledés. Az üdvös örömek alatt legyőzve meghal a mult szenvedésének érzése, midőn az isten kegyelme fensőbb boldogságot küld a magasból. Jól illik e szó Kadmos királyi leányaira: nagyon szenvedtek, de fájdalomuk súlya elenyészett a nagyobb boldogság előtt.»²³

Nincs-e meg ebben az egész pathetikus ünnepélyesség, melylyel az egyházi ékesszólás kiemelte viszontagságait a királyságnak, melyet száműztek, majd visszavittek ama brit szigetre, mely földjén és réveiben hullámzóbb volt, mint a környező óceán? Az Adrastidák háza ez a Stuartok helyett.

És ha meggondoljuk, hogy ez óda többi része tele van azon másvilági boldogság festésével, mely azokra vár, kik kedvöket találják az eskü megtartásában, és meg tudják őrizni lelköket minden igaztalanságtól, hogy csak ez áron látja őket a költő Jupiter ösvényén haladni Saturnus palotájáig, hol az óceán szellői körüllengik a boldogok szigetét, hol arany virágok csillognak és a hol saját kezökkel koszorúkat és füzéreket fonnak: nem ismerünk-e itt is arra a vallásos szellemre, mely a hatalom egységét kívánva az államok állandó rendjéül, azt a *mennyei város* halhatatlan igazságába vetett remény alapján szabályozta s

ennek boldogságát tüzte ki, a hatalmasok és királyok ére-
nyeinek jutalmazására?

E hasonlatosság PINDAR és BOSSUET közt nem volt reánk nézve, mint látni lehet, sem paradoxon, sem új nézetre való törekvés, hanem kivonatos keret, melyben önmaguktól elhelyezkedtek a görög költő arczulatának főbb vonásai. Valóban nem csupán néhány képzeleti forma, néhány styl-szépség találkozik egymással e párhuzamban. Bámulva követhetjük ott az egymástól oly távol eső két forrásnak gyakran hasonló folyását. Ez első tanulmány különben segítségünkre lehet annak megítélésében, mi volt PINDAR az ókorra nézve s mikép mondhatta CICERO: «A költők között — a görögökről szólva — nemcsak HOMERT, vagy ARCHILOCHUST, vagy SOPHOKLEST vagy PINDART említik, hanem az utánok következőket is, sőt még azokat is, kik ez utóbbiaknál is alább állnak.»²⁴ A nagy római szónok érezte a költő ékesszóló lelkét; s ő, ki másutt azt mondja, hogy «elvesztegethető idővel kell birni a lantos költők olvasására,» PINDAR helyét csak HOMER mellett tudja képzelni.

MÁSODIK FEJEZET.

(Néhány hagyomány PINDARÓL.)

Igyekeztünk reánk nézve jelen és ismerős typus által nyilvánvalóvá tenni a thebai költő szellemét, melyet oly nehéz megmagyarázni és lefordítani: adjuk hozzá az ókor-nak életéről való néhány emlékét. A tudós Görögország templomot emelt HOMERnek; de nem dicsekedett szobrával, s vonásainak hiteles képmása sehol sem létezett. Thebában nem volt meg PINDAR szobra, egyedül csak sírja. Százhatvannégy évvel születvén Nagy-Sándor előtt, Görögország legvirágzóbb korszakához tartozott, kezdetéhez ama tartamára és nagyságára páratlan korszaknak, mely AESCHYLOS és SOPHOKLES szellemétől ARISTOTELES szelleméig tart.

A történelem megszűnt mesés lenni, s a mi csodálatos találkozik a thebai költőhöz fűzött emlékekben, az csak a nép túlságos bámulatának tulajdonítható. Mondják, hogy kora ifjúságában a legnagyobb nyári hőségben Tespiæbe menvén, erőt vett rajta a fáradság és álom.¹ Elaludt a földön, valamivel az út fölött. A méhek föléje repültek és mézet raktak ajkaira, s ettől fogva elnyeré a verselés adományát, és énekelt.

Horácz emlékezett e legendára, elbeszélve magáról,

hogy midőn gyermekkorában játéktól és álomtól elnyomva a földön feküdt, mesés galambok zöld lombokkal takarták be. Csoda volt az — úgymond — e fészekkép függő Ache-rontiának, valamint a bantiumi erdő és a forentumi termékeny völgynek lakóira nézve, midőn aludni láttak engem, megvédve a kígyóktól és medvéktől, az isteni borostyán és myrtus egybefűződő lombjainak árnyékában, a mily lelkes gyermek valék, nem az istenek segítségével.²

HORÁCZ, a mint látjuk, enyeleg költői rendeltetése fölött és PINDARtól kölcsönzi kifejezésének hangját és legcsekélyebb részletét is:

Non sine dis animosus infans.

Ὀὖξ ἄνθρωπος Θεῶν, mondá a thebai költő, ámbár nem ön-maga beszélt el a csoda többi részét, melyben kortársai hittek.

A valóságban PINDAR atyja, kinek nevét majd Daiphantesnek, majd Skopelinosnak mondják, gyermekkorától fogva képezte a zene művészetében; később tanítványa volt a hermionei Lasosnak, kora leghíresebb lantosának és énekesének. Egy híres nőtől, Myrtótól is nyert oktatást vagy osztozott vele tanulmányaiban; de e név elenyészik CORINNA neve előtt, ki csaknem egyetlen dicsősége volt Theba egyik szomszéd városának, Tanagrénak, melyet PINDAR gyakran meglátogatott.

CORINNA mellett PINDAR, úgy látszik, még inkább nyert az izlésre vonatkozó tanácsokat, mint zenei ihletéseket. Látva, mily büszkévé teszik első kísérletei és a szép nyelv, melyre erőlködés nélkül tett szert, CORINNA azt mondá neki, hogy «nem felel meg a múzsáknak, nem tudva költői leleményeket hozni létre, a mi a költészet legfőbb munkája, míg a kifejezések, stylvirágok, dallam, zengzetesség nem

egyebek, mint a dolgok lényegéhez adott kellemetességek.» Az ifjú e figyelmeztetés után új dalba kezd, ily hangon: «Isménéről énekeljek, vagy az arany rokkás Meliasról, vagy Cadmusról, vagy a kigyófogakból született emberek szentelt fajáról, vagy Hercules mindenható erejéről, vagy . . .» A mint e kezdettel lépett CORINNA elé, ez mosolyogva mondá: «Csipetjével kell vetni s nem az egész zsákot kiüríteni». ³ Helyesen ítélte meg ezzel a mythologiai emlékek és hangzatos jelzők fényűzését, mely ellen PINDAR szelleme nem tudott mindig eléggé védekezni.

Különben akár tanítványa volt CORINNÁnak, akár nem, PINDAR, úgy látszik, néha versenytársa volt, s vereséget is szenvedett tőle egy vagy több költői versenyen. Nagyon hiteles bizonyosság erősíti ezt, PAUSANIASÉ, a gondos utazóé, ki már régész módjára tudta tanulmányozni rómaivá lett dicsőséges hazája emlékeit. Miután megjegyzi, Tanagre leírásában, hogy e város lakói a görögök közt legjobban tudták az istentiszteletet rendezni s mindig figyelmesek voltak arra, hogy a templomokat félreeső, tiszta helyre állítsák, távol az emberi lakásoktól, hozzá teszi, szemmel láthatólag az istentisztelet és költészet természetes eszmelánczolatának következtében: «CORINNA sírja, ⁴ ki egyedül írt Tanagrában hymnusokat, a város legnyiltabb helyén van. A gymnasiumban is van CORINNÁnak egy arczképe, szalagokkal koszorúzott fővel, a győzelem jeléül, melyet a thebai költői versenyen PINDAR fölött nyert. Úgy vélem, tájszólásának következtében lett nyertes, nem használván a doriai formát, mint PINDAR, hanem azt, melyet az aëoliaiak jobban felfoghattak, s mert akkoriban ő volt a legszebb asszony, a mint arczképe után föl lehet tenni.»

Csak ily vetélytárs elől hátrálva, a thebai költőt nem kevésbé tartották ihlettnek. Mondják, hogy Apollo sze-

rette őt s jelét is adta ez isteni kegynek. Este, midőn a pap becsukta a delphii templom ajtaját, fenhangon hívta őt e szavakkal: «PINDAR, a költő, meg van híva az isten estebédjére.»

E vallási hivatás születésétől fogva személyéhez volt kötve a költőnek, ki az isten egyik ünnepén jött a világra, a mint egyik elveszett hymnusának néhány szava bizonyítja: ⁵ «A minden ötödik évben visszatérő ünnepen történt, hogy először neveztek kedves gyermeknek pólyáimban.» És a régi magyarázó szerint, ki e szavakat idézi, az EVOÉ kiáltást juttatják eszünkbe, melylyel egy másik isten rejtelvei kezdődtek.

Azt is beszélték, hogy a Kithæron és Helikon közt levő völgyben Pan isten maga is megjelent, PINDAR egyik hymnusát énekelve; s megtalálták a költőnek e fényes megtisztetésre adott feleletét egyik hymnusban, melyből csak e vers maradt fenn: «Oh Pan, Arkadia oltalmazója s a szent menedékhelyek öre!» Erről szólnak a régi versek, melyek a költő ifjúságának több csodás emlékeről beszélnek: «A mennyivel erősebben harsog a trombita a könnyű csontfuvoláknál, annyira uralkodik, PINDAR, a te ajkad hangja minden más fölött. Nem hiába volt, hogy gyöngéd szájad körül készíté mézét a méhraj. Bizonyosságomul hívom Mænalos istenét, a ki egy hymnusodat, a te művedet énekelte s elfeledte pásztorfuvoláját.» ⁶

E népies mesék között, úgy látszik, a költő élete az istenek tiszteletében és egész Görögországban híres művészetének sikerei közt telt el. Gyakran meglátogatta Hieron, syracusai király udvarát s kétségkívül fiait is, kik kevésbé hatalmas uralkodói voltak az általok alapított városoknak.

Két költővel ismerkedett meg ott, SIMONIDESSAL és

BACCHYLIDESSSEL; az előbbi idősebb volt, mint ő, az utóbbi fiatalabb és sokkal csekélyebb versenytársa, hogy sem ellensége ne legyen.

A mi PINDAR költeményeiből fenmaradt, még inkább mutatja, mint a mit róla mondtunk, mily nemes és értelmes tanácsokat adott a siciliai városok és a cyrenei görög gyarmat némely fejeinek. Vajjon a szabad görög városokban és polgártársai közt is megtartá a kedveltség ugyanazon fokát, melyben e fejedelmeknél részesült? Athent illetőleg már megfeleltünk e kétségre; «ragyogó és bátor Athennek, Görögország bástyájának» nevezi e várost. Nem kevésbé tisztelte meg Sparta bátorságát, és a lacedemoniaiak megemlékeztek erről, midőn győzve a harcban Thebán, és elfoglalva a várost, csak azt a házat kímélték meg, mely e feliratot viselé: «Ne égessétek fel a költő Pindaros födelét». E könnyű nagylelkűséget később Nagy Sándor is utánzá s nagyon dicsekedett vele.

E kicsiny házban, melynek helyét PAUSANIAS a Dirke forrás partjára teszi, s hol a költő éjjelenként hallá a közeli Kybele-templom papjainak énekét, PINDAR békés és tiszta napokat élt, a mint verseiben nem egy bizonyíték tanúsítja. Innen daczolt az irigyek rágalmával, mint Jupiter madara a csacska madarak rikoltásával; ⁷ itt közeledett zavartalanul az agg kor sötét határához. Megakleával való frigyéből egy fia volt, Daiphante nevű, a történelemben ismeretlen, és két leánya, Protomache és Eumetis.

Még élemedett korában is meglátogatta Görögország főbb városaiban a népies ünnepélyeket, melyeket annyira dicsőített hangja. Beszéli, hogy hirtelen halállal mult ki, az argosi nyilvános játékok közepett. Ez a halál azonban, más elbeszélés szerint nem volt váratlan. Néhány nappal azelőtt Proserpina megjelent az alvó költőnek, és szemére

hánynya, hogy egyedül őt nem dicsőítette még az istenek közül, hozzá tévé, hogy legalább akkor fogja ezt tenni, ha hozzája kerül. Tíz nap alatt teljesült a jövendölés. Volt Thebában egy öreg nő, PINDAR rokona, kinek szokása volt hymnusainak legnagyobb részét ismételtetni. PINDAR azonnal halála után megjelent neki és álmában új hymnust énekelt Proserpina tiszteletére. Az agg nő fölébredése után mindent leirt, mit álmában hallott; és mondták, hogy e halál utáni hymnusban a költő egyéb melléknevei közt, *arany gyepplős vezetőnek* nevezte Plutot, nyilván Proserpina elragadására czélozva.

PAUSANIAS, idézve e megjegyzést, nem tesz hozzá semmit és nem erősíti, hogy a költő szelleme feltalálható öreg rokonának e visszaemlékezésében. Csak bizonyítékát láthatjuk ebben a csodás jellegnek, melylyel a görögök képzelme mindig szerette körülvenni a nagy költő nevét, ki elbájolta őket. Semmi hasonló költés nem követte Sophokles vagy más ily szellem dicsőségét Görögországban, mely épen annyira bölcsészszé lett, mint harcziás és költői.

Nehány ismeretlen keletű, de régi vers megható részletekkel szenteli meg a költő halálát az argosi ünnepen:⁸

«Sírtak az édes hangú Protomache és Eumetis, PINDAROS elmés leányai, midőn visszatértek Argosból, magokkal hozva egy vederben az idegen máglya lángjából kiszedett hamvait.»⁹

A költő dicsősége növekedett sírja fölött, mely Theba legkiválóbb helyén volt, a nyilvános játékok amphitheatruma mellett. Neve szent maradt Görögország csodálatában, mint egyik legnagyobb és legritkább szellemének neve, annál inkább, mert maga Athen, a költészetéről és ékesszólásáról oly híres Athen sem szült, PLUTARCH szerint,¹⁰ semmi

lantos költőt, hanem csak egy ismeretlen dithyramb-irót, KINESIAST, kinek nevét gúnyosan idézi. PLUTARCH, Theba dicsőségeért való naiv féltékenységében nem követett-e el itt egy különös hibát? Elfelelte az atheni szinpad egész lyrai költészetét.

HARMADIK FEJEZET.

(A lantos költészet lényege. — Mennyiben természetes az embernél. — Különböféle conjecturák az emberi szellem találkozásairól és utánzásairól. — A héber óda.)

Van egy szép szó, mely szerint a lantos költészet születését felfogják: a mennyiben magához az értelmes természet teremtéséhez csatolják s első hangjául veszik az embernek, ki felnötten kerül a világra, csoda által, mely nélkül a dolgok kezdetének csodája sem magyarázható meg.

A mult század egy ékesszóló bölcsésze meg akarta lesni és leírni az első ember belépését az életbe, ösztönszerű cselekvését, érzéseinek fölébredését, és azt, a mit nagy és nemes létele gyönyöreinek nevez. De e gyönyörök, melyeket BUFFON kissé hosszasan eleméz, mind a physikai rendhez tartoznak: a fény észrevétele, a mozgás, a tapintás, a szaglás és izlés megelégedése. Vajjon szükséges volt-e, oh bölcsész! csodás származást tulajdonítani az embernek, gyermekkor nélkül vezetni elő s a férfikor minden adományával felruházni születésében, csak azért, hogy physiologiai leczke kísérletét tegyük rajta s kifejleszszük anyagi életét, a nélkül, hogy megnyissuk lelkét s fénynyel és örömmel áraszszuk el, minden mennyei sugár s Istenhez való térés nélkül?

A ki találgatni akarja e kimondhatatlan multat, nem

jobb-e annak ahhoz a hymnushoz fordulni, melyet MILTON énekeltet a paradicsomban, s mely olyan, mint az első ember hálaadása, ki teremtőjét azon a hangon és nyelven köszönti, melyet tőle nyert?

«Magasztaljátok Jehovát, ti, az ég lakói; magasztaljátok őt a mennyei ormokon; magasztaljátok őt minden angyalai; magasztaljátok őt minden seregei!»

— Ilyennek kellett lennie a költészet első lendületének az emberi nem kezdetén, midőn a földre került a dolgok e szemlélője és ura: a költészet Istenhez emelkedett s bemutatta neki a világ adományát.

A homályon keresztül, melyet a modern tudomány nem világít meg mindig, Keletnek, az emberi fajtól jókorán lakott két vidéke tűnik fel, hol emlékezetet haladó idők óta születtek és ismétlődtek ily vallásos hangok. Csakhogy India ege alatt ez ős hymnus a természet anyagi erőihez szólott: *Agni*hoz vagy a tűz istenéhez, *Sivá*hoz vagy a romboló hatalomhoz. Judeában ellenben csak az egyetlen Istent magasztalják és az isteni tisztelet tisztasága, az isteni lény nagysága és egysége mindenek előtt a hozzá intézett hódolatok nagyszerűségében tör ki. Az a kérdés most, vajjon e két pontja Ázsiának, e két tűzhelye a bálványimádásnak és a monotheismusnak, távolról hatást gyakoroltak-e az emberek hitére és képzelmére?

A felelet Indiát illetőleg homályos, távoli és reánk nézve idegen kutatásokat tételez föl. A Vedák hymnusai, melyeket alig egy század óta tanulmányoznak, WILLIAM JONESTÓL LASSENIG, BURNOUFIG, REGNIERIG, a paraphrasisok gyöngeségén keresztül még mindig megragadhatnak a mystikus emelkedettség által; de különösségeket nem enyhíti reánk nézve a megszokás és a tisztelet; inkább az egyhangúságot érezzük ott, mint a nagyságot; és az indiai

népek ez őshitének mozdulatlanságában, az erős hit mellett, hiányozni látszik a lelkesedés.

Vajjon ez isteni tisztelet, e vallási énekek, melyek oly sajátágosan benszülött jelleggel bírnak, túlmentek-e bölcsőjükön s elég korán fölébresztették a költészetet más népeknél? A keleti régiségek tudományához tartozik e kérdés megoldása, mely még nem igen haladott előre, azóta sem, hogy megkaptuk e tudománytól India nagy eposainak fordítását, melyek ha meg is előzték a homeri költeményeket, nem volnának képesek sem megmagyarázni, sem csökkenteni eredeti nagyságukat.

Akármint áll a dolog India e befolyásával, e fölfedezés még hátra van. Ellenben már megtörtént a keleti világ egy másik befolyására nézve. Egyedül az ítéset haladása rontotta szét vagy mozdította ki helyökből alapjait. Tudjuk, mily részt tulajdonított a tizenhatodik és tizenhetedik század történeti és vallási, sőt nyelvészeti tudománya is a héber szellemnek a pogány népek képzésében. E korszak tudománya szent könyveinknek nemcsak régiségét és fenségét bizonyította mindig fennálló okokkal; de egyszersmind bennök látta a profán irodalmak és a görög szellem csaknem egyetlen eredetét és őstypusát. És nem csak a középszerű szellemek, hanem a Scaligerek, Grotiusok, Seldenek, Huetek voltak azok, kik többé vagy kevésbé hajtották előre e hypothesis, melyben MILTON bölcs és ihlett szelleme is kedvét találta.

Jóval azelőtt, hogy ez átszarmazás dogmatikus fegyver lett a kereszténység mellett, ez volt már a zsidók állítása is a görög hódítás és művészetek uralkodása alatt. Elfajulva régi szellemöktől és saját törvényeiktől, s a görögök nyelvét és tudományát tanulva, szerettek ebben saját magoknak nyomára és régi történetök folytonos átalaku-

lására ismerni. PHILO, JOSEPHUS FLAVIUS könyvei, damaszi MIKLÓS töredékei és ugyanazon befolyás alatt más egészen keresztény iratok, mindenütt azt az eszmét tüntetik fel, melyet alexandriai KELEMEN annyira fokozott, hogy a hellenek polytheismusában és költészetében már nem látott egyebet, mint a biblia utánzását és plagiátumát. Kétségkívül semmi sem alaptalanabb ennél; és midőn a *Stromata* és az *Exhortatio ad gentes* szerzője a görög bölcsészekben és költőkben mindig a héber monotheismus nyomait és a törvényhozásából, történetéből, prófétáiból vett kölcsönzéseket véli fölfedezni: gyakran hiányzik a bizonyíték és túlságosnak látszik az elfogultság. De vajjon semmi sem származott át Judeából Görögországba Nagy Sándor előtt? Állíthatjuk ezt föltétlenül, midőn a görög városok eredeténél és első emlékeikben ott találjuk a phœniciaiak nevét és művészeteik föltételezett befolyását? A tizenhetedik század egy tudós munkája, mely tele van görög-gel és héberrel, e czím alatt: *A phœniciaivá lett Delphi*,¹ Apollóban Josue mását, a Pytho sárkányban Og király emlékét s a pythiai játékokban s az ezeket dicsőítő dalokban Judea hagyományát ismeri fel. Ez állítás támogatására magokat a szent könyveket, azután a világi szerzőket idézi. A *Macchabeusok* III. fejezetéből e szavakat kölcsönzi: «A nemzetek a törvény könyvéből vették bálványaik eszméjét». És mivel PLUTARCH említi a megszentelt szokást, hogy a Pæan dalában ελεεῦ! ιοῦ, ιου! szavakat kiáltottak, e kifejezésekben, melyek idegenek a görög nyelvben, a héber *allelujára* ismertek.

Ugyanazon tudomány a görög ünnepek és játékok más körülményeiben Izrael történetének és költészetének gyakori utánzására vélt ismerni;² kiterjeszté e hypothesis Bacchus mythosáig, kinek típusát Noében találta;

végre zsidó-gyarmatnak mondta a lacedemoniaiakat és még nevöket is a héber *Lekadmon*iból származtatta.

Mindezt ma messzire elveti a szabatosabb és terjedelmesebb nyelvészet; de nem lehet tagadni, hogy még mindig különös találkozások maradnak a héber források és a hellenek szelleme között. A tizenhetedik század egy tudósa e hasonlatosságot főképen PLATO maximáiban kereste, összehasonlítva azokat a mózesi törvény rendeleteivel; például felhossa: 1-ör az Isten szerető félelmét; 2-or a bosszú és a másoknak való ártás tilalmát; 3-or az imádság kötelességét, összhangzólag a pythagorasi parancscsal: «Minden dolgotat imádsággal kezd, hogy bevégezhesd»; 4-er a hatalmasok és királyok kötelességét a királyok királyához, az egyetlen Istenhez, minden bölcsesség és minden igazság tökéletes mintájához alkalmazkodni.

De ez erkölcsi utasítások, e szent törvények és még mások is, melyek Mózes kötábláiba vannak vésve, megvannak és olvashatók az emberi szív benső és élő lapján, ezen a látszólag *tabula rasán*, mely azonban mint a tarka márvány — úgymond LEIBNITZ — mély erekkel van átbarázdázva, hol a szükséges igazságok ösztöne székel, melyet a lélek növekedése kifejleszt.

Ugyanazon fogalmak találkozása az emberben bizonyítja, nem az egyetlen és közvetlen hagyományt, hanem a lelkek ugyanazonosságát és természetes rokonságukat az isteni igazsággal. Az eszmék egy más rendjéből, mely kevésbbé a lelkiismeret ösztönéhez, mint inkább a szellem speculatióihoz tartozik, inkább lehetne a nyert hagyományt, a közvetlen emléket következtetni. Például idézik azt a helyet, hol PLATO megjelölve az emberek értelmének különböző fokait s az ezeknek megfelelő rangot, mely öket az államban megilleti, e különbségeket az érczek egyen-

lőtlen értékei által fejezi ki. A bölcseész ez elmélete, mondják, szóról szóra kölcson van véve Ezechiel próféta allegoriat kifejezéseiből: «Láttam Izrael házában az emberek fiait, összekeverve rézből, czinból, vagy ólomból».

De még itt is csakugyan az utánzást bizonyítja a hasonlatosság? A prófétánál és bölcseésznél előforduló kép nem születhetett-e az egyikre úgy, mint a másakra nézve, ugyanazon tárgyak látásából? Azért tudós szellemek általánosabb vonatkozások mellett maradtak. Egyikök PLATO *Köztársaságában* a *zsidó ország* több megkülönböztető vonását vélte látni, valamint a héber próféták nyomára ismer az atheni bölcsenek az Istenről és az igazak boldogságáról való eszméjében. «Ugyanazon egyszerűsége az erkölcsöknek, ugyanazon élet, ugyanazon kitűzött czél van Mózes népénél és PLATO államában. Még a politikai főnök jelleme is, a mint a bölcseész rajzolja, a héber törvényhozó szerint van mintázva; rendkívüli természet, csodás nevelés, egyenlő képesség a szemlélkedő és a tevékeny életre. E typut PLATO egyptomi utazása alatt szedhette föl, a Mózes és a héber nép menekülése után hátramaradt emlékekből.»

Napjainkban egyedül DE MAISTRE ment tovább e conjecturában, a $\mu\omicron\upsilon\sigma\alpha$ $\varphi\iota\lambda\omicron\sigma\omicron\varphi\omicron\varsigma$ szavakat a philosoph Mózes tulajdonnévének vevén és a héberék szent könyveire vonatkoztatván azt, a mit PLATO múzsájáról mondott. Az első egyházatyák a *Köztársaságban* mint a szent könyvek utánzásait jegyezték meg a vallásnak szentelt lantos költészet kizárólagos és föltétlen ajánlását, minden más költészet kárhoytatását s végre azt az eszmét, hogy az éneket és zenét kijelölt bírák, a törvény fentartói alá rendeljék, mint Izraelben, hol a hatóságok ügyeltek fel a hymnusok kiválasztására és az énekben ugyanazon hangok megtartására. Alexandriai KELEMEN PLATOT «attikai Mózesnek» nevezte.

Annyit legalább is meg kell vallanunk, hogy a biblia és PLATO könyvei között a gondolatok és képek némely azonossága ha nem is meggyőző, de meglepő. Visszaemlékezésből vagy szemléletből adja PLATO, mint a biblia, Istennek ezt a nevet: «Az a ki van»? Nem maga PLATO ismerte el, hogy a görögök a nevek legnagyobb részét a barbaroktól kölcsönözték, a mi nála az egész keletet jelenti? és ugyanakkor nem maga állította, hogy a nevek ez első osztogatása isteni és az embernél felsőbb lénytől származott?

Menjünk-e még tovább és tegyük fel, hogy az ékes-szólo atheni Egyiptomban vagy másutt megismerte Izrael szent könyveinek egy részét, hogy igazságokat szedett ki, színeket kölcsönzött belőlök, hogy költő lett példájokra? Míg a bölcész hallgat ily kinyilatkoztatás felől, a szellem néhány találkozása, a képzelem néhány formája nem elégséges ez értelmi közlekedés megállapítására.

A mi szemünkben e véletlen találkozások, ez esetlegesen hasonló lelemények leginkább arra szolgálnak, hogy jobban megértessék a szent könyvek magasztosságát, e különös magasztosságot, mely fölöttök áll még azon dolgoknak is, melyek hozzá hasonlítanak és rá emlékeztetnek. Meg voltam indulva a csodálkozástól, midőn először olvastam Platoban az Isten mindenütt való jelenlétének és kikerülhetetlen gondviselésének e bizonyítékát: «Habár a föld legmélyebb barlangjaiba rejtőznél, habár szárnyra kelnél és a magas édig repülnél, habár a világ végére futnál, habár a poklok fenekére vagy valami még félelmesebb helyre szállnál, az isteni gondviselés ott is melletted volna.»

Erősebben megrázott ez, mint HOMER képzelme, mely leírja isteneinek járását, «három lépésben a világ végéig»; oly erkölcsi nagyságot éreztem benne, mely felülhalad

minden anyagi erőt. De mennyire fölötté látszott állni PLATONAK és HOMERNEK e gondolat a zsoltáros eredeti lelkesülésében! «Hova menjek, hogy kikerüljem lehelledet? Hova fussak jelenlétedtől? Ha az égbe szállok, ott vagy; ha a mélységbe merülök, mellettem talállak. Ha a hajnal szárnyait venném magamra és sátrammat a tengerek véghatárára vinném, kezed vezetne az úton, kezed állapítana meg. Mondám: sötétség fog körül és éjszaka takar el. De a sötétség nem rejt el tőled. Előtted az éj úgy ragyog, mint a nap, a sötétség úgy, mint a világosság.»

E tüzeben a hasonlíthatatlan költészetnek elkáprázik a gondolat; és a nagyszerű festés, melylyel PLATO az előbb bámulatra ragadott, nem más többé, mint a nap fényének megcsökkent visszasugárzása, mint afféle másodrendű szivárvány, hova gyengülten mennek át a legragyogóbb színek, melyek az előtt, a vihar megszűntével, fényes körben koronázták az égboltozatot.

Bizonyára, ha e költészet emberi szellemtől származott, ezt a szellemet átalakítá az isteni kegyelem, a mint a Sinai hegyről leszállva, Mózes arcza még mindig ragyogott a fénytől, melyet látott.

Akár el volt zárva a héberek e költészete a szentélybe s egy választott faj sorai közé rejtve, akár kívül is csillogott némi fénye: annyi bizonyos, hogy csodálatra méltó volt. Ebben maradt meg ma története és egész szelleme ez élőhalott népnek, melynek isteni tisztelete szolgál haza gyánánt. És sajátságos dolog, míg e költészet a legnagyobb mértékben megtartja a különös és elválasztott faj bélyegét, egyszersmind mozgásainak erejénél és igazságánál, szenvedélye gazdagságánál fogva az a nyelv, melyet legjobban ért meg az emberi lelkek legnagyobb száma. Elfeledheti-e valaha a világ a vöröstengeri átkelés énekét? Nem fog-

ják-e ez elpusztulhatatlan hymnust napról-napra énekelni bármely zugában a mindenségnek, melyet fölfedezéseink megnagyobbítottak, akár Amerika kivágott őserdeiben, akár Ázsia fensíkjain? Tudjuk, milyen volt ez emlék hatalma Izrael népénél, és az első szétoszlás után hogyan került elő ez ének Egyiptomban a therapeuták közt, héber származásukat bizonyítva. Megfosztva a látványtól, mely akkor környezte, s az egymást követő fordítások meggyengült színében jutva el hozzánk, még most is érezzük benne a lelkesedésnek azt a tüzet, melyet a művészet nem tudna tettetni s mely bizonyítja a veszély és szabadulás nagyságát.

Egy kegyes tudós, ki a tizenhetedik század végén magyarázatot irt az ősidők ez ihletéhez, mondá, hogy «ez ének mellett VIRGIL egészen jégnek látszott előtte». Szerencsétlenségre ő maga is jéggé fagyasztotta elemzéseivel azt, a mit hite csodált. A szenvedély hevét ép úgy nem lehet megmagyarázni, mint az életerőt; előbb meghal, mintsem a kutató bonczoló kés hozzá érhetne. Mózes éneke fennmaradt, mint a héber faj halhatatlanságának emlékjele, fennállva romjai között. Kisértsük meg távolról megközelíteni hangját:

«Ekkor Mózes és vele Izrael fiai ez éneket énekelték Istennek és mondák:

«Énekelni fogom az Urat, mert feltüntette dicsőségét. Lovat és lovagot a tengerbe döntött.

«Eröm, énekem dicsősége az Ur. Ő az én Istenem, őt hirdetem; őt, atyáim Istenét magasztalom. Az Ur fölkelt, mint a harezos. Jehova a neve.

«Pharao szekerét, hadseregét a tengerbe dobta. Válogatott vezéreit a Vöröstengerbe fojtotta; eltakarta őket a hullám; leszálltak a mélység fenekére, mint a kő.

«Jobb kezed, oh Uram! megdicsőült erejében; jobb kezed, oh Uram, összemorzsolta ellenségeidet.

«Dicsőséged nagysága által megtöröd az ellenállót: magad elé küldöd haragodat; elnyelte őket, mint a szalmát.

«Orrlyukaid fúvására ketté vált az ár; a hullámok fallá gyülekeztek a tenger közepén.

«Az ellenség mondá: Üldözöm őket, elfogom, megosztom zsákmányukat, jóllaktatom lelkeket, átszúrom őket kardommal, kezem öli meg őket.

«Te lehelletedet küldéd: a tenger elnyelte őket; mint az ólom süllyedtek a tajtékzó habok alá.

«Ki hasonló hozzád az erősek közt, oh Uram? hozzád, kit a szentélyekben dicsőítnek, borzalommal magasztalnak csodáidért, melyeket mívelsz!

«Kinyujtád kezedet és a föld megemészté őket. Igazságod által vezetted e népet, melyet megszabadítál, erőd által vezetted szent menedéked felé.

«A népek megtudták és remegtek; rettegés fogta el a philisteusokat; reszkettek Edom vezérei és a Moabiták királyai és Kánaán minden fejedelmei elaléltek félelmökben.

«Hulljon reájok a zavar és rettegés! maradjanak karod hatalma által mozdulatlanok, mint a kő, míg néped oh Uram, elvonul, míg elvonul a nép, mely törvényedet tartja!

«Vezesd őt, helyezd el örökséged hegyén, a hajlékban, melyet magadnak építél, a szentélyben, oh Uram, melyet kezed fejezett be.

«Uralkodjék az Ur századokon át és azontúl.

«Mert Pharaó lova, szekereivel és lovagjaival a tengerbe lépett; és az Ur fejökre zúdította a hullámokat; de Izrael fiai száraz lábbal keltek át a tenger közepén.»

A költészetnek ezt a nemét, mely megfelelő volt a hébereket védő isteni oltalomnak, szenvedélylyel kellett mívelniök. Ezek voltak évkönyveik, nyilvános imáik, népöknek és papjaiknak hangja. Már a héber társadalom eredeténél megkezdődtek a próféta-iskolák. Legalább a királyok korában már föllépnek, annál inkább, mert semmi más hatalom nem talált volna helyet a választott nép és az Isten között, kit imádott. Itt tanulták a vallással együtt a zenét és költészetet. DÁVID alatt és utána, e két művészet bámulatraméltó nagyszerűséggel virágzott Judeában. Négyezer dalnok vagy zenész a leviták rendjéből, huszonnégy osztályba sorozva nagyszámú mesterek alatt s hetenkint felváltva a templom szolgálatában állva, vett részt a szent hymnusok előadásában.

«E fölszerelésből, melynek mását sehol sem találjuk, fogalmat nyerhetünk a héber óda fényéről», mondja egy ékesszóló magyarázó. «Jusson eszünkbe, hogy csak romjai jutottak el hozzánk, melyek minden pompájuktól és élő ragyogásuktól meg vannak fosztva, a gondolatnak és kifejezésnek azon csillámain kívül, melyekre az idő elég homályt és felleget borított.»

Igy egybefoglalva számunkra a héber ódát, doktor LOWTH nem kísérelt meg kutatásokat a héber szent zenéje, a rhythmus és ennek az énekhez való viszonya, s az egész lelkesült és népies előadás fölött, mely oly magasra emelte a szent énekek hatalmát.

Ott, a hol ugyanazon nehézségbe ütközünk, ugyanazon tartózkodásra van szükségünk, sokkal inkább, mint a tudós doktornak. Mint a héber hymnusokat, s a nélkül, hogy e hasonlatosság utánczás volna, PINDAR ódáit is énekkel és hangszerekkel kísérték. Ünnepi látványt nyujtottak valamely templom falai közt, vagy egy palota peristylijében,

vagy valamely koszorús győztes házának feldiszitett csarnokában. Elgondolhatjuk, hogy a lyrai és zenei pompa, a színre vitel nem volt egyforma, akár egy távoli diadalt hirdetett, melyet Olympiából hoztak Syracuse királyának, udvara fényének közepette, akár az ifjú hős tiszteletére történt, kit a versenytérről való kiléptekor a polgárok ünnepe fogadott a költő hangja mellett.

PINDAR maga figyelmeztet e különbségre; és Görögország szellemében, hol mindenki nemes volt, ki a művészeteknek szolgált, hol a színész és a fuvolajátékos nem volt kizárva semmi méltóságból, néha őt magát látjuk a hangversenyt rendezni és felállítani a karokat, melyeknek lantjain és hangjain emelkedik a légbbe új éneke. A héber erkölcsök lelkesült egyszerűségében a királyi próféta épen így vezette hymnusainak éneklését és szabályozta a leviták dalait. Napjainkban semmi tudomány sem merné meghatározni a héber vers valódi alakját és rhythmusát, sem e fölséges költészet énekmódját.

Őrizkedjünk azonban azt következtetni, hogy szelleme is kisiklik kezünkben, és hogy maga BOSSUET is, midőn ezt magasztalta, fonákságokat bámult. Bármennyire hozzájárult a modern tudósok éleselműsége és finom æsthetikája az őszöveg megértéséhez, ne higyjük, hogy a Krisztus előtti második vagy első század judaizáló hellenjei, hogy a Septuaginták,³ hogy később egy alexandriai ORIGENES, egy szent JEROMOS, a bethlehemi doktorok és az áhitatos római nők közt, kik a zsoltárokat héber nyelven énekelték előtte, hogy mind ezek ne értették volna azt a szöveget, melyet oly erővel fejezett ki a görög vagy római új nyelvezet. Válaszszuk el egymástól azt, a mi elveszett, és azt, a mi halhatatlan.

Igen, DÁVID költészetére és az egész héber lyrára nézve, még inkább, mint PINDARRA nézve, kit napjainkbaa oly

vakmerően akartak helyreállítani, a modern tudomány semmit sem bizonyíthat be mindazt illetőleg, a mi a versmérték alakját, a versszakok szabatos mértékét, végre a dallam gépezetét és összeségét érinti.

De oly nagy volt az eredeti szépségének ereje, hogy reánk nézve még most is megmaradt, habár nem ismerjük a törvényeket, melyek szabályozzák, sem némelyikét bájainak, melyek tetszetőssé tették. És a hébereknek e szent költészete, félig elfátyolozottan ős nyelvének homályos ellipsiseiben, ismeretlen mértékével, megfosztva összhangjától, gyakran idomtalan vagy gyöngé fordításokban ültetve át, mindezek daczára tizenöt század óta szolgáltatja a magasztosat az emberek képzelmenek.

Daczára e korlátnak, mely még a legügyesebb tanulmányozásnak és kutatásnak is útját állja, fel lehetett találni a héber énekek egyszerű vázában a lyrai szépség minden fokú természetes típusait: a naiv vidámságot, a kecses szelidséget, a mérsékelt erőt, a tiszta és szigorú méltóságot, a magasztosat tömörségében és nagyszerűségében. Kisértsük meg először forrásuknál, a szent könyvekben, lepni meg az ős költészet e különböző áramlatait, a mint a szent történetíró az Édenből fakadó nagy folyamokat mutatja, melyek átszelik s vizeikkel megszépítik Keletet.

E költészet soha sem könnyelmű vagy profán ugyan, de szelid érzelmekkel és kecses képekkel ékesíti magát, minők a szerelem, a gyöngéd bánkódás, a remény, a visszatartott öröm vagy fájdalom; mert mind a kettőnek báját adhat a tartózkodás, mely nekik mintegy szemérmök.

Ez a szépség gyakori a bibliai költeményekben és csodálatraméltóvá teszi egyszerűségöket, mint például abban

a zsoltárban, mely a félelmes Istent a békés mezei élet legnaivabb képében festi: «Jehova az én pásztorom; semmim sem hiányozhat. Gazdag fűben fog megpihentetni és szeliden csörgedező vizekhez fog vezetni.» És másutt egyik úgynevezett *fölmenő énekében*, melyet a nép a templom lépcsőin felhaladva énekelt: «Oh! mily öröm, mily édes együtt lakni, mint testvérek! Ilyen a bájos illat, mely fejének ormától Aaron szakállára terjed ki s öltönyének széleit is érinti.»

«Ilyen Hermon harmatja, mely leszáll Salem hegyeire. Az Úr áldását tevé hozzá, és életet a jövő századokra.»

Nem lehet-e itt fölismerni vagy föltenni legrégibb és legszentebb typusát ama méltóságos szelidségnek, ama papi komolyságnak, mely PINDAR *hyporchémáit* ihlette, melyeknek némi nyomát még föl lehet találni a töle fenmaradt egyetlen költészeti formában?

A lelki béke és vidámság e kifejezéséhez, e naiv derűltséghez, mely olyan jól illik az éneklő költészet hangjához, a *zsoltáros* néha nyugodt emelkedettségét csatol, mely eszünkbe juttatja azt, a mit Görögország megmutatott, a mit szeretett s a mit olympiai névvel jelölt egyik szónokában: a nyugalmat az erőben, a méltóságot kecses-séggel összekötve. A dictio e nemének, melyet nem akarok mérsékeltnak nevezni, mint némely nagyon klasszikus hebraizálók, hanem a mely egyetlen, eredeti és hasonló, hogy úgy mondjam, oly isteni ihlettséghez, hogy semmi megérőltetésbe nem kerül, hogy nem izgatja fel a prófétát, hogy nem zavarja meg hangja csengését és hogy édesen ömlik ajkairól, ennek a dictionak számos példáját találjuk PINDAR-ban; de egy kecses kép előfordul HORÁCZ bájos ódájában is:

Quem tu Melpomene, semel
 Nascentem placido lumine videris,
 Illum non labor Isthmius
 Clarabit pugilem . . .

A lantos költészet e szelidített módja nem kevésbé engedi meg a gyors átmeneteket, a tárgy vagy megindulás változásait, melyeket rendszeren csak a lelkesülés hevének tulajdonítanak. Ebben csodálatra méltó a héber énekek egy része. Nincsenek meg itt a thebai költő távoli, ámbar valószínű kitérései. Szentebbül korlátolt emlékek közé van zárva; mint az ima viszhangja a templom falai közt marad; de még itt is megtalálja a költői változatosságot a majd az egekig emelkedő, majd a fájdalomtól és szégyentől lesujtott érzelmek rohamos egymásra következésében. Nem valami elkerülhetetlen hasonlatosság, a szellemek valami véletlen találkozása az, a mit a zsoltáros és a dirkei költő közt keresünk; hanem bizonyos természetes emelkedettség, valami utánozhatatlan dolog az, a mit az egyik oldalon felállítunk annak bizonyítására, a mi a másiktól hiányzik:

«Szavam Istenhez emelkedik és szünet nélkül kiáltok. Mindig Isten felé tör szavam, hogy megértsen.

«Örökre el akarna Isten engem taszítani? soha sem lesz többé megkérelhető?

«Örökre meghalt kegyelme? ígérete kiapadt-e az idők folyamán?

«Elfeledte Isten szánakozását? lebilincselte haragjában irgalmasságát?

«Oh Isten, szándékaid mind isteniek. Mely isten hasonlítható Isten fenségéhez?

«Te vagy a csodatevő Isten: megismertetted a népekkel hatalmadat.

«Karoddal visszaszerezted népedet, Jákob és József ivadékát.

«A hullámok láttak téged, oh Isten! a hullámok láttak téged és reszkettek; még a mélységek is megzavarodtak.

«A felhők zivatart árasztottak, az ég megdördült, és akkor nyilaid a levegőben repültek.

«És dörgésed szava a forgó szélben; a villámok kitértek a világ fölött, és a remegő föld megindult.»

Az erőnek e legfőbb foka a kifejezés nyugalmában, ez átmenetek a borzalomból a reményre, ez egyszerű festése a végtelen nagyságnak, ezek ama szépségek, melyeket nem azért idézünk itt, hogy összehasonlítsuk, hanem hogy hasonlíthatatlannak mondjuk; ez a költészet úgy fölül áll az emberi költészeteken, a mint Mózes Istene, még a képzelemre nézve is, fölötte áll mindazon isteneknek, kiket a képzelem alkotott és a szenvedélyek imádtak.

Van még egy más alakja is a héber éneknek, ugyanaz, melyet doktor LOWTH, kissé scholastikus bámulatában, a *magasztos fajtához* sorol, hol a párhuzam inkább elfogadható, ámbár a felsőség nem lehet kétséges. Mert itt nincs többé szó a tulajdonképeni erkölcsi magasztosságról, a ki nyilatkoztatott ész ama derűtségéről, mely kifejezhetetlen jelleget ad a héber hymnusok némelyikének. Arról van itt szó mindenek fölött, a mi sok másban tündöklék, a képek nagyszerűségéről, a szenvedély túlságáról, a gondolat rendkívüli menetéről, ama csodálatos dolgokról, melyek azonban emberiek, mert nem látszanak egyébnek, mint a bennünk létező adományok legnagyobb erőfeszítésének és legfőbb fokának. Ilyenül tűnik fel előttünk az a zsoltár, hol a zsidó theismus tisztaságában az Isten eszméjét oly pompás fölszerelés veszi körül, minőt az orpheusi lelkesedés pillant-

hatott meg, amaz eleusisi rejtelmekben, melyeknek nagyságát PINDAR ismerte:

«Jehova, az istenek Istene, beszélt; és összehívta a földet napkeltétől napnyugtáig.

«A Sion ormairól fölemelkedett a legfőbb szépség Istene.

«El fog jönni a mi Istenünk és nem fog hallgatni. Emésztő tűz fog előtte haladni, és forgószél gyülekszik jelenléte körében.

«Hívni fogja a magasból az eget és földet és önmaga vitába fog bocsátkozni népével.

«Gyűjtsétek össze szentjeimet; egyesüljenek velem, megpecsételve a szövetséget, midőn bemutatják áldozataikat.

«És az ég hirdeti igazságos voltát, és hogy bíró az Isten.

«Hallgass meg népem, és beszélek; hallgass meg Izrael, és bizonyosságot teszek előtted. Isten vagyok, a te Istened vagyok.

«Nem vádollar téged adományaid miatt: áldozataid mindig előttem vannak.

«Nem fogadom el aklod borjait, sem a bakokat nyájaidból.

«Mert az erdők minden vadja az enyém, és a hegyi nyájak és a bikák.

«Ismerem az ég minden madarát; és minden, mi a földön csúszik, az én tulajdonom.

«Ha éhezném, nem mondanám meg neked; mert enyém az egész világ és minden, mit magában foglal.

«Talán bikák húsát eszem és bakok vérét iszom?

«Mutasd be Istennek a dicsőítés adományát, és áldozz a Legfőbbnek imákat.

«Fordulj hozzám a gyötrelmem napján, és megváltalak, és te imádni fogsz engem.

«De az istentelennek mondá az Isten: Miért beszéled el törvényeimet és hirdeted ajkaiddal szövetségemet?

«Mert gyűlölöd fegyelmemet és elveted szavaimat.

«Ha tolvajt látsz, hozzá futsz, és helyed a paráznák mellett van.

«Cselre használod szájadat, és nyelved csalásokat gyárt.

«Egy és több ízben beszélsz testvéred ellen, és anyád fiára veted a gyalázatot.

«Ezeket mívelted, és én hallgattam. Azt hitted, hasonló leszek hozzád; de meg foglak győzni és szemed elé tartom számadásodat.

«Értsétek meg ma az igazságokat, ti, kik elfelejtitek az Istent; és rettegjete, nehogy megragadjalak, és senki sem lesz, a ki megszabadítson.

«A ki a dicséret áldozatát mutatja be nekem, dicsőségemet szolgálja; és megmutatom neki az üdvösség útját, az Isten útját.»⁴

Bármilyen magasztos ez a, hogy úgy mondjuk, orthodox mythologia, hol Jehovát az istenek Istenének nevezik, a nyelv ragyogásában nem egy vonatkozással van a thebai költő vallásos hangjára. A végtelen nagyság képeibe burkolja az erkölcsi törvényt, s csak azért kápráztatja el a szemet, hogy a lelkiismerethez beszéljen.

E valóban nagyszerű ódai forma még a hébereknél is csak akkor érte el igazi magaslatát, midőn a szent szer-tartással egyesült, melynek hangja volt; mint például DÁVID alatt, midőn a frigy szekrényét a Sion ormára vitték, oly diadalmi hangverseny pompái közt, melyben egész Izrael részt vett.

Akkor jelent meg a lyrai lelkesedés legmagasabb

kifejezésében : emelkedett tárgygyal, roppant karokkal, felséges nyelven. Akkor hangzott fel e hasonlíthatatlan hymnus : «Jehováé a föld és minden készlete, a földkereksége, és minden, ki rajta lakik ; mert ő alapítá a tengereket és fölemelé a folyók felett. Ki merészel Jehova hegyére menni és megállapodni szent hajlékában ? Az ártatlan kezű és tiszta szívű ember, ki nem helyezte bizalmát hiú istenekbe és ki nem esküdött hamisan : ez fogja elnyerni Jehova áldását, és az igazságot Istene, Megváltója kezéből. Ilyen legyen a nép, mely őt keresi és Jákob Istenének arcát látja !»

Ily énekkel haladt a vallási ünnep az új szentély felé, a Sion ormán ; és a mint közeledett, a leviták zenés népe, két karra oszolva, ily hangokban tört ki : «Emeljétek fel homloktokat, oh kapuk ! Büszkélkedjétek örök kapuk ! a dicsőség királya belép nem sokára. Ki e dicsőség királya ? Jehova, az erős és hatalmas Isten ; Jehova, a seregek ura. Emeljétek fel homloktokat, örök kapuk ! A dicsőség királya belép nemsokára. Ki e dicsőség királya ? Jehova, a seregek ura ; ő a dicsőség királya.»

A magasztos egyik föltétele, a rövidség élteti ez éneket. Ezen a magaslaton csak egyes villámokban képes az emberi lélek csillogni. A mit ihlettségnek neveztek, az ama pillanat, midőn a lélek önmagán felül ragadtatva kimeríti a fájdalom, öröm, szeretet legmagasabb fokát, melyet lehetséges elérnie a nélkül, hogy széttörje gyöngye hüvelyét és elszálljon e földről. A magasztos folytonossága oly elragadtatást szülne, mely erősebb volna a földi életnél, a mint néha bizonyítja amaz emelkedett, gyöngéd, lángoló lelkek nagyon rövid megjelenése, melyeket az isteni hit megragadott és fölemészt. Talán láttatok is ilyent . . .

Semmi sem ért fel tisztaságával, melyet a buzgalom

táplált. Az élet gondjai és látszólagos boldogságai, sőt az irgalmasság izgalmái is elvesztek reá nézve az isteni szemlélet magasabb gondolatában. Képzeletben látta az Istent; fájdalmainak társává tette őt az imádság által, és nem szállt le a szeretet és remény légköréből, melynek heve egyedül tud kielégíteni bizonyos lelkeket, de gyorsan fölémészti azt a halandó életet, mely e lelkeket körülveszi és feszélyezi. Gyorsan áthaladt e földön, mert a mennyből való volt, és sietett visszatérni oda.

Az emberi lélek, eredeténél és rendeltetésénél fogva képes elragadtatásba jönni, de csak egy pillanatra: eléri ez állapotot, de nem marad meg benne. Földi nagyságának jele és határa egyszersmind, hogy hitben, szenvedélyben, lángészben csak időközönként tudja megpillantani és fenntartani a magasztost. Túl van rajta amaz isteni élet, melynek még a pogány ókor is bírt fogalmával, melyről néha hallott valamit a lélek benső magábaszállásában, s melyet azon rejtelmekben keresett, melyekről PINDAR mondá: «hogy az ember nem lett volna képes egész leleplezett fényöket szemlélni a nélkül, hogy bele ne haljon.»

De térjünk vissza a képzelem és művészet egyedüli területére. Mily helyet kell ott még elfoglalnia a természetfölötti hitnek? Nem csupán a zsoltárok énekeiben fordulnak elő a lantos költészet legmagasztosabb ihletései. Másutt is szét vannak szórva, még a történeti elbeszélésben is, a mit bizonyít a *Deuteronomium* XXXII. fejezete, Mózesnek azon éneke, melyben Isten pörölni látszik népe ellen, vádolva, feelve, a jelenlevő képeknek élő kifejezése és a nem kevésbé szembe világló jövőnek prófétai látása között.

Ha a nagyon messziről vett párhuzamok nem gerjesztenének bizalmatlanságot a lélekben, a héber törvényhozó éneke, melylyel népének hálátlan aggodalmaira válaszol,

az embereknek a költői lelkesedés által való kormányzása, eszünkbe juttathatná SOLON elegiáját, melyet az atheni nép előtt szavalt, és hogyan változtatta meg költői hangokkal az elhatározásokat és csillapította vagy buzdította a lelkeket.

De daczára a tények hasonlatosságának, igen nagy a távolság e két befolyás, valamint a két társadalom között. Egyrésről amaz Istentől ihlett próféta hangját halljuk, kit MICHEL ANGELO vésője tűz-szarvakkal ábrázol: másrésről a költő legelső kifejezései már Hermes isten küldöttére, az értelmes és makacs Athennek való ügyes szónokra vallanak.

Ámde ez Athenben is nemsokára lángra kellett lobannia a lantos költészetnek, midőn a perzsák támadása és veresége föléleszté a pireusi és salamisi hajósok lelkesedését, és midőn az újonnan alapított színház AESCHYLOS-sal a haza győzelmeinek bemutatója s mintegy katonai zenéje lett.

De a távol ókorban, az attikai múzsa e csodálatos termékei előtt, melyek egykorúak és szomszédosak voltak a doriai szellem thebai és syracusai nagy alkotásaival: nem lehet-e a nyelv homályosságain és eltorzításain keresztül fölismerni bizonyos alakját a költészetnek, mely egy nép szívébe volt gyökerezve, s veszélyeitől és meneküléseitől ihletve? Keressük ismét a szent könyvekben, Dávid előtt is, e vallásos és népies, a Kelet szenvedélyeitől éltetett költészetnek példáját. Halljuk Debraht, a prófétai és harczias nőt. Az Istenben való bizalom magasztossága soha sem tűnt fel jobban hála-hymnuszban és diadalmi énekekben:

«Oh Jehova! midőn kijöttél Seirből és előre haladtál Idumea mezeiről, a föld reszketett, az egek sirtak, a felhők vízzé olvadtak, a hegyek eltűntek Jehova arcza előtt, és a Sinai maga is Jehovának, Izrael Istenének arcza előtt.

«Jehova, hallám izenetedet és remegék. Fejezd be munkádat, oh Jehova! az esztendők folyamán; nyilatkoztasd ki az időben; és haragodban jusson eszedbe irgalmaságod. Isten kiment Kánaánból és a Szent a paraneai hegyekből; dicsősége eltakarta az eget és a földet elárasztá világossága.»

Ilyen volt a nyelv, melyet a vallás buzgalma, a haza szeretete, a győzelem és szabadulás öröme egy nő szájába adott, e kicsiny héber népnél, mely még csaknem egészen ismeretlen volt az általa megújítandó világ előtt.

De nem szenved kétséget, hogy nem tekintve e véletlen ihletéseket, melyeket a hazaszeretet a legelső lélekben fölgerjeszthet, a hébereknél inkább, mint bármely más országban megvolt a hagyomány és lelkesedés folytonos tűzhelye. Emberileg szólva, másképp nem lehet megmagyarázni ez állandó iskolákat Izraelben, e prófétákat, a nép szavát és az uralkodók tanácsadóit, e nyilvános vádlóit minden erőszaknak és csalárdságnak, e hirnököket és követeket, kik vérökkel pecsételték meg szemrehányásaik és jövendöléseik igazságát.

Az ítészeti tudomány összehasonlíthatja s alaposan megvizsgálhatja mindazon ismereteket, melyek fennmaradtak a különféle népeknél fennállott theokratiai hatalom különféle formáiról. Akár az egyiptomi papokat, vagy a perzsa mágusokat, a hellen mysteriumok hierophantáit, Róma papi patriciatását, vagy Gallia druidáinak testületét vegyük, sehol sem találunk kevesebb babonát és több nagyságot s oly tökéletes mentességet minden csalárdságtól, érdektől, gyöngeségtől, mint a héber prófétáknál, e szent áldozatainál a zsidó hazának, kik az igazság Istenének szentelve s törvényének tanulásában nevekedve, az ő nevében intették a bűnös királyokat, oktatták az eltévelye-

dett népet, közéje és elnyomói közé vetették magokat és meghaltak ellenségeik kínzó eszközei alatt.

Semmi kétség, hogy a legszigorúbb, legmegtartózkodóbb, legerkölsősebb, legköltőibb nevelés készíté elő ez embereket; és ha néha a bölcseség és lelkesedés adománya, melyet a nevelés kifejlesztett bennök, elveszett és mintegy eltemetkezett a durva életmódban: néha még itt is fölébredt valamely sorscsapás, a haza bajainak hatása alatt; a mint Amos próféta példája bizonyítja, a kit mezei munkájától ragadtak el, hogy Izrael romlott királyát megintse, s tiltakozzék a damascusi bálványozás és a samariai szakadás ellen.

Ez emberek cselekvése Judea harcaiban Phœnicia, Assyria és Perzsia ellen, talán a legnagyobbszerű, melyet valaha az odaadó és szenvedélyes értelem a szám és erő ellen gyakorolt. Ők voltak a héber nemzet lelke, harci riadója, bánatának és gyászának lantja, tartós élete a rab-ságban, midőn viszálykodásai által feldarabolva, a szolgaság száműzetésében, elragadták tőle szent helyeit, sírjait, anyanyelvét, s nem maradt egyebe, mint hite a múltban és jövőben. A történeti megfigyelőre nézve a héber nép egysége, győzhetetlen fenmaradása a próféták könyvében van, Izaiástól Zachariásig és Malachiásig. Jelképben és cselekvésben látjuk ott az Isten tiszteletét, a zsidó haza szeretetét, az isteni ígéretekben való meggyőződést, a szabadulás bizonyosságát, az őshit változhatatlanságát és átalakult ágainak jövőre kiterjedését. Ez a kiolthatatlan lámpa, mely a sírboltban ég, de a melynél meggyújtják s kézzől-kézre adják az új nemzetek a szövétneket.

Valóban, mily nagy volt a régi próféták e lángszavainak hatalma, midőn együtt hangoztak a világban az evangéliumi szóval, melynek majd rejtelmes előhangja, majd

büntető szentesítése gyanánt tüntek fel! És később, mindig olyankor, midőn a biblia lett a lelkek főtápláléka, mily hatalma volt a szellemre és akaratra e nyelvnek, melyet a szenvedély által szüntelenül elsajátítottak az emberek, a kik használták! A szörnyű polgárháborúk, melyekből Európa reformja és nagysága kelt ki, e bibliai szónak forrásából táplálkoztak, melynek a zsoltárok és a próféták főképviselői; s Európa és Amerika keresztényeinek képzelme sokáig megőrizte annak sugarát és bélyegét.

Ha tehát nem akarunk megfélekedni a művészetek komoly oldaláról, arról, a mi a lélek erélyét, a kötelesség és áldozat szenvedélyét, az erkölcsi szabadságot illeti, s hogy helyesebben megítélhessük még a hellen lant kecsességét és hatalmát, szigorúbb szépség fölött kívánunk elmélkedni: szemléljük ez idegenebb, tőlünk messzebb eső s mégis istentiszteletünkbe iktatott és mindenütt jelenvaló eredetiséget, melyet a héber próféták költészete nyújt számunkra, azon prófétáké, kiket Krisztus a *törvény* mellett nevez meg, melynek valóban fényes és képletes magyarázata voltak.

De ily nagy távolságban hogyan ébreszszük fel magunkban e magasztos, rendkívüli költészet képét, mely gyöngé fordításokban jutott el hozzánk, inkább szokatlan, mint bámulatos maradt reánk nézve, és ma már meg van fosztva ama lángtól, ama hívő lélettől, mely ihlett eredetökben annyi erőt adott ez énekeknek, s akkor is, midőn az evangéliomi hit első buzgalmában ismételték, mely újra isteníté azokat? Egyedül BOSSUET és RACINE lelték meg újra egészen a tüzet, mely Izrael prófétáinak szava alatt lappangott, vagy pedig néha egy templom zugában, valamely áhítatos lélek érezé Izaiás néhány szétszórt töredékének egyszerű fordításában az isteni hangot, melyet hite nyilatkoztatott ki előtte.

Részünkről igyekezzünk itt a kifejezés által legalább meg nem rontani azt, a mit a lélek egyedül adhat vissza, a mit a lélek egyedül ragadhat meg, a mit a próféta érezett, Babylon királyának bukását látva. Ez talán legszebb éneke a héber lantnak:

«Hogyan szünt meg az elnyomó és állt meg a kéz, mely elragadta az aranyat?

«Jehova eltörte a gonoszok vesszejét, a zsarnokok kormánybotját.

«A ki kegyetlenül gyógyíthatatlan sebet ütött a népeken és haraggal uralkodott a nemzeteken, le van sújtva akadály nélkül.

«Pihen az egész föld; nyugodt, vagy vidám dalokban tör ki.

«Még a fenyvek is örülnek bukásán, és a Libanon czédrusai, melyek mondják: Mióta megdőltél, a favágó nem hágott fel többé, hogy megnyesse ágainkat.

«A pokol hirtelen megindult, hogy eléd menjen. Felébreszté érted az elhunytakat és a föld őseit; fölkelti trónjokról a népek minden fejedelmeit.

«Mindnyájan felelnek és így szólnak hozzád: Te is meg vagy sebesítve, mint mi; hasonló lettél hozzánk.

«Büszkeségedet lesújták a poklokig, holttested leszállt oda; a rothadás lesz ágyad és a férgek öltözeted.

«Hogyan estél le az égből csillag, mely reggel keltél föl! Hogyan ütötted a földhöz arcodat, te, ki megtörted a népeket.

«És a ki mondád szívedben: Az égbe hágok; az Isten csillagai fölé emelem trónomat, a szövetség hegyére ülök, az Éjszak oldalára; a felhők magasságára emelkedem, hasonló leszek a Legfőbbhöz!

«Az alvilágba fogsz leszállni, az örvény mélységébe.

A kik láttak téged, feléd fognak hajolni, a magasból fognak szemlélni: «Ez-e az az ember, ki felzavarta a földet és megrázta a birodalmakat, ki pusztává tette a földkerekséget, ki elpusztította a városokat és nem nyitotta meg foglyai előtt börtönük ajtaját?»

«A nemzetek minden királya tisztességgel aludott, mindegyik a maga sírjában.

«De téged kidobtak koporsódból, mint haszontalan ágat, azok közé, kiket a pallos ölt meg, és kik az örvény mélyébe szállnak, mint fertőzött holttestek.

«Még velök sem lesz társaságod a sírban; mert tönkretetted országodat, megölted népedet; és a gonoszok magva nem fog megneveztetni az örökkévalóságban.

«Tartsátok fenn fiait a pusztulásnak, apjok gonoszságáért. Nem fognak fölemelkedni; nem fogják örökül nyerni a földet; nem fogják városokkal borítani a föld színét.

«Fölkelek ellenök, mondja Jehova, a seregek istene. Elpusztítom Babylonnak nevét és maradékát, magvát és ivadékát, mondja Jehova.

«A sündisznó hatalmába adom, mocsárrá változtatom, lerombolva megtisztogatom, mondja Jehova.

«A seregek ura megesküdött és mondá: Ugy lesz, a mint gondoltam és a mint akartam lelkemben.

«Assur össze fog törni földemen és lábbal tiportatni hegyeimben; igája messze fog tőlök távozni és e teher levéttetik vallaikról.

«Ime ez a szándék, melyet az egész föld számára határoztam, a kéz, melyet minden nemzet fölé kinyújtottam. Az Ur, a seregek Istene határozta ezt: ki gyöngítheti meg? Keze ki van nyujtva: ki hajlíthatja vissza?»⁵

A görög lantos költészettel, mely oly változó formái-

ban, a dogmatikus vagy lelkesült hymnustól az elégiáig össze lehetne hasonlítani néhány fájdalmas éneket, mint Dávid panaszát Saul és Jonathas halála felett:

«Oh Izrael dicsősége, megölve hegyeiden hogy estek el a vitézek?

«Hallották sóhajtásaimat, és nincs senki, a ki megvigasztal; minden ellenségem hallotta fájdalmamat, és nagy örömük van, oh Isten, hogy így gyötörsz.

«Ne vigyétek e hírt Gázába; ne hirdessétek Askalon utczáin. Ne örvendjenek fölötté a filiszteusok leányai! ne diadalmaskodjanak a környülmetéletlenek leányai!

«Oh Gelboe hegyei, ne hulljon többé reátok sem harmat, sem eső!»

Ez őrzöngés, mely mindennek ellene fordul, s felingerül a helyek, az érzéketlen dolgok ellen, a görög költészetben is feltalálható. Így egy régi harczy dal némi maradványában, a költő felkiált:

«Hajh! hajh! száraz és hitszegő halom! milyen embereinket ölted meg! Vitéz katonákat és nemes polgárokat, kik megmutatták akkor, mily atyáktól származtak!»⁶

De mondjuk ki, hogy a héber költészethez nincs fogható a gyöngédségben, valamint a gyűlöletben, az áldásban, valamint az átokban; a legemberiebb költészet ez valamennyi között, akármily csodálatos az eredete, mert mindigiknél jobban kifejezi a sziv szenvedélyét és mozdulatait. Hazafias költészet is, és annál ékesszólóbb, mert a legnagyobb bajok fölött kesereg, és mert népének szolgálása az ő szemében nemcsak elnyomás, hanem szentségtörés is.

Ilyen volt, három századdal Görögországnak a barbár Ázsia ellen viselt harczai előtt, a magasztosság foka, hová a zsidó haza bajainak láttára s elnyomója bukásának remé-

nyében Izaiás hangja fölemelkedett, e papi és királyi fajból származott emberé, ki később leróttá adósságát a zsarnokságnak, és kit az idegen iga alól felszabadult hazájában, egy hálátlan és kegyetlen király alatt derekában ketté fűrészeltek.

És így a héber prófétákat, kegyetlenebb kínzások közt, már az a sors érte, mely később Athen szónokainak lett osztályrésze. Képviselői voltak, a tűz sugarával homlokukon, az értelem és erény ugyanazon harcának a külső gyilkos támadás és a benső gyilkos zsarnokság ellen. Ők is a harc vezérei, a béke kezesei és a szolgaság engesztelő áldozatai voltak. A mint minden nagy dolog érintkezik e világban, a mint az odaadás és bátorság ugyanazon heve ébred föl bizonyos korszakokban, az eredetökre és történetökre nézve legjobban elválasztott népeknél: nem látszik-e épen úgy, hogy a hazafias és harcziás lant csaknem ugyanazon órában ugyanazt a hivatást tölti be Athenben és Judeában? Izaiás ez éneke Babylon királyának bukása felett, ez a válasz az orczátlan fenyegetésekre, e gögje a királyok királyának, melyet oly magasról törtek meg, nem vezet-e, mintegy ugyanazon emlék által Görögország nagy napjaihoz, Xerxes berontásához, Athen elhagyatásához, az athenieknek a tengeren való diadalmas visszatéréséhez, a Hellesponton átkelő barbarok futásához, szóval mindazon csodákhoz, melyekben részt vett s melyeket megénekelte a tragikus AESCHYLOS, kortársa a lyrikus PINDARNAK, és más alakban ugyanazon szellem szülötte?

Miután az ős Ázsiában kerestük a lyrai lelkesedés legmagasabb ihletéseit, miután harcziás erényét ama küzdelemben szemléltük, melyet a földnek egy monotheista és polgárosult zuga a barbár és bálványimádó Assyria ellen viselt: most már jobban előkészültünk ugyanennek fölisme-

résére a halhatatlan győzelemben, melyet a kis félsziget, az értelmes és szabad Görögország a zsarnoki Kelet, Susa és Ekbatana fölött vívott ki, mely kíséretében maga után hurczolta a királyok régi rabszolgáinak ivadékait, sőt még a babyloni igából Perzsia igája alá került zsidó nép katonaságát is.

NEGYEDIK FEJEZET.

(A görög lantos költészet PINDAR előtt. — HOMER hymnusai. — A lantos költészet az *Iliasban*. — ARCHILOCHOS; szellemének némi maradványai.)

Görögországban, mint másutt, a legtermészetesebb conjectura magához a művészet eredetéhez vezet vissza a lantos költészetet. Láttuk a keleten: a lantos költészet összekeveredik az imádsággal, s mind a kettő a lélek első szellemi föllendülésének látszik. De e kifejezésmód régisége nem tételezi föl egyszersmind kezdetől fogva a tudós változatosságot és ügyes művészetet.

Mielőtt a lantos költészet az összhang minden hatalmával szövetkezett az ünnepeken, leginkább a heroikus vers egyszerű alakját használta. Az ODYSSEA cselekvényébe bevezetett dalnokok, a vak énekes, ki Alkinoos király vendégszerető asztalánál hallatja hangját, az istenekhez szóló hymnusaik a kifejezés és rhythmus tekintetében semmiben sem különböznek az elbeszélés többi részétől.

Végre, midőn az *Iliasban* Hektor utolsó harcát a költő, mintegy ily győzelem apotheosisa gyanánt, a győztesek hirtelen felkiáltásával kíséri: «Nagy dicsőséget vívtunk ki, megöltük a hős Hektort;» — semmi sem változik meg a vers alakjában; és a méltóságos hexameter simulva alkalmazkodik a harci öröm ez erőszakos kitöréséhez.

Ne csodálkozzunk hát, ha a hymnusokban, melyek HOMER nevét viselik, s a mint látszik, két nagy költeményével egykorú vagy hozzájuk közelítő nyelvvel bírnak, a lyrai mozgásra alkalmazott mérték egyforma és egyszerű marad: maga az istentisztelet egyszerűsége megy át a művészetre.

Annál inkább autentikusnak fogom tartani az Apollohoz szóló hymnust, ha nem is szerzőjére, legalább régiségére nézve. THUKYDIDES,¹ a komoly történetíró, ki a homeri költeményekben valamely esemény vagy régi szokás bizonyítékát keresi, ezt a hymnust HOMER munkájának tartja, s tegyük hozzá, egyetlen munkájának, melyben önmagát megjelöli. Valóban, idézve a delosi fiatal lányoknak, Apollo szolgálóinak hymnusait, a költő így kiált fel: «Oh Latona, Apollo és Diana, üdv tinektek! De ti is, emlékezzetek meg rólam mindörökké. Valahányszor a föld lakóinak egyike, valamely boldogtalan utazó kérdeni fogja tőletek: Oh fiatal leányok, mily ember lakik itt, ki reátok nézve legkedvesebb a költők közt és énekeiben legkellemesebb? feleljetek mindnyájan, a mi nevünkben: Vak férfiú az; hazája Chio bérczes szigete; énekei legelsők lesznek a jövőben; és mi elviszszük dicsőségét mindenhová a földön, hol lakott városokra találunk.»

Vajjon ez a nyelv, melyet THUKYDIDES előtti versek szentesítettek, nem a költőnek önmaga által adott személyleírása volt-e, hanem fictio a Görögországban már elterjedt népelemek eredetét illetőleg? Mindegy, láthatjuk itt, a vallásos hymnusok és epikus elbeszélések hangjának egységében, magát a lyrai költészet régiségét.

Különben is minden ezt látszik bizonyítani, a képek természete és bősége, a symbolumok egyszerűsége. Akár a természet nagy látványait dicsőíti e homeri hymnusok köl-

tészete, akár a mythologiai vallás hagyományait idézi fel, sehol sincs bennök semmi agyafúrtság, mint PROCLUS tudós hymnusaiban vagy a késő visszaemlékezésekben, melyeket Orpheus neve alá helyeztek. Ez énekek nyelvében inkább a pantheistikus áhitat egy nemére lehetne ismerni, hasonlóra ahhoz, mely régiebb időkben és a görög faj elfeledett őseinél a *Vedák* néhány hangját ihlette. Ilyen jellege van a Földhöz szóló homeri hymnusnak, amaz anyagi istenséghez, melyet India szép ege alatt a költők dicsőítették, s verseikben *termékeny és kimeríthetetlen, folyóktól áradozó és hegyekkel ékesített* gyanánt tüntetnek föl.

«Énekelni fogom a Földet, az egyetemes anyát, ingatlan alapot, mely minden dolgot táplál ide lenn. Valóban minden, a mi a földön jár, vagy átkel a tengeren, vagy a légben repül, tőled és gazdagságodból veszi táplálékát! Te vagy az, ki által a család szép gyermekekkel és szép aratásokkal virágzik, oh istennő! Tőled függ életet adni a halandó embereknek és azt megtartani. Szerencsés, a kit megtisztatsz kegyeddel! minden bőséggel jut neki. Számukra teremnek a kalászszal fedett szántóföldek, gyarapodnak a nyájak a mezőkön és számukra telik meg a ház javakkal. Bölcs törvények által kormányozzák szép asszonyokkal ékes városaikat. A boldogság és gazdagság követi őket mindenben. Fiaik üde és új vidámsággal büszkélkednek; s leányaik, vidáman játszadozva koszorús karokban, a rét virágai között tánczolnak: fiai és leányai azoknak, kiket meg akarsz tisztelni, szent istennő, kimeríthetetlen szellem! Üdvözlégy, istenek anyja, hitvese a csillagos égnek! viszonzásul énekeimért adjon nekem kegyelmed boldog életet. Emlékezni fogok rád s gondom lesz egy más énekre.»

E hymnuszok legnagyobb részt, néhány versre szorítkozva, nem látszanak másnak, mint fohászokodási formulának, melyeknek idejét nehéz volna meghatározni. De az Apollóhoz szóló hymnus, melyet Thukydides idéz, és némely mások Mercurhoz, Venushoz, Cereshez, elbeszélésekkel és imákkal keverve, eléggé jelzik az elbeszélő költészet viszonyát a lyrai énekhez. Tudjuk, hogy a Cereshez szóló hymnust csak a múlt század végén fedezték föl egy moszkvai kolostor porában. A szó-kritika fölismerete benne más, legrégebbnek tartott hymnuszok nyelvét és kifejezését. Az ízlés megérezte, a költésben és elbeszélésben, azt a naiv hangot, mely nem csal meg s melyet nem lehet szinlelni. Ceres és Proserpina elmés és symbolikus regéjét sehol másutt nem mondták el annyi vallásos és pathetikus bájjal. Ceres ingerült fájdalmát, a bosszút, melylyel az embereket fenyegeti, hogy míveletlenül hagyja a földet, legyőzik anyja, Rhea könyörgései és azon ígéret, hogy újra fogja látni leányát s az év két harmad részét ezentül vele tölti az Olympon.

«Mondá az istennő²: a szép koronájú Ceres nem daczol többé. Gyorsan szabadon bocsátá a termékeny szántóföldek születő gyümölcseit: a téres föld levelekkel és virágokkal telt meg. Ceres előlépve, megmutatja a királynak, az igazság főnökének, Triptolemosnak, Dioklesnek, ki megzabolazza a paripákat, a hatalmas Eumolposnak, Keleosnak, a népek pásztorának, oltárai szent szertartásait: mindnyájokat megtanítja az isteni rejtelmekre. Triptolemost, Polykenost, Dioklest, ama rettentő rejtelmekre, melyekbe nem szabad behatolni, melyeket nem szabad tudni, sem elmondani; mert az istenek nagy félelme bilincseli le itt a szót. Boldog az az ember, ki látta ezeket! De annak, ki nem ismeri e szent dolgok titkát, s nem osztozik bennök,

nincs hasonló reménye a boldogságra a halál után és a homályos tanyán.»

E homályos szavak, a mint látjuk, ugyanoly áhítatot, ugyanoly bizalmat lehelnek, mint PINDAR töredéke az eleusisi mysteriumokról. Ez a nyelv Görögország azon idejéből való, midőn a nép bátorsága és szelleme leginkább össze volt kötve a hittel és az istentisztelet ünnepeivel. Később jelképileg magyarázták a bölcsek az eleusisi rejtelmeket; és még később átvette vagy utánozta a *Theurgia* bizonyos neme, a pogányság utolsó papsága. De akkor e hit nem volt már egyéb, mint csalás, melyből a költészet épen úgy hiányzott, mint a lelkesülés.

Akárminth álljon a dolog a kezdetleges hymnus egyszerű formáira nézve, a rhythmusnak csakhamar változnia kellett s alkalmazkodnia mindazon mozgásokhoz, melyeket a képzelem lendülete, az éneklés megindulása, a hangok együttes zengése, a reájok felelő tömeg hullámozása adhatott a költőnek. A szent hymnus, mely eleinte műveletlen volt, mint az erdő, melynek vad boltozatát verdesé, azután sokáig durva és egyszerű, mint az első templomok roppant kövei, velök együtt megszépült és kifejleszté az összhang minden változatosságát, minden számítását. A költői mérték hozzá simult e változásokhoz. Az elegia, a gyászdal váltakozó tördelt verset fogadott el, mintegy a hang által akarva kifejezni az erőfeszítést és szomorúságot. A harag az éles és gyors szótagú iambussal fegyverkezett föl. Az erkölcsi költészet, a többinek e helyreigazítója, mely eleinte THEOGNIS elegiai metrumára látszott szorítkozni, különféle rhythmusokat vett föl és a lant valamennyi hurját bejárta.

Azok között, kik így kitágították a görög költészetet, HOMER után és a tragikusok előtt nincs híresebb név, mint ARCHILOCHOSÉ. Semmi más ének nem volt ismeretesebb

a régi Athen köztérein és csarnokaiban; egy mellszobor sem állt közelebb HOMERÉHEZ a Lagidák múzeumában.

De napjainkban hogyan állítsuk össze vagy találjuk ki e költészetet néhány ritka maradványból, néhány gazdátlan töredékből, mely véletlenül megmenekült az idők hajótöréséből? Hogyan találjuk ismét föl az elporlott gyémánt tüzét és ragyogását?

Nem számítva a csodálatot, melyre ARCHILOCHOS a görögöket ragadta, tudjuk, hogy egyike volt HORÁCZ mintáinak, és hogy a római lantos oly szorgos és élénk művésze át volt szöve ARCHILOCHOS, ALKAEOS, STESICHOROS, SAPPHO emlékeivel. De még ez is elég sok különbséget tüntet föl ARCHILOCHOS heves szelleme, zabolátlan szabadossága s HORÁCZNAK egyszerre epikureus és tudós kecsessége között.

ARCHILOCHOS Paros szigetén született, a tizenhetedik Olympias táján, hat századdal időszámításunk előtt. Keresztül ment az akkori polgárosult élet minden kalandján; egyszerre költő és katona volt, erkölseiben hírhedett, versei miatt félelmes, engesztelhetetlen házi ellenség, gyöngé védője polgártársainak, ki még inkább szemtelenségével, mint szellemével tudta eltakarni a csatából való megszökését és elvesztését ama pajzsnak, melylyel vagy melyen kellett a harczból visszatérnie minden spártainak.

Verseiben Mars, a hadi isten szolgájának és a múzsák kecses adományaiban oktatót növendéknek nevezte magát.³ Másutt épen oly harciasnak mutatva magát, mint a kretai Hybrias egy régi dalban, így szólt⁴: «A dárdával, kenyeret találok számomra; a dárdával, leszedem Ismaros szüretjét; a dárdával, van, mit kedvemre ihatok fektemben». De ez a vitézség nem tartott sokáig; és a sors igazságossága fentartá gyöngeségének vallomását, fenmaradt kevés versében. «ARCHILOCHOS, a költő, beszéli PLUTARCH,⁵

Spartába jutván, a lacedemoniak ugyanazon órában kikergették, mert azt mondta verseiben, hogy jobb eldobni a fegyvert, mint meghalni.»

Azután a történetíró ezt a kellemetlen idézetet adja hozzá a költőből: «Most valami thrák büszkélkedik a paizszal, melyet én érintetlenül hagytam egy bokor mögött, kedvem ellenére kétségkívül; de ez által kikerültem a halált. Jó éjszakát e paizsnek. Lesz más paizsom és az sem lesz rosszabb.»

Ámde a költő, ki így gúnyolja magát, másutt emelkedettséggel és erővel teljes hangokat talált, hogy állhatatosságra és harcra buzdítson a szerencsétlenség ellen. Ő mondja a következőket, szép iambusi versekben: ⁶

«Nincs az emberi dolgokban semmi, a mit nem lehet remélni, semmi, a mit tagadni kell, semmi, a mi meglephet; mert Jupiter, az istenek ura, fényes délből éjszakát csinált, midőn elfátyolozta a ragyogó nap fényét; és hideg borzalom szállott az emberekre. Ezután mindent hihetnek és remélhetnek a halandók; és senki se csodálkozzék közületek, ha látja, hogy a vad állatok kicserélik erdeiket a delphineekkel a tenger mély völgyeiért, s míg amazok többre becsülik a földnél a harsogó hullámokat, ezek ettől fogva a hegyekben találják kedvöket.»

Másutt a költő, nem kevesebb erővel, az élet csalódásai ellen szólal fel, s nem, mint néha HORÁ CZ, «a gondatlanságot és gyönyört», hanem a lélek szilárdságot tanácsolja ellenök. Ily nyelven szól PERIKLEShez, ki több mint két századdal előzi meg a történeti PERIKLEST ⁷:

«Polgáraink közül, oh PERIKLES, senki sem tudná ünnepek által eloszlatni bánatos sóhajainkat: a város sem tehetné azt. A mint vannak emberek, kik a tenger zúgó hullámaiba sülyedtek, épen úgy érezzük szívünket bánatba

merülni. De a legnagyobb bajok orvosságául, oh barátom, a lélek szilárd merészségét adták az istenek. Majd az egyik, majd a másik érzi e bajokat. Ma reánk nehezültek, és ime mi csak úgy pihegünk vérző sebünkéből; azután másokra fognak átszállni. Légy gyorsan erőssé s üzd messzire magadtól az asszonyos panaszkodást.»

Láthatjuk, hogy ez ARCHILOCHOS, kit Spartából elkergettek, mert tréfát üzött a bátorságból, a görög szellem mozgékonyságával képes volt versei által bátorságra lelkesíteni, s ezzel fegyverkezni fel a hibái miatt támadt megvetés ellen: ⁸ «Oh türhetetlen bajoktól sujtott lelkem — úgy mond —, szenvedj szilárdsággal; és ellenségeid elé vetve melledet, verd vissza őket, hajthatatlan maradv a csapásaik alatt; győzelmedben ne légy kevélylyé; legyőzve ne húzódjál sirva az árnyékba; de mind a szerencsében, mind a balsorsban mérsékelten örvendj vagy bánkódjál; aztán ismerd meg, mily végzetes áradat ragadja el az embereket.»

A költő, ki ily férfias és szigorú hangokra képes, a nagy tetteket is tudta hirdetni. Olympiában koszorút is nyert Herculeshez szóló hymnusáért, melynek dala híressé lett, ámbár első előadásán a lantnak egy véletlenül elszakadt húrja megzavarta az összhangot: ⁹ «Üdvözlégy oh dadalmas király, Hercules, és te Iolas, vitéz harcos!»

Kétségkívül ennek és ama kedvtelésnek, melyet Görögország művészi népe az őt gyönyörködtető lángész iránt tanúsított, lehetett köszönni, hogy ARCHILOCHOS, daczára élete és versei szabadosságának, emberektől és istenektől tisztelt névvel birt, hogy a pogány kifejezést használjuk.

Ez a név tovább élt Görögország költői emlékezetében; gyakran kárhoztatva a bölcsészek által, de idézve, énekelve minden ünnepen; és midőn a szószéken és színpadon

beszélő szabad Görögország megszűnt, midőn nyelve és szelleme nem volt más, mint udvari fényűzés és szobai tanulmány Alexandriában és Ázsia görög városaiban: az antik művészet egy emlékét sem utánozták, magyarázták inkább, mint ARCHILOCHOS merész szellemét.

Szabadosságát elfeledteté nyelvének mély művészete; elmélkedtek fölötte, mint PINDAR és maga HOMER felett; és a minták ama gazdag sorozatában, melyet a görög szellem különböző korszakaiban a rómaiak munkás izlésének nyújtott, a legügyesebb versengések tárgya volt. HORÁ CZ magába szívta e vakmerő és szabatos, lángoló és bölcsészi költészetet, melynek hangjait talán Athenben hallotta, tanuló ifjusága napjaiban, s melynek mindenütt magasztalását hallotta, ARISTOTELESTŐL az alexandriai bírálókig. Semmi kétség, hogy gyakran vette tőle kölcsön a nyelv ama leleményeit, amaz eredeti kecsességeket, melyek varázsát teszik a tudományos és mégis természetes költészetnek.

A vágy mérséklése, melyet a parosi lángoló szatirikus ajánl, például szolgál HORÁ CZNAK:¹⁰ «Épen nem törődöm — mondá ARCHILOCHOS — a dús Gyges kincseivel; soha sem fogott el az irigység érzése; nem vágyok az istenek nagyságára, sem a zsarnokság pompáira; messze tekintetem mögött hagyom mindezeket.»

E mérséklethez csatlakozik a végzet vagy a gondviselés iránt való odaadás. Tudjuk, HORÁ CZ bölcsészetében hogyan vigasztalódik vagy gúnyolódik a sors szeszélyei fölött. ARCHILOCHOSBAN ezt olvasta:¹¹ «Bízzatok mindent az istenekre. A bajok közepéből gyakran kiemelik a fekete földig sujtott embert; gyakran megdöntik és meghajtják azokat, a kik boldogságban éltek; aztán új nyomorúságok jönnek; és az ember taláalomra ingadoz az élet közt, mely cserben hagyja, és az ész közt, melytől eltér.»

Másutt csak a ragyogó képek juttatják eszünkbe HORÁ CZ erős költészetét s oly rövid és élénk allegoriáit: «Tekintsd — mondá ARCHILOCHOS¹² — a mély tengert, mint emelkedik hullámaiban. Az árbocok ormán felhő állapodott meg, egészen egyenesen, vihar jele ez; aztán jön a borzalom, mely a hirtelen veszélyt követi.»

Néha meg e töredezett romjai a görög költő koszorújának nem egyebek, mint gyors és egyszerű vonások, egy-egy gyöngéd és szenvedélyes szó, egy-egy ecsetvonás, melyet nem lehet elfeledni:¹³ «Az ifjú leány diadalmaskodott, a myrtus ágát és a rózsafa virágát tartva kezében, és szétszórt fürtei eltakarták arcát és nyakát.» Vagy pedig kevesebb egyszerűséggel, ama másik festés, mely SAPHOÉ t juttatja eszünkbe:

«A szerelem hasonló szenvedélye, a szívbe hatolva, sűrű felhőt borított a szemre és elrabolta a megmatott lelkét.» HORÁ CZ, ki oly éléken tanulmányozta a görögöket, kétségkívül más emlékeket is őrzött meg ARCHILOCHOSBÓ L; és néhány ódája, Bacchushoz szóló dithyrambjja s mások nem lehettek egyebek, mint a művészet és izlés tanulmánya, ama régi orgiák tombolása helyett, melyekben a parosi költő ily dallal vett részt: «Bortól sujtott agygyal, tudom, mily szép, dithyrambot, Bacchus király dalát zengeni.»

ARCHILOCHOSNAK, ha hymnusokat irt, a furiák és nem az istenek lyrai költőjének kellett lennie.

De, a mint már mondtuk, Hercules tiszteletére irt hymnusát mégis nagyon megtisztelték. Ő irta zenéjét is, mint szövegét, s maga énekelte az olympiai ünnepeken, hol elnyerte a pálmát, a tizenötödik Olympias felé, csaknem két századdal PINDAR előtt, kinek idejében e költeményt még elmondták a játékok megnyitásán.

ARCHILOCHOS, kinek születési idejét biztosan megállapítják hazájának, Parosnak hivatalos márványtáblái, halhatatlan tanúja volt a görög szellem kora romlottságának, valamint ragyogásának. «A düh, mondá HORÁ CZ, fegyverül használta az iambust, melyet kovácsolt.» Bösz rágalma haláltadó volt; és a régi költészet tele van czélzásokkal Lykambos és leánya öngyilkosságára, kik vissza merték őt utasítani, mint vőt és férjet. Akármint volt ez különben, életében és halála után nagy volt híre a görögök közt, a nélkül, hogy homályosságokkal és mesékkel keverték volna össze, mint a Thamyrisekét, Olenekét, Orpheusokét, Linusokét, az ős mysteriumok azon dalnokaiét, kiknek a beavattak hiszékenysége készségesen tulajdonított oly szellemet, mely hiányzott verseikből.

ARCHILOCHOSRA nézve ellenben minden történeti és igaz, még életének szemtelensége is. Lendülete és bűnei, művészetének tisztasága és szellemének szabadossága által először mutatott példát arra, a mi később a demokratikus Athenben, ARISTOPHANES vigjátékában jelent meg.

Egyetlen egy csodás hagyomány van emlékéhez kötve s bizonyoságot tesz a bálványozásról, melylyel a görögök a szellemi adományok iránt viseltettek, az igazságosság, sőt a bosszú érdekének is kárával. Ez az ember, kit polgártársai gyűlöltek, de csodáltak, harcban esett el a *Holló* melléknevű Kallondas kezétől. Midőn ez Delphiben áldozatot akart bemutatni, a Pythia visszautasítá, mint szentségtörőt, ki megölte a múzsák és az ő szolgáját. A bűnös addig könyörgött és mentegetőzött, míg egy más feleletet kapott az orákulumtól. Ez alkalommal azt a parancsot vette, hogy menjen egy templomba a tenarosi hegyfok közelében, s itt engesztelő áldozatokkal kérlelje meg a költő lelkét.

A régi emlékek semmit sem mondanak e vezeklés hatásáról. De mind bizonyoságot tesznek ARCHILOCHOS növekedő hírnevéről, daczára az emlékéhez füződő vádaknak. Születése évfordulóját sokáig megünnepelték egész Görögországban, mint HOMERÉT; s a kritika gyakran egyesíti e két nevet: mert az írók szelleme és nem műveik faja bír túlsúlylyal az utódoknál. De daczára e csodálatnak, az erkölcsi szabadosság, melyet még a pogányok is szeméretettek a parosi költőnek, kétségkívül ártalmára volt versei tartósságának. Látjuk, hogy Julián császár a polytheismus védelmében és reformjában eltiltja ARCHILOCHOS olvasását, kinek különben csodálja lelki erejét a küzdelemben; «a költészetet használta — úgy mond, — hogy az ellenségeire dobott gyalázat által megkönnyítse a bajokat, melyekkel a sors meglátogatta». A keresztény szellem még szigorúbb volt a tisztátlan és rágalmazó költő iránt. E kettős kárhoztatás között ARCHILOCHOS szellemének gyanús és nem igen szaporított emlékei elvesztek a régi világnak a renaissanceba vezető útján.

ÖTÖDIK FEJEZET.

(Orpheusi hagyományok. — Az Azsiából származott költészet. — Sparta. —
ALKMAN. — Methymnai Arion.)

A homerosi költemények, melyeknek bárki volt szerzőjük, régiségök és szellemök elvitázhatatlan, már egy megelőző költői világot tételeznek föl, vallási ünnepeket, énekeket, jóslatokat, mind azt a lyrai mozgást, mely természetes az emberi lélekben, midőn fölemelkedik vagy szenvedélybe jő. A két nagy homeri költeményt megelőző kor a görög képzelemben Orpheus neve alatt nyert új életet. A híres Huet egy hypothesis szerint ez Orpheus nem volt más, mint Mózes távoli emléke, melyet a görögök átvettek és átalakítottak. Még a régiekre nézve is inkább az ösköltészet symboluma, mint valódi törvényhozó és költő volt. ARISTOTELES, úgy mond CICERO, azt állítja, hogy Orpheus költő soha sem létezett.¹ Mindamellet ARISTOTELES idejében orpheusi énekek voltak forgalomban s ő maga is értekezik egyikről, mely a lélek természetéről szól. PLATO a *Kratylosban* szintén megnevezi a költő Orpheust és idézi egy versét.

Különben akár mesés, akár valódi alak, nagyon régen voltak versek elterjedve a neve alatt. És e fictio, mely gyakran és időszámításunk kezdetén is megújult, kétség-

kívül a görög költészet legelső korszakáig vezethető vissza. A szentelt költő eszméje, ki zenéje által még a vadállatokon és sziklákon is uralkodik, hogyan ne merült volna fel e Görögországban, hol még a történeti korszakban is látunk valódi törvényhozót, ki Athen közterén elegiai versekben énekli a tanácsokat, melyeket polgártársainak ad? Nem állítva egy egyetlen Orpheus létezését, sem határozott korát, hihetjük, hogy több ilyennek kellett föllépnie kezdetén a görög társadalomnak, melyet a háború és dicsőség kivezetett a barbarizmusból és a művészetek jó korán megsezelidítettek.

Ebből alakult a nép képzelmében Orpheus typusa az argonauták dallamos vezére, Eurydike férje, a barbárságnak, sőt a pokolnak is legyőzője, ha őt magát is le nem győzte volna a szerelem. És PINDAR, pythiai dalainak egyikében nem mulasztja el dicsőíteni őt a többi hősök között, kiknek képeit felidézi: «Ide jött a lant mestere is, a szentelt énekek apja, örök dicséreteink tárgya, Orpheus».²

Ettől fogva Orpheus neve helyet foglalt a görögök mythológiájában. Ezért szentel neki oly bő részleteket az útazó PAUSANIAS a görög régiségekről szóló művében és Bœotia emlékeinek szemlájében! «A szent ligetben, a Helikon közelében, a múzsák, Apollo, Mercur, a vak Thamyris mellett, tört lanton tartott kézzel látható volt Orpheus szobra s mellette Teletos állt, mint a mysteriumi avatottság jelképe, s márvány és bronz állatok vették körül, énekére figyelve».³

Ez emlékekből következtetve, PAUSANIAS nem hiszi ugyan, hogy Orpheus Kalliope múzsa fia volt, sem azt, hogy élve szállt le az alvilágba nejének visszaszerzésére, de legalább fölteszi, hogy a versek művészetében minden elődjét felülmulta és hogy nagy hatalomra tett szert az isteni

rejtelmek és kiengesztelések, a betegségek és az istenek haragját elhárító szerek tudománya által.

A tudós utazó más emlékeket is szed össze, melyekből kitűnik, mennyire el volt terjedve Orpheusnak e még inkább vallási, mint költői hagyománya. Beszélték, hogy az istenek villámmal sujtották le, mert a mysteriumokban egész akkoráig hallatlan dolgokat leplezett le az emberek előtt. Azt is mondták, hogy Thespotiában a halottak orákulumától kért tanácsot, azon reményben, hogy Eurydikének lelke követni fogja, és hogy csalódva e reményében, megölte magát.

Sírját is mutatták Thraciában és a vidék lakosai azt állították, hogy a fülemilék, melyek e síron raktak fészket, édesebben daloltak. Macedoniában az Olymp hegy közelében oszlop emelkedett, márvány szoborral, s ide voltak temetve, mint mondák, Orpheus maradványai, kit közel e helyhez öltek meg a thrák nők. Egy természeti jelenség bizonyítékul szolgált e mesék mellett. A Helikon folyó, néhány mérföldnyi futás után elsülyed és elveszni látszik a föld alatt huszonnégy stadiumon át, hogy aztán újra napfényre jöjjön más név alatt, melyet egészen a tengerig visel: a lakosok elbeszélése szerint ez azóta van így, mióta a folyó borzadva elmenekült a költő gyilkosai elől, nem akarva a büntől való megtisztulásukra szolgálni, midőn le akarták mosni a vért, melylyel beszennyezték magokat.

Más legendák is voltak még Macedoniában Orpheusról. Egy pásztor elaludván sírja fölött, álmában dalolni kezdett; társai oda futottak meghallgatására s a zajongó tömeg feldöntvén az oszlopot, mely a hamv-vedret tartotta, a nap meglátta Orpheus maradványait. A következő éjjel rohanó folyam tört ki az Olymp hegyéből s elnyelte Libethra városát, kétségkívül azért, mert nem oltalmazta

jobban a költő hamvait, melyeket ekkor Macedoniának egy más városába vittek. Ime ezt beszélte PAUSANIASnak larissai házi gazdája, időszámításunk második századában. Ő maga hozzá teszi, biznyságúl véve a régi költészet kíváncsi kedvelőit, hogy Orpheustól csak igen rövid és csekély számú hymnusok maradtak fenn. «A Lykomidæek — úgy mond — könyv nélkül tudják és áldozataiknál éneklik. E hymnuszok, a versek választékosságára nézve, csak HOMERÉI után jöhetnek; de vallásos jellegökre nézve felülmulják azokat». ⁴

Ebből meg lehet magyarázni Orpheus különös hirnevét és költői dicsőségét, a nélkül, hogy ezt munkák szentesíténék. Rejtelmes, bár népies, létére megmaradt némely papi család emlékezetében; és később megújult, apokryph verseket véve föl, az idő ízlése és szelleme szerint.

A valóságban az ad némi becsüt e fictiónak, hogy a költészet eredetét illetőleg megezáfolja a dolgok rendes menetét. Nem Európa valamely éjszaki pontjáról, hanem Ázsia felől ment a költészet Görögországba HOMER énekeivel. Minden valószínűség szerint ugyan ez oldalról ment át ezután is. Felhozhatjuk biznyságúl a doriai nyelvjárás első lyrai verseit, melyeknek idejét biztosan tudjuk. ALKMAN, a lant mestere Spartában, ki e nyers és harczias városban az egyetlen zengzetet hallatá, melyet hatásai megengedtek, lydiai születésü volt, s úgy látszik, az időszámításunk előtti hetedik század közepe táján ő vitte Lacedemoniába azt a művészetet, melytől LYKURGOS városának óvakodnia kellett volna.

Tudjuk, milyen volt az ókorban a lydiai erkölcsök híre, és ama zenének elpuhult édessége, mely Lydiától nyerte nevét. Alkman, az idegen rabszolga, ki vagy Lydiából jött vagy egy lydiai nőtől született a spartai Agesilas

házában, származásánál fogva megtartván a művészet érzékét és báját, kétségkívül bele tudta vegyíteni azt a hangot, mely tetszésére volt Sparta harcziás szellemeinek. A hozzánk eljutott töredékek legalább bizonyítják, hogy alkalmazta néhány formáját a spartai nyelvjárásnak, mely zordonabb Görögország többi nyelvjáráásánál; de csodálkozva találunk a költő-választotta tárgyakban sok olyan dolgot, melyek ellenmondanak a Lacedemoniáról elfogadott hagyományoknak. Azt kérdezzük magunktól, hogyan vegyültek, nem az arany középszer gyönyöreire, hanem a fényűzés túlzásaira való kevésbé bölcsészti czélzások azon dalokba, melyeket e józan és szegény társadalom elfogadott, az a társadalom, honnan LYKURG még a becses ásványokat is száműzte.

Bámulunk azon, hogy ellentétben Sparta fekete leve-sével, ALKMAN a keresett ételeket és finom borokat ajálja, a mint akár ARCHESTRATOS vagy más valaki az alexandriai szép szellemek közül, kiket ATHENEUS idéz. Világos, hogy a költőnek két korszaka volt életében és művészetében; vagy pedig föl kell tenni, hogy neve híressé lévén, a következő századokban oly verseket is tulajdonítottak neki, melyek nem voltak az övéi.

Akármin volt, Sparta, távol attól, hogy néhány ver-sének szabadosságát oly szigoruan büntesse, mint ARCHILOCHOS arczátlan gyávaságát, tiszteletben tartotta a lydiai költőt, ki lantját a lakoniai nyelv férfias hangjaihoz alkalmazta. Megemlékezett, hogy LYKURG összeszedte a homeri költeményeket, daczára a kecses festéseknek, melyek a harcok borzalmai közé vegyülnek, és hogy városában egy kretai zenész által szabályoztatta az éneket és összhangot. Ehhez csatolta ALKMAN új kellemeit is.

Alkmannak e lyrai költészete, ott, hol elvesztve ere-

deti ázsiai színét, egészen lakoniaivá lett, úgy látszik, komoly és nyugodt volt, mint a fuvola hangja,⁵ mely a krétaiaknál és spartaiaknál még a harcz heves mozgásait is szabályozta. E jellegnek különösen oly tárgyakban kellett kiemelkednie, melyek magoktól kínálkoztak rá, minők voltak az istenekhez szóló hála-hymnusok, a *peanok*, a *prosodiák*, a *partheniák*.

Nem ítélnélük ugyan meg eléggé a néhány versből, melyet a véletlen hozzánk juttatott, de a conjectura valószínű.

Mivel a természet szemlélete egyike azon dolgoknak, melyek legjobban megfelelnek a lélek nyugalmanak és a költészet közép hangjának, semmi kétség, hogy gyakran volt helye ALKMAN verseiben. A hozzánk jutott töredékek egyik legkevesebbé rövid darabja szemünk elé állítja e tekintetben azt, a mit más híres költők is leirtak: a nyári éj esendjét Hellas és Italia szép ege alatt. VIRGIL egy alexandriai költőt utánozva, de egészen eredeti érzelmességgel, úgy látszik, mintha részben neki köszönné e páratlan bájú verset, hol a természet nyugalmit festi le Dido nyugtalan-sága mellett.⁶

Magát VOLTAIRET, a legkevesebbé lyrikus költőt csodálatra ragadta az elnyújtott ellentét az összes lények álma és egy gyötrődő szív izgatottsága között.

A lacedemoniai költő, jóval APOLLONIUS előtt, vajjon ihletője volt ebben VIRGILnek s kivált előre megérezte-e az ellentétet, mely annyira pathetikussá teszi e festést? Megmaradt verseinek félbeszakított értelméből semmit sem lehet biztosan következtetni. De a mit e versek leírnak, legalább a szín igazsága által ragad meg, mely a tanult s a hely emlékeivel eltelt utazót bizonyítja. Valóban ilyen az éjszaka Görögország ragyogó ege alatt, de a zordon lacede-

moniai tartományban s a Taygeton fehér és jeges ormaival szemben :

O ubi campi,
Sperchiusque, et virginibus bacchata Lacænis
Taygeta !

« Minden alszik, mondá a görög költő, a hegyek ormai és torkai, a hegyfokok és szorosok, a növények és a csúszómászók, melyeket a föld fekete keble táplál, a hegységek vadjai és a méhek faja és a kék tenger mélyének szörnyei. Alszanak a madarak törzsei is, melyek kiterjeszték szárnyaikat.»

Nem elég e néhány versnyi töredék, mint egy elszakított felirat maradványa, hogy a kíváncsi szellemnek fogalmat adjon ez elveszett költészetről? Mely izléses ember nem képes többet gondolni e kevés megmaradt szóból, mint a mennyit mi mondani tudnánk? E költészet bizonyára sok más jelleget vett föl, sok más tárgyat érintett, valószínűleg azon lyrai vagy gnomai, de mindig tömör alakban, mely legjobban illett Sparta szigorú és elfoglalt szelleméhez.

Itt, a hol semmi drámai előadás nem volt megengedve, ámbár volt színháza, itt, hol HOMER versei, melyeket LYKURG vitt be, nem ihlettek senkit az epos utánzására, a költészet sem lehetett más, mint az erkölcsi fegyelem és lelkesedés mulékony eszköze. A spartaiaknak, mint Leonidasnak a Thermopylæknél, csak egy pillanatuk volt, hogy a múzsáknak áldozzanak, virágokkal koszorúzva magokat, mielőtt meghaltak.

A porladozó romok, melyek ALKMAN költeményeiből még megmaradtak, mindenütt jelezni látszanak ez alkalmazást. Hymnusaiban megénekelte Fortunát, a HOMER

idejében még ismeretlen istenséget; de az *okosság* és a *jó kormányzás* leányának képzelte. Így jelent meg a költő fictiójában a szabad állam polgárának gondolata. Másutt a philosoph böles merészségét tanusította, erkölcsi jelképekké változtatva a pogányság legfenyegetőbb fictióit, például az Ixion fölött függő sziklából a lelki furdalás rémületét csinálva. Ilyennek tűnik fel, némi gyöngé maradványaiban, e PINDAR előtti költő, de a kiről csak utána, reá való vonatkozással és csak tökéletlen conjecturákban lehet beszélni.

Ha át meg átolvassuk a szétszórt verseket, melyek neve alatt hozzánk jutottak, mintegy jelét találjuk bennök ama költői hévnek, mely mindenütt izzott Görögországban. Megtaláljuk benne, néhány kissé durva formával, azt a doriai nyelvjárást, melyet PINDAR később annyi nagyszerűséggel ékesített föl. De egyszersmind észreveszszük bennök, a szerző választása vagy talán a használat és idő változtatásai következtében, a nyelvjárások ama különféleségét, melyet HOMER használt, hogy egész Görögországhoz beszéljen, és a melyet egy más társadalomban DANTE tüntetett fel újra, hogy egész Olaszországhoz szóljon.

Valószínűleg e spartai első lyrikus, a lakoniai kiejtésel erősítve bár az Ázsiából hozott hangokat, nem uralkodott eléggé, hogy egész Görögországgal elfogadtassa nyelvezetét. Egyedül PINDARNAK sikerült, hogy thebai nyelvjárását a lantos költészet nyelvvé tegye, valamint az atheni színház és szószék nyelvjárásukat a dráma és ékesszólás nyelvvé tették.

A költészetnek e tüze, melyet nem oltott ki Lacedaemonia szigorú fegyelme, Görögország minden partján ragyogott. Hol van az a sziget a csillogó ioniai tengerben, melynek nem lett volna költője, valamint voltak *theoriái* és versenyei? Chios, Delos, Lesbos mind megannyi költői

államok voltak a közös hazában. Még a mesék is, melyeket rólok beszélnek, az igazság alapját bizonyítják a szellemenben, mely ettől fogva a görög név minden változatának sajátja lett.

Hogy a Spartában meghonosult ALKMAN költőnek Lesbosban egy tanítványa volt, kinek csodálatos éneke nem lágyítá meg ugyan a kalózokat, de elbűvölte még a tenger delfinjeit is: ez épen oly kecses elbeszélés HERODOT lapjain, a mily kétséges önmagában véve; de legalább bizonyossá teszi a lyrai hagyományt Görögországban; és akár Arion, akár Amphion, egész a meséig minden bizonyosságot tesz a képzelem és dallam azon hatalmáról, mely a homeri énekek születési helyéről Theba és Athen felé haladt. Az a gondosság is, melylyel HERODOT⁸ részletesen följegyzi Arion ez emlékét, némi távolságban a perzsa berontás csodálatos elbeszélésétől, bizonyítja, mily nagy helyet foglalt el ettől fogva a költészet a görögök életében.

A következő korszakok új fictiókkal ruházták fel ez emléket. Beszélnek egy fogadalmi szoborról, melyet Arion állított fel Saturnus templomában, a Tenaros hegyfokon. Régi verseket koholtak a lesbosi zenész, valamint a thrák Orpheus neve alatt. PAUSANIAS,⁹ Görögország szorgalmas kutatója az Antoninok korában, leírta, a nélkül, hogy kétségét fejezné ki, Arion emléksobrát, mely legalább is igen régi volt, ha nem volt igaz; és a következő században egy elég helyes itéletű polygraph, AELIANUS, e mesés költőnek egy ódáját idézte nem remélt csodálatos meneküléséről. Tudjuk, mily gyakoriak voltak a görög és római világ utolsó korszakában e régi keletű koholmányok, melyeket még a modern tudomány sem akadályozhat meg közöttünk. De még akkor is van bizonyos aránylagos régiségök és költői értékök, melyet nem kell megvetni. Ilyen a hálaadó hym-

nus, melyet a dalnok Arion irányzott volna Neptun istenhez, midőn a delfin kimenté a hullámokból:

«Tengerek istene, oh te legnagyobb az istenek között, arany szigonyú Neptun, ki hullámaiddal átöleled a földet! körülötted az úszó és pihegő szörnyetegek kört képeznek a hullámokban, könnyű ugrással szökellve, az iszonyú taréjú szörnyetegek, a gyors futású tengeri kutyák, a zenébe szerelmes delfinek, tápláltjai a Nereidáknak, kiknek anyjok Amphitrite. Ti vagytok, kik Pelops földre felé, Tenaros partjára vezetetek engem, ki el voltam veszve Sicilia tengerén; ti vittetek engem meghajlott hátatokon, ketté hasítva út közben Nereus síkját, oly ösvényen, melyen semmi nyom sem hagy barázdát hátra! Hitszegő emberek a hajó ormáról a tornyosuló hullámok közé dobtak engem.»¹⁰

Nem tekintve az eredeti szövegben használt doriai szövegéseket, nem érezzük-e itt, még a hangok egyszerűségében is, a modernebb művészet számítását, a mint érezzük, a középkorra nézve, néhány újkori balladában, mely régi francia, spanyol vagy angol nyelven van írva?

Ne tulajdonítsunk hát valódi értékénél többet AELIANUS idézetének s elégedjünk meg, ha HERODOTAL és PLUTARCHAL azt hisszük, hogy Arion kitünő volt az *orthiai* és *pythiai* hangnemben, a régi dallam két legnagyobb hatalmasságában, és hogy azon a napon, midőn hangjai által elbűvölvén a kifosztására vágyó hajósokat, időt nyert e rablók közül egy mentő delfinre ugrani, verseinek és könnyörgő hangjának támogatására e két zengzetes hangnemet használta, melyek PLATO dicsérete szerint oly erővel bírtak, hogy megszelidítették a lelkeket s még a politikai lázadást is, magán a színhelyen, lecsillapították.

HATODIK FEJEZET.

(A politikai és harczias óda. — ALKAEUS. — A szenvedélyes költészet, a mythológiában és a szerelemben: SAPPHO. — A görög művészet tökéletessége.)

A görög szellem legnagyobb csodája az volt, hogy ama láng, mely sokáig egyedüli volt a föld egyetlen egy pontján, több tűzhelyen lobogott, melyek rövid közökben voltak elszórva és különfélék voltak ragyogásukban. E kiváltságos éghajlat alatt a benszülött eredetiségeket a közös nagyságban, a képzelem és ízlés különböző alakjait egy vagy két szélességi fok jelezte, néhány völgy vagy néhány hegláncz, néhány stadiumnyi távolság a szárazföldtől a szigetekig vagy egyik szigettől a másikig.

Ez által, hála az erkölcsi természet simulékony gazdagságának, e boldog országban egészen megváltoztak a szellem rendes számarányai. Egy-egy görög kerület, valamely pár mérföldnyi sziget néha több ritka tehetséget, több ihlett művészt mutatott fel, mint másutt egy nagy ország, habár polgárosult is.

Ilyen volt ez egynemű és versenyző kis államok hatalmas élete, termékeny vetélkedése, melyek egymásután szaporodtak Kis-Ázsia tengerpartjától a siciliai mezőkhöz, hasonlóan ama jeltüzekhez, melyek AESCHYLOSnál egymás után gyúlnak ki, az Ida hegy ormától a Sunium

hegyfokig, hogy mindenfelé hirdessék a hellenek győzelmét.

Mindent meg lehet magyarázni e csodában, nem csupán az éghajlat és faj szerencsés állapotából, hanem a társadalmi élet esetlegeiből s azon műveltségéből is, melyet az ember nyert. Miért ne lett volna Ázsia mosolygó partjainak közelében Lesbos, e tizenöt mérföld hosszú és öt mérföld széles sziget, a költők iskolája? Köztársaság volt; voltak szabad intézményei, politikai pártjai, polgárháborúi; és midőn kifáradt a megpróbáltatásokban, előbb egy böles uralkodott fölötte, azután, sok idő múlva, az atheni nép, mely győzelme után részt adott neki emberséges és mérsékelt törvényeiben, és a nagyság, munkaszeretet és dicsőség példáiban többet juttatott számára, mint a mennyit a meddő függetlenségben elvett tőle.

De ez utolsó forradalom előtt, melynek következtében Lesbos Athenhez csatolta sorsát és Theophrastosban erkölcsfestőjét adta neki, mennyi heves és léha szenvedély rázta fel e szigetet, erőszakossággal és romlottsággal töltve el, a nélkül, hogy csökkentette volna a művészetek fényét! A költő ALKÆOS, kinek neve a lyrai szellem egyik jelképe maradt, mitylenei nemes családból származva, egymás után párthive volt az aristokrátiának, mely azzal hízelt magának, hogy díszére válik az általa kormányzott országnak, és makacs ellenfele a hatalmas embernek, ki a nyilvános küzdelmekből emelkedett ki, hogy hasonlóképen mindenkin uralkodjék a nép nevében. Felváltva vezér volt, kit a tömeg megtámadott, és száműzött, ki a dictatura ellen tiltakozott; és ez életét betöltő viszontagságok között csúfolódást kötött össze a harczzal, költészetet a fegyverekkel, gyönyöröket a merész vállalatokkal, s egyszerre hőse és költője lett a hosszú polgárháborúnak.

ALKAEOS sikerének és dicsőségének szerencsétlenségére a győztes, kinek dictaturája ellen harczolt, bölcs volt, a mint mondják és e nevet megtartotta az utókor előtt is. Hatalma napjaiban, midőn ellenállt a lesbosi demagógoknak, ALKAEOS engesztelhetetlen megvetéssel viseltetett egyikök iránt, s ennek emlékeül néhány verse is fenmaradt. De a heves szidalmak, az *éjjeli korhely*, *poczakos*, *lőcsláb* nevek, melyeket később a bölcs PITTACUS szemébe vágott, erőtlének maradtak, mint fegyverei:

«Zengj római dalt, mondja HORÁ CZ, oh lant, melyet előbb a lesbosi polgár hangolt, ki bár felbőszülve a harcztól, Bacchust és a múzsákat, Venust és a gyermeket, ki mindig nyomában jár, mégis meg tudta énekelni, akár a fegyverek közepett, akár midőn hullámverte hajója partot ért.»¹

Másutt a halál veszélyéből szabadulva, HORÁ CZ, ki közéről vélte látni az Elysiumot, oda helyezi a harczias ALKAEOST, mint VIRGIL oda merte tenni Catot: «Mily kevésbe mult, hogy meg nem láttuk a sötét Proserpina birodalmát, és Aeakos birói székét, és a kegyes lelkek számára rendelt helyeket és SAPPHOT, aëoliai hárfáján panaszkodva honabeli leánytársai miatt és téged is, ALKAEOS hangosabban zengve arany lantodon a vihar bajait, a száműzetés bajait, a háború bajait! Az árnyak csodálják e két hangot, melyek oly dolgokat beszélnek el, hogy méltó volna rejtelmes csendben hallgatni; de a szorongó tömeg inkább hallgatja mohó füllel a harczokat és a zsarnokok vereségét.»²

HORÁ CZ e váratlan heve, ez előny, melyet még az árnyak tömege által is ALKAEOS harczias verseinek adott, nem becses bizonyítéka legalább is a lesbosi száműzött költő erejének, ki úgy énekelte meg viszontagságait, a mily mértékben érezte? E reszkető bámulata az epikureus HORÁ CZ-

nak, e kedvezés a lesbosi száműzöttek iránt annál, ki oly kevésbé sajnálja a pharsalai legyőzötteket, nem mindennapi dicséret ALKAEOS részére. Valóban, a kevés szétszórt vers között, mely tőle fenmaradt, semmi sem ragyogóbb, mint harczi czélzásai és emlékei. A fegyverek fénye világítja meg verseit, midőn így kiált: «Ércztől tündöklik a ház, és az egész falazat Mars tiszteletére csillogó sisakokkal van ékesítve, honnan sörények lógnak a harczosok fejének diszítésére. Rejtett szögeken függnék az ércz sarúk, hatalmas védelmül a dárdák ellen, az új lenből szőtt pánczélok és az öblös paizsok, melyeket kipróbált a chalcisi kard éle, és a számos kardövek és a harczi köntösök.»³ Másutt egy paizs jelmondatát írva le, mindenek fölött a vitézséget magasztalta, mint a városok legjobb oltalmát, oly szavakkal, melyeket PLATO is átvesz tőle, midőn eszményi köztársaságának föltételeit keresi.

És mégis ALKAEOSnak mind e harczi as heve kudarczot vallott Pittacus ügyes vagy nagylelkű mérsékletével szemben. Legyőzve és fogságba esve, a költő visszanyerte tőle szabadságát s ettől fogva nem zavarta fel többé hazáját. Élete ismeretlenebb, mint versei; némely adatok szerint Egyiptomba vonult s osztozott testvére sorsában, ki épen oly kalandos volt, mint ő és az assyriai király seregében szolgált.

Ilyenek voltak a viszontagságok, melyek közt a költő nem szünt meg irni. Összekeverve harczeit, hajótöréseit, pártoskodásait, szerelmeit, több könyvet írt, rövid költeményekkel, melyek alapjokban szatirikusok, a szenvedély és forma által lyraiak voltak. Vegyült-e a gyűlölet ez erejébe vagy az élvezetek e mámorába némi nagylelkű és tiszta érzelem, némi nemes lendülete a szívnek? A kevésből, a mi megmaradt, nem lehet megítélni; de a költő

híre után föl kell tennünk. Szerelmes verseiben, kivéve azt, a mit undorral kell eldobnunk, lehetetlen föl nem ismernünk épen annyi kellemet, mint szenvedélyt, midőn a fekete szemű, szeplőtlen arcú, édes mosolyú leánykához szól. Kétség kívül ebben érdemelte meg a latin ókor utánzását, jobban, mint mi tudjuk; mert ha néhány véletlenül fenmaradt, szétszórt apró töredék, a scholiastákban megőrzött néhány szeme ez aranypornak, majd egy egész verset, majd egy allegorikai képet, majd egy sikerült kifejezést állít elénk, melyet a tiburi méh elorzott, mennyi más zsákmányt leplezne le előttünk az egész görög munka, melyet HORÁCZ olvasott!

A mit bizonyára legkevésbé utánzott, s a mi úgy látszik, ALKAEOS egyik eredeti jellemvonása volt, az nem a mozgásnak és képeknek, hanem a leleménynek merészsége a vallásos hymnusokban. A szabad és az üldözött költő e munkába, mely másokra nézve kissé egyhangú volna, láthatólag belevitt valamit a maga szeszélyéből és hevéből. Még a homeri mythologia elég tágas mezeje sem tartotta vissza. Beutazván Ázsiát és a hyperboreusoknak nevezett népeket, új hagyományokat vitt onnan Görögországba.

Igy, a mint egy gyöngé kivonatból megítélhetjük, Apollo magasztalására egész ismeretlen és kedves legendát vitt be egyik hymnusába, hol különben Delphi emlékei is megtartották helyöket: «Az ifju isten⁴ születésekor lantot és arany koronát kapott Jupiter-től, ki őt hattyúktól vont szekeren a delphii templomba, a mindenség közepére, küldte, hogy ott jóslatokat adjon. De hűtlenül e tisztesség iránt, a hyperboreusok földé felé fordítá szekere röptét és elkésett e vidéken. Imádói ezalatt Delphiben, kétségbeesve késlekedése miatt, ünnepélyeket és tánczokat tartottak a szent háromlábú szék körül hogy előidézzék az isten irgalmas

jelenlétét. Végre megjelent a nyár közepén, a fülmi-
lék éneke és a mosolygó természet legnagyobb fénye
között.»

Még modern izlésünk félénksége is fölfedezi az össz-
hang mily kincsét, a képek mily ragyogását, a költői litur-
gia mily megújítását foglalhatta magába e költészet az
æoliai múzsa zengzetes és hajlékony mértéke alatt.

Másutt ismét ALKÆOS újítást vitt be egy másik isten
történetébe, Eroséba, ki HESIOD hagyománya szerint első
szülötte volt a chaosnak. ALKÆOS öt Zephirtől és Iristől
származtatta; s más kecses részletek élénkítik e kevésbé
ismert genealogiát. Végre emberek módjára tárgyalva az
isteneket, Mercurhoz szóló hymnusában HOMER után elbe-
széli ez isten legfurfangosabb csalásait.

Bárminő volt ily írónak gyöngé orthodoxiája s bármily
keves tiszteletet csatoltak merész és szabados életéhez:
neve a legmagasabb rangot tartotta meg Görögország iro-
dalmi hagyományában. Az alexandriai bírálók, ARISTOPHANES,
ARISTARCHOS tanulmányaik kedvencz tárgyává tették; s a
mint a lángésszel meg szokott történni, eredeti merészse-
gei, hirtelen ötletei szolgálilag utánzott klasszikus szépsé-
gekké lettek. Neve által szentesítették a lantos költészet
egyik legszerencsésebb mértékét, amaz új nép nyelvében,
mely leigázta és utánozta a görögöket.

Semmi kétség, a mint HORÁCBÓL látjuk, hogy e régi
és szabad költészet befolyása egyesült az alexandriai művé-
szettel, a görög finomság és költészet első leczkéiben, melye-
ket egy LUCRETIVS, egy GALLVS, egy CATULLVS Görögország-
ban és Egyiptomban nyertek. De e költői dicsőség nem
egyéb többé, mint symbolum; nem maradt fenn e szellem-
ből más, mint néhány szétszórt betű elveszett sírjának szét-
tört feliratából. És nem diadala az a művészet szépségének,

ha ily kevés, véletlenül fenmaradt szó elég a halhatatlan emlék biztosítására?

A hírnév ugyanezen csodája ismétlődik egy másik névvel, melyet Görögország hagyott reánk. Az Antoninok korának legtudósabb és leghidegebben technikus rhetora, halikarnassosi Dénes őrizett meg néhány szenvedélyes versszakot SAPPHOTÓL; és az ékesszóló LONGINUS semmi költészetet sem talált fölebbvalónak e verseknél, melyeknek női szerzőjét ARISTOTELES, HOMER és ARCHILOCHOS mellett említé.

A mi fölött még inkább csodálkozhatunk, PLATO épen oly bölcsét, mint költőt akart benne látni, és midőn a tizedik és utolsó múzsa nevét adta neki, melyet a léha hizelgés azóta annyi más kecses ajkra nézve ismételt, kétségkívül valami isteninek eszméje, egyességben a tehetséggel és szépséggel, szövődött reá nézve e kifejezéshez; és később más, a művészetre és formára kevesebbet tartó írónál, érezzük, hogy ugyanezen név a bálványozó csodálat és rejtelmes tisztelet ugyanazon emlékét ébreszti fel. Azt lehetne mondani, hogy a görög képzelemre nézve SAPPHO symbolummá vált, melyben legmagasabb fokán jelent meg a női kellem, lelkesedés és szellem.

Épen ezért valódi élete kevésbé ismeretes; története mythologiai legendának látszik. Költeményei, melyek kétségkívül megvilágítanak élete különböző eseményeit, elvesztek reánk nézve; és csak legújabban kaptuk, néhány versében, melyet valamely grammatikus idéz egy egyptomi papyruson, a második bizonyítékot anyai szívéről és leányához való gyöngédségéről.

Éz újabb részletek előtt más nem szólt életéről, mint a leukadiai hagyomány és OVID regényes levele e régi, ha nem igaz hagyományról. Nem lehet kétkedni, hogy Görög-

ország legszebb korszakában más emlékek is voltak SAPPHÓRÓL. Mert egy név sem volt inkább összekeverve a művészet mindenféle munkáival.

Két *Phaon* című színművön kívül, melyeknek egyikét PLATO a költő, másikat ANTIPHANES írta; MENANDERNEK *A leukadiai nő* és ANTIPHANESNEK *A leukadiai* című darabjain kívül Athenben különböző szerzőktől hat színművet játszottak, melyek mind SAPPHÓ címet viseltek, és tele voltak költői dicsőségére s életének mesés vagy igaz eseményeire való czélzásokkal. A mi a művészet történetéhez tartozik, abból áll, hogy a lesbosi Mitylenében születvén vagy Eresos városkában, mely később THEOPHRASTOS szülőföldre lett, SAPPHÓ atheni nő volt az ázsiai parton. Hat éves korában árvaságra jutván, több fivére volt, s ezeknek egyikét, ki nála ifjabb volt, HERODOT mint egyikét említi az oly kereskedőknek, kik Egyiptomba vitték eladásra a görög szigetek finom borait.

Utazásai közben az ifjú lesbosi szenvedélyesen beleszeretett egy thrák leányba, Rhodopéba, ki ekkor rabszolganő volt Naukratisban, az egyiptomi görög gyarmatban. Megvénén őt urától, esztelenül nőül vette, daczára az ékesszóló és költői korholásoknak, melyekkel SAPPHÓ megbélyegezte e gyöngeséget, kétségkívül föltévén akkor magában, hogy nem fogja azt utánozni.

Ily élet mellett azonban, mely egészen a művészeteknek, de a szenvedély táplálására való művészeteknek volt szentelve, az egyetlen megható érdek, az egyetlen méltóság, mely megnemesítheti a zene és költészet által szüntelen izgatott lélek kitöréseit, az anyai szeretet volt, a leánya, Kleis iránti gyöngédség, kit tyrusi Maximus, a bölcész, nevezett meg először s kiről SAPPHÓ néhány föltalált verse beszél ma nekünk: «Van egy szép leányom, ki előkelő

alakjában az aranyozott virághoz hasonlít, Kleis, drága Kleisem. Oda nem adnám őt cserében Lydiáért, sem a kedves Ioniáért.»⁶

Milyen volt a sorsa ez ifjú leánynak, kit ily gyöngéd-ség őrzött, de ki ily példa mellett született? A tudomány semmit sem mond róla. Két elszigetelt vers azonban nyomát mutatja, nem valami költői fictionnak, hanem valódi gyötrelmeknek: «Édes anyám, nem szöhetem vásznamat, egészen legyőzött ez ifjú emléke, mert magával ragadott Aphrodite.»

Más rövid s azért kétséges értelmű töredékek elhithetnék, hogy SAPPHO látta szeretett leánya házasságát, midőn így énekelt: «Boldog vő, betölt az egyesülés, melyre vágytál, tied a szűz, kit szeretted!»

Végre egy töredékből, mely szomorúságában szintén kétséges, azt lehetne következtetni, hogy SAPPHO túlélte leányát, s hogy ennél nagyobb gyász nem érte volna életében. De itt is, mint a többiben, csak a tudósok conjecturáira szorulunk, melyeket ritka és gyöngye jelekre építenek.

Németország, mely olyan jól tanulmányozza az ókort, s néha, mint valamely megrongált kézirat szövegét, helyre is szereti állítani, abban is kedvét találta, hogy valamely tudós itésze kezével helyreállítsa SAPPHO erkölcsi jellemét az uralkodó elfogultság ellen, a mint nálunk egy hírneves nő közvetve megnemesíté CORINNA jellemét. Nemesak a bűn vádját üzték el messzire emléketől, de e jámbor tudomány, néhány szétszórt ókori szó segélyével, mindent megtisztogattott a szenvedélyben, melyet nem lehetett föl nem ismernie, és szeplőtlen képet alkotott magának a szép lesbosi nőről. Egyik tudós védelmezőjénél ezeket olvassuk⁷: «SAPPHOBAN a lángoló és mély érzelmesség, szűzi tisztaság, női szelidség, finom érzés és megindulás egyesült a joniai jellem

veleszületett becsületességével és egyszerűségével; és ám-
bár a szép és ragyogó dolgok kiváló tökéletességével volt
felruházva, a lélek naiv és lelkiismeretes egyenességét
többre becsülte az emberi élvezet minden más forrásánál».

Isten neki! De mily bizonyítéka van róla? Erre nem
elég ALKAEOSzal tartott párbeszédének szigorúsága, úgy a
mint ARISTOTELES idézi: ⁸ «Valamit akarok neked mon-
dani, de a szemérem meggátol», mondá a merész költő.
És SAPPHO így felelt: «Ha nemes és szép dolgokra vágy-
nál, sem nyelvedet nem kötné le a félelem, sem tekintete-
det nem tartaná vissza a szemérem; hanem szabadon be-
szélnél arról, a mi jogos». Kétségkívül igen helyes okosko-
dás; de annyi más bizonyíték mutatja SAPPHOT másnak!

Irigyeljük HORÁCZOT, hogy ezt mondhatta: «Él még a
tűz, mely az ifjú æoliai nő lantjára volt bízva»:

... Spirat adhuc amor,
Vivuntque commissi calores
Aeoliae fidibus puellae.⁹

És e tűznek némi szikrája felesillan még a scholiasták
hamurakásaiban.

Úgy látszik, hogy a szerelem szenvedélyével együtt
vagy utána SAPPHO a dicsőségre is vágyott. E dicsőség
reménye, s nem többé a szépség, hanem a lángész büszke-
sége tör ki egy elveszett darab néhány versében.¹⁰

«Ott fogsz halva heverni, mondja a lesbosi múzsa
valamely ellenséges vagy vetélkedő asszonynak, s nem ma-
rad semmi emléked a jövőben; mert nem érinted a Pieri-
dák hegyének rózsáit; ismeretlenül mégysz meglátogatni
Hades hajlékát, a vak halottak földjére szállva».

Más izben gazdag és szép nőkkel szemben, kiket meg-
ittasítani látszott sorsuk, még büszkébbnek tünt fel, mond-

ván, «hogy a múzsák egyedül neki adták a valódi és irigylésre méltó boldogságot; mert őt még a halálban sem fogják elfeledni». Igazat mondott. Neve élni fog, mint a szerelem.

Igaz, hogy a mit leír, reánk nézve nem annyira a lélek gyöngéd megindulása, mint inkább az érzékek izgatottsága s mintegy a szív láza. Ennek bizonyosságát az Eresistratos orvosról szóló anekdotában találjuk, ki Seleucus fiának titkos szenvedélyét mostoha anyja, Stratonice iránt abból ismerte meg, hogy ugyanazon jeleket figyelte meg rajta, melyeket SAPPHO önmagán érzett és jegyzett meg, midőn megragadta a szerelem: «A jelek, mondja PLUTARCH, ugyanazok voltak, a hang elvesztése, a szem kifejezése, az égő izzadság, a láz rendetlensége és a zavar az erekben, végre a lélek levertsége, önmagának elhagyása, a kábultság és sápadtság.» Valóban ilyen, a maga kifejező igazságában, e profán ódának, a gondolat e választékos bűnének orvosi elemzése, melynek erejét elérte ugyan CATULL, de nem báját, s mely a próza holt betűiben így szól:

«Reám nézve istenekkel egyenlő a férfi, ki szemben ül veled és hallgat téged, a mint csendesen beszélsz és mosolyogsz. Megreszketett szívem, hogy téged láttalak és nem jött hang ajkamra; nyelvem kötve van, s a bőr kihamvadt szövete alatt láng keringését érzem. A szemnek nincs többé tekintete és zúgás tölti be a fület; fagyos izzadság terjed el, reszketés fog el: halványabb leszek, mint a hervadt fű, és csaknem kiadva lelkemet, lélekzet nélkül maradok.»

Nem kellene más felelet, mint a szerelem e *nosológiája* a német kritikusok jóhiszeműségére, kik egy egészen eszményi SAPPHORÓL álmodnak. Nem; csodálva a költő lángeszét, el kell ismernünk tévelygéseit, s azokat az anyagi és megrontó vallásnak, az érzékek ama mámorának kell tulaj-

donítanunk, melybe a lélek belemerült a Cycladok szép ege alatt, a természet és művészet bájai között, a kecses teoriákkal szemben, melyek fehér vitorláikat kitárták az azur tengeren, és az ifjú leányok menetének láttára, kik énekelve vonultak a partról a szép istennő temploma felé.

Mennyi bajt szenvedtek, mennyi rom halmozódott össze, mennyi emlék és eszme dőlt meg a világon, míg ez emlékezetek kiengesztelődtek ugyanazon helyen, mely nekik volt szentelve, míg a vezeklés megtisztogatta a kéjnek e földét, míg vértanúk temploma emelkedett a szent liget helyén, és egy alázatos szűz imádsága a kereszt lábánál vagy néhány szerzetes önfeláldozása a kórházban foglalja el helyét ugyanott a Venushoz szóló hymnusoknak! A világ látta ez erkölcsi forradalmat, e növekvő méltóságát az emberi lénynek; és még mindig haboz, hogy elismerje és oltalmazza! A muzulmán barbárság tudatlan apathiájával még mindig elnyomja e szigetek egy részét, melyek hajdan oly ragyogók voltak a művészetek bálványozása alatt, s hová a keresztény polgárosultság, ha végre urrá lenne, oly gyorsan bevinné az erkölcsi haladást és a boldogságot, a mint már is mutatja a joniai szigetek példája, még a szigorú protektorátus és az idegen iga alatt is.

De szedjük össze még néhány részecskét az ókornak ez aranyozott porából. Vajjon Venus papnöje volt SAPPHO? Vagy áldozata volt? s a leukadiai szikla hagyománya emléke vagy allegoria? A tudomány itt, a nélkül, hogy valamit biztosan állíthatna, legalább érdekes részletekre talált. Semmi kétség, hogy a leukadiai ugrás nem volt más, mint a barbár idők maradványa, midőn Görögországban még emberáldozatok voltak. A szokás megmaradt és megszelídült; a szerelem bűnbánói, kiket e szenvedély Leukadiáig vezetett, megkísérlették e híres próbát, oly segítség mellett,

mely megóvta az életet és partra vitte az áldozatot, a ki ki-gyógyult bajából vagy kétségbeeséséből.

E valódi vagy látszólagos öngyilkosságok lajstromai fenmaradtak; s egyikét egy görög scholiastánál találjuk, hol épen SAPPHO neve hiányzik. Így hát oly kétséges marad SAPPHO életének vége, mint talán többi része. Siciliába követte-e Phaont? Ismerte-e a költőket, kikkel a hírnévben osztozott, ARCHILOCHOST, SIMONIDEST? Nem tudjuk; de fenmarad számunkra, hogy ügyetlen elemzésekből sejtjük, vagy egyetlen egy remekműben megérezzük a szellemet, mely ihlette. Saját szívének szökellései, és vallomásai, szerelmei, féltékenységei után verseinek tárgyául az istenek dícséreteit, Görögország családi ünnepeit, a menyekzői és gyász dalokat vette.

Egy rhetor bizonyága szerint minden költő SAPPHONAK engedte át a szerelem dicsőítését. «Ő készíti és élteti az ünnepet, ékesíti koszorúkkal a menyekzői szobát,¹¹ ő festi az ifjú szűzek szépségét s vezeti elő Aphroditét a Gratiák szekerén, Amorok karától környezetten, ő erősíti meg jáczintszárral az istennő fürteit, melyek halántékai fölött válnak szét, s a többit a szellőben lebegteti. Aztán a kerekék elé más Amorokat tett, szárnyakkal és aranyozott övvel, a szekeret vonva és magasra emelt fáklyákat lobogtatva.» A hitvesek dícsérete vegyült e kecses képek közé.

«Két tavaszi rózsza volt, melyek ugyanazon réten születtek s egyszerre nyiltak ki. Csodálatos volt lelkök rokonsága; mindketten tiszták, gyöngéd erkölcsűek s munkáikban különbözők voltak, a természet törvénye szerint: a nő orsója által Minerva művészetéig emelkedett, a férfi munkája által összeszedte Mercur isten adományait; a nőnek lantja volt, a férfi a könyvekért lelkesült; a nőt Aphrodite kedvelte, a férfit Apollo; ez első volt az ifjak közt, amaz

kiváltságolt a leányok között.» Végre SAPPHO elveszett szavaival, melyekből CATULLUS nyert ihletet, a fiatal leányt a tiltott gyümölcshöz hasonlítá, «melyet virágjában őriznek meg annak számára, kinek le kell szakítania».

Mind ez, ha eredeti kellemében bírnók, reánk nézve az izlés és előkelőség mintája, a költészet kincse, a szenvedély által megszépített styl remekműve volna. De, különös dolog, midőn az ügyetlen rhetorok széttördelték e finom remekműveket, hogy szónoklataikat zománcsozzák velök, leginkább a mythologiai varázst keresték bennök, hogy ellenébe állítsák a kereszténység diadalának. Azt lehetne mondani, hogy úgy védték magokat iskoláikban, mint később Belizár Rómában, megcsonkítva a templomok és istenszobrok ékítményeit, hogy valamivel több nyilat szórassanak ellenségeikre.

De a világnak ez átváltozása előtt, midőn a pogányság még békében uralkodott a római birodalomban, midőn nem volt többé sem szabadság, sem hazafiúi dicsőség, sem nagy ékesszólás, és a szellem műveltsége sem volt több, mint a szolgaság mulatsága: egy tudós kritikus, halikarnassosi Dénes, ki annyit okoskodott THUKYDIDES és DEMOSTHENES fölött, a nélkül, hogy megértette volna lelköket, egyik rhetorikai értekezésében legalább megmentette a jövő számára SAPPHO egy egész ódáját, mely kedvelt istennőjéhez szól.

•Ezerszínű trónon ülő istennő,¹² halhatatlan Aphrodite, Jupiter csalfa leánya, hozzád könyörgök, szent istennő, ne sujtsd le lelkemet gyötrelmekkel és bánatokkal.

•De jer ide, ha valaha meghallottad szerelemtől vezetett hangomat, s elhagyva atyád hajlékát, leszálltál befogott szekereden, akkor, midőn szép hattyúk könnyű repüléssel, gyors mozgással vittek téged a föld fekete pontja körül,

szárnyaikat kiterjesztve a levegőben. Hamar megérkeztek; és te istennő, mosolyogva isteni ajkaddal, kérdéd, mit szenvedek, miért hivlak és mit akarok örült lángom kedvéért tétetni, mily rábeszélést, mily hálót kívánok, hogy foglyul ejtsem a szerelmet. — Ki bántott meg téged, oh SAPPHO? Ha most fut, nemsokára kergetni fog; ha nem fogadott el adományokat, majd nyujtani fog; ha nem szeret, nemsokára szeretni fog, még a visszautasítás daczára is. — Jőjj ma ismét hozzám, oh istennő! szabadíts meg a kegyetlen gondoktól. Mind azt, a mit szivem tenni óhajt, tedd meg értem, magad harczolva segítségemre.»

Ez eltűnt szavak körül, az idő és nyelv változásain keresztül, képzeljük Lesbos egét, a versek és a lant összhangját, a hang szenvedélyes hajlását, az átlátszó éjszakák csendjében vagy az égető nyári nap derült nyugalmaiban: és akkor megpillantunk valamit a bájos őrjöngésből, melylyel a költészet és a zene, a képzelem és az érzékek, az eszmény és a szerelem néha elbűvölték az emberi lelket.

HETEDIK FEJEZET.

(Lantos költészet elegiai formában. — SOLON politikai dalai. — KALLINOS és TYRTAEOS harci dalai. — STESICHOROS.)

Semmi kétség, hogy a görögöknek oly kedves lyrai szellem nem volna található s néha felismerhető oly formák alatt, hol a jelenkori elmélet épen nem keresné. A mozgékony, lelkesülő fajnál, melyet az ünnepek és gyönyörök épen úgy elbűvölnek, mint a dicsőség, e szellem mindenben résztvesz: elkezdi vagy bevégi az epikus elbeszélést; a méltóságos hexameternek egy második rövidebb verset ad kísérendül, s kivésve így a gondolatot, fentartja a zenei lejtés által a költői hangot.

Egyaránt felhívja az isteneket és embereket, rábeszél egy népet, lelkesíti a csatát, törvényhozó vagy harczos gyánánt beszél. Felváltva SOLON és TYRTAEOS hangján szól. Valóban, vajjon nem vallási és erkölesi hymnusok-e Athen törvényhozójának elégiai versei?

«Mnemosyne és az olymposi Jupiter ragyogó ivadéka, pieriai múzsák,¹ hallgassátok meg imádságomat! Adjátok meg nekem a dús bőséget, mely a halhatatlan istenektől jó, s engedjétek, hogy az emberek előtt mindig jó hírem legyen, és szelíd legyek azok iránt, a kik szeretnek, keserü ellenségeim iránt, tiszteletre méltó azoknál, rettentő ezekre nézve.

«Kívánom a gazdagságot; de nem akarom jogtalanság által érnei el. A boszuló óra mindig beköszönt annak nyomán. A gazdagság, melyet az istenek adnak, állandó marad, alapjától ormáig; a melyre az emberek vágnak, azt elragadja az erőszak, tekintet nélkül e jogra. Jogtalan fogások által nyerve, kedve ellen követi az embert s nemsokára elvész az átok alatt. A kezdet csekélység, mint az eleinte gyöngé, végül siralmas tűzvészben; mert a halandóknál nem tartósak az erőszak munkái. Jupiter látja mindennek végét. Mint a tavaszi szél hirtelen szétszórja a felhőket, azután megmozgatva a zajos és meddő tenger mélyeit, és a kalászbortotta földön elpusztítva az ember szép barázdáit, az istenek hozzáférhetetlen hajlékáig emelkedik és megvilágosítja az ég arczát, míg a nap fénye ragyog a termékeny földre és nem hagy többé szemmel látható párákat: így halad Jupiter boszúja. Nem mindenkor kész a haragra, mint a halandó ember.»

Mily hatalmas tekintély van e költészet nyugalmában! Mily költői nagyság az erkölcsi leczkében! A bűnös és mulékony jólét ez összehasonlítása az eget elborító felhőkkel, e tavaszi vihar, mely szétűzi azokat s nehány baj árán visszaadja az égnek derűjét és a földnek termékenyítő világosságát: mind ezek oly képek, melyekkel a legszebb lyrai lelemény is szeretné felékesíteni magát. Érezzük itt a magasztos komolyságot, mely a gnomikus költészetet a próféták lelkesültségéig emeli.

Másutt az egyszerűebb költészet már képet nyújt az életről, a mint azt a hébereknél a *Bölcsesség* könyve festé s a mint majdan egy finomultabb társadalomban le fogja írni az elmés HORÁ CZ. Valóban, nem előzték-e meg Augustus korának erkölcsi költőjét, az előkelő és gúnyolódó lyrikust

az atheni törvényhozó e versei, melyek az emberek különböző foglalkozását sorolják elő?

«Ez hajókon futja be a tengereket, vágytól égve, hogy nyereséget vigyen haza, borzasztó szelektől hányatva és semmit sem gondolva életével. A másik a fa-takarta földet hasogatva, évi szolgálja lett a hajlott ekék urának; más Minerva és a leleményes Vulcán művészetét követve, munkától durva két kezével keresi életét; más az olympusi múzsák adományaival birva, ismeri a szeretetreméltó bölcsesség helyes mértékét. Amazt Apollo prófétává tette, Apollo király, ki messzire lövi nyilait; és előre látja a bajt, mely távolról közeleg az ember felé: mert az istenek közlekednek vele. De a mit a végzet akar, azt sem a jók, sem a szent szertartások el nem fordíthatják.»

Más szétszórt nyilak SOLON költeményeiben a közélet hibáit sújtják, a polgárok meggazdagodási vágyát, a népezérek igazságtalanságát, a szent birtokok és közkinccsár fosztogatását, a romlottságot, mely rabszolgaságot szül, ebből lázadás támad és fölébreszti a szendergő háborút. E bajok előrelátása és a törvényhozó erőfeszítése, hogy legyőzze azokat, néhány oly versre ihletik, melyek méltók ama politikai bölcseségre, melynek PINDAR ismételni fogja maximáit.

«A felhőből tör ki, mondja SOLON, a hó és jégzápor heves rohama. A villámból szökik ki a mennykö. A szél rohama feldúlja a tengert, mely a legeggyenletesebb minden dolgok közt, ha semmi sem izgatja. A hatalmas emberek által elvész a város. A nép vigyázatlanságból egy ember elnyomása alá süllyed.

«— Én megadtam a népnek a hatalmat, mely elég neki, nem nyomva le és nem emelve föl nagyon senkit. Az erőseknek és gazdagoknak azt rendeltem, hogy kerülje-

nek minden kicsapongást. Pajzsral fedtem mind a két pártot, s nem engedtem jogtalan győzelmet egyiknek sem.

Bármily különösnek tetszik más idők durvasága előtt a költészet által gyakorolt e mérséklő hatalom, el kell ismernünk azt SOLONban, mert bizonyosságát a történetben látjuk. Az atheni nép elvesztvén egy szerencsétlen háborúban Salamis szigetét, halálbüntetés alatt eltiltott minden iratot vagy beszédet, mely visszahódítását ajánlaná. SOLON, mintha előre látta volna, mily oltalmára és dicsőségére fog egykor Salamis Athennek válni, a köztérre lépett, nem mint költő, hanem mint zavart lelkű beteg; és daczolva a zsarnoki törvénynyel, e híres szavakkal kezdé: «A kedves Salamis követe gyanánt jövök, dallal ékesítve szavaimat, szónoklat fejében.» És megszakítás nélkül száz versben felhívást intézett az atheniekhez, mely e harczy kiáltással végződött²: «Fel Salamisba, harczoljunk e kedves sziget bírásáért, messzire űzve magunktól a szégyen elviselhetetlen súlyát.»

Soha költeménynek ily hatása nem volt: a törvényt eltörülték, a háborút elhatározták, a költőt hadvezérül választották. Ugyanakkor történt, hogy egy, SOLON által már megjósolt nagyravágó, Pisistratos, hozzá látszott csatlakozni, dicséretekkel halmozta és elkísérte a hadjáratra, mely szerencsés és rövid volt. De azért a költőt, a törvényhozót később mégis legyőzte Pisistratos, ki maga is barátja volt a verseknek, mert ő gyűjtötte össze Athen számára a homerosi énekeket, de mindenekfölött ügyes volt a régi és mindig alkalmazható művészetben, a demokratia által alapítani meg az absolut hatalmat.

SOLON legalább, miután megkésleltette e kifejlődést s a nélkül, hogy valaha engedett volna neki: nem követte el azt a hibát, hogy sajnálja azt, a mit nem akart és elmélet-

ben óhajtja a zsarnokságot a maga számára, mintha ez által másokban igazolni akarná. Körülfogva barátaitól, kik azt tanácsolták, hogy ragadja magához a hatalmat, e szavakkal utasítá vissza: «Szép ország a királyság; de nincs belőle kimenetel.» És később, midőn nyugalmát a költészet azon bájával tette élvezetessé, melylyel hajdan törvényeit támogatta, így szólt: «Ha megkíméltem hazámat és nem akartam urává tenni magamat, sem erőszak által fölemelkedni, megbecstelenítve a másutt szerzett dicsőséget: nem szégyelem, nem is bántam meg e mérsékletet; ellenkezőleg, ez amaz oldal, melyen felülmultam a többi embereket.»

Athen törvényhozója, kinek néhány maximában szét-szórt törvényei még ma is emlékezetre méltó leczkét nyújtanak, egész végig ellenállt Pisistratos lassan emelkedő bitorlásának, leálarcozta népies üzelmeit, tiltakozott örsege ellen, és öregsége által bátorítva, szabadon élt, még azon úr alatt is, kit előre érzett s a kivel daczolt. Nem tanácsolta többé a népnek sem a háborút, sem az ellenállást; hanem elbeszélte versekben az Atlantida sziget hagyományait, amátávoli, ha nem épen mesés földet, hová a bölcsék az igazságot és szabadságot helyezték, melyet többé nem reméltek magok körül. Így élt és halt meg e bölcs, kinek műve, bár életében elfojtották, új életre támadt halála után Athen dicsőségében, hazafiségében és szellemében.

SOLON, e magasztos és tiszta költő, kinek csak kis számú verse s életének csak főbb adatai maradtak fenn, egykorú volt THESPISSSEL és csak Athen első költői ébredésének volt tanúja. Példájának még inkább kellett az új művészetet ajánlania, melyet már használt, mielőtt HERODOT, a próza HOMERJE, elbűvölte a helleneket joniai kecses-sége és tetteiknek festése által. A Lakedemonia, valamint

Athen által összegyűjtött harci dalok első ihletése alatt a költészet, elegiai és lyrai alakjában, a népek tanácsadója maradt, és az orákulumok után az első hang, melyet meghallgattak.

Ennélfogva a perzsa háborút és az ázsiai görög városok mozgalmait megelőző időbe kell helyeznünk egy ephesusi költőt, KALLINOST, egyikét az ALKMANféle elegiikusoknak, kinek tört verse felváltva a harcz hevét vagy a szerelem szenvedélyét lehelli. Vajjon valamely joniai városért vagy a satrapák ellen fölkelt görög gyarmatok egyikéért hangoztatta KALLINOS harci kiáltását? Vagy talán Athenért, mely körül szívesen sorakoztak a görög név viselői? Azt hiszszük, hogy Joniáról van szó, midőn a keserű szemrehányásokat halljuk, melyeket a költő harci felhívásába vegyít; de Athenre gondolunk, hallva a dicsőség apotheosisát, melyet a költő énekel s melylyel tele van a szíve.

Ítéljen maga az olvasó e töredékből, mely egy byzantzi szerzetes lapjain maradt fenn:

«Meddig maradtok lesújtva? ⁸ Mikor lesz harcias szívetek, oh ifjú emberek? Nem szégyenlitek e puhaságot a szomszéd népek előtt? Békében látszatok ülni; és mindenütt háború dúl országotokban, stb.

«Mindegyitek még haldokolva is röpitse el utolsó kopjáját. Tisztelete és dicsősége a férfiúnak, ha honáért, gyermekeiért, ifjú nejeért harczol az ellenséggel. A halál meg fog jönni azon napon, melyen a Párkák végig szőtték a fonalat. De mindenki haladjon egyenesen, magasra emelve kardját s megfeszítve mellén paizsát, ha a csata kezdődik. Nincs a végzetben, hogy az ember megmeneküljön a halál elől, még ha ősei halhatatlanok voltak is. A ki a csatákon és süvöltő nyilakon épen és baj nélkül átjutott, gyakran otthon tűzhelyénél lepi meg azt a halál. Ez nem

kedves a népnek, nem is sajnálják; de azt a másikat kicsinyek és nagyok siratják, ha elesik. A bátor ember gyászba borítja a népet halálával; és élve egyenlő a fél-istenekkel. Bástyának tekintik őt, mert egymaga nagy számmal ér fel.»

TYRTAEOS, ki korára nézve, mint a messeniai háborúban való működéséből kitűnik, az időszámításunk előtti hatodik századhoz tartozik, egykorú a hét görög bölcessel és régibb AESCHYLOS-nál. Dalainak férfias érelye mindenek fölött és még a görögországi harczias és ragyogó játékoknál is inkább a fegyverek gyakorlatát ajánlta.

«— Senkit sem becsülnék⁴ azért, hogy fürge a versenyfutásban, vagy erős a birkózásban, vagy hogy a Kyklopsok természetével és erejével bír, vagy gyorsaságban megelőzi az éjszaki szelet, vagy hogy bájosabb arcú, mint Tithon, gazdagabb, mint Midas és Kinyros, vagy inkább király, mint Pelops, Tantalos fia, vagy hogy Adrastos dallamos nyelvvel bír, vagy hogy övé minden dicsőség, a harczí erőn kívül. Valóban nem félelmes az ember a háborúban, ha nem elég kemény a véres mészárlás szemléletére s ha nem kívánja közelről szorítani az ellenséget. Ime a bátorság; ime a legnagyobb díj az emberek között, a legszebb dicsőség az ifjú harczos számára. A városnak, az egész népnek közereje az oly ember, ki a sereg élén áll, nem gondolva a szégyenletes futásra és bátran veszélyeztetve életét.

«Erősen állva így helyén, még szomszédját is halálra buzdítja! Ime a harczban hatalmas ember! Csakhamar megdönti a megátalkodott ellenség zordon sorait s hevével uralkodik a harcz hullámain. Ha elesve az első sorban, elveszti életét, dicsőséggel tetézi városát, polgártársait és apját;

mert mellén, a pajzson és a pánczélon keresztül elülről döfték át a fegyverek.

«Együtt siratják őt ifjak és vének; s fájdalmas bánatában az egész város gondoskodik temetéséről. Sírja és gyermekei dicsők maradnak az emberek között, s gyermekeinek gyermekei és egész ivadéka. Soha sem hal meg nemes emléke, sem neve; a föld alatt, mely eltakarja, halhatatlan az, kit a győzelem, az ellenállás, a hazáért és családjáért való harc tüzeben lesújtott a szörnyű Mars. Ha megmenekül a halálos álmok sorsától, és győzve dicsőséget arat a csatában, mindnyájan, ifjak és vének tisztelik őt: és nagy örömeik élvezése után száll alá Hadeshez. Öregségében kitünő a polgárok között; és senki sem akarja megsérteni őt méltóságában, sem jogában. A gyülekezésekben mindnyájan, ifjak és a vele egykorúak, helyet engednek neki, sőt még az idősebbek is. Igyekezünk hát e tetőpontjára jutni az erénynek, nem engedve, hogy szivünk gyöngévé legyen a harcra!»

Az elegiai mérték szelid komolyságában a dicsőségnek e szeretete és az erények, melyekből táplálkozik, a hazaszeretet, a gyöngék iránti szánalom és védelmök kötelessége, oly lelkesedésre gyujtják TYRTAEOST, mely nem kevésbé hatalmas, mint a leglyraibb hang. Művészeti formában képe ez a szabályos és rettentő menetnek, melylyel a kretaiak lassan, a fuvola és lant hangja mellett haladtak az ellenséges csapatok felé. Ilyen e valódi harci költészet nyugodt és igaz heve.

«Szép meghalni,⁵ elhullva az első sorban, bátor ember módjára, ki honáért harcol. De távol városunktól és a környező termékeny mezőktől, bolyongva koldulni, szeretett anyával, öreg atyával, gyermekekkel, ifjú nővel, ez a legsiralmasabb nyomor. Az ilyen alkalmatlan azoknak, a kik-

hez könyörög, engedve a boldogtalanságnak és a szörnyű szegénységnek: megbecsteleníti faját; meghazudtolja vonásainak nemességét. Mindenütt a csüggedés és bánat kíséri. Az így száműzött ember semmit sem gondol magával, nem pirul nevéért a jövőben.

«Harczoljunk teljes szívünkben e hazáért! haljunk meg gyermekeinkért, nem kimélve semmiben sem életünket. Oh ifjú emberek! harcoljatok szorosán egymás mellé sorakozva, s ne adjatok példát sem a futásra, sem a félelemre; legyen nagy és győzhetetlen szívetek s ne kiméeljétek élteteket, midőn emberek ellen harcoltok. Az aggastyánokat, kiknek térdei többé nem fűrgék, ne hagyjátok cserben futástok által. Valóban szégyen, ha elesve az első sorban, előbb az ifjagnál, aggastyán fekszik a földön, fehér fővel, szürke szakállal, a porba lehelve bátor lelkét, kezeivel takarva meztelen testének vérző, undok sebeit: de az ifjagnak minden illik, míg a szép kor ragyogó virágjában vannak. Akkor szép a harczost élve látni; szeretik a nők; s akkor is szép, midőn elesik az első sorban. De mindenki, ha egyszer megindult, tartsa magát erősen két lábán, fogai közé szorítva ajkát!»

Egy másik harci intelme magán hordja jegyét és feladatát. Az első vers a spártaiakat jelenti az isten alakjában, kinek utódainak hitték magokat; a többi a veszély nagyságát és a kétségbeesés végső erőfeszítését fejezi ki, mely a fegyelmet élteti. «Herakles győzhetetlen ivadéka vagytok, mondja a költő,⁶ legyetek bátrak. Jupiter még nem fordítá el rólatok tekintetét. Ne nyugtalankodjatok, ne rettegetek az ellenség tömegétől; hanem mindenki, előre nyújtott pajzsával menjen egyenest a támadók ellen, gyűlölve életét és többre becsülve a halál borzalmait az enyhe napfénynél. Tudjátok, mily nehezek Mars munkái,

ki annyi könyvet fakaszt; ismeritek az irgalmatlan háború erőszakosságát, és akár legyőzve és futva, akár diadalmaszkodva, oh ifjak! ismertétek mind a két megpróbáltatást. Mert azok közül, kik egymás mellé sorakozva, önmagoktól szálltak szembe az első támadással, csak kevesen hálnak meg, s megmentik mögöttük a népet. De a harczosok, kik megzavarodnak, minden erejüket elvesztették. Senki sem fejezheti ki szóval, mennyi baj éri azokat, kik szégyent szenvednek. Gyalázat hátulról sújtani az embert, ki fut a csatában.

«Szégyen arra, ki holtan esik a fővényre, a vas hegyétől átszúrt háttal! mindenki álljon elül erősen, két lábát a földre nyomva és fogai közé szorítva ajkát, czombjait, láb-szárait, mellét és vállait széles pajzsával fődve! Jobbja vezesse dárdája heves csapásait s rázza fején fenyegető tollbokrétáját! végezzen hatalmas tetteket a csatában s ne álljon pajzsa alatt messzire az ellenség nyilaitól; támadja meg közlről, sújtsa a kopjával vagy karddal s ejtse foglyul az ellenséget! A csatasorban, lábbal láb ellen, pajzsot pajzsnak, tollbokrétát tollbokrétának, sisakot sisaknak szegezve, mellet mellre feszítve küzdjön az ellenséggel, markában a karddal vagy a hosszú dárdával kezében! És ti, könnyű csapatok, itt-ott megrázkódva pajzsaitok alatt, harczoljatok, röpitsetek erős kavicsokat; és kilöve könnyű nyilaitokat, maradjatok közel fegyvereseitek csapatához.»

Igazi lyrai költészete a hazafiságnak és bátorságnak, melyet egy korunkbeli nagy író a *Marseillaise*hez hasonlít!

Az ily romok még mindig szobrok. Egy nemes faj szelleme, valamint bátorsága él TYRTAEOS e rövid elegiáiban. A képzelem, melyet megragad, kénytelen sajnálni azt

a sok elveszett dolgot, mely ugyanazon ihletből és ugyanazon időből származott. Mi maradt fenn STESICHOROSBÓL, kinek erős műzsáját HORÁCZ magasztalta s kitől egy híres apologost vett kölcsön? Nehány szétszórt és összefüggés nélküli vers, alig egy teljes distichon. Pedig ez ama nagy költő, hatalmas lyrikus, kiről még egy századdal HORÁCZ után így szólt QUINTILIÁN: «Szellemének ereje még tárgyainak választásában is mutatkozik. A legemlékezetesebb háborúkról, leghíresebb vezérekről énekelve, az epikus munka egész súlyát fentartja a lanton. Személyeinek cselekvésökben és beszédeikben hozzájok való egész méltóságukat megadja: ha mérsékelné magát, HOMER legközelebb álló versenytársának látszanék. De túlsapong, eltéved: a mi kétségkívül hiba, de az erő hibája.»⁷

Nehány régi bizonyásból azt is megtudjuk, hogy a költő bátor polgár volt. Dóriai fajból, Siciliában születvén, harczolt a zsarnokság ellen, mely Agrigentumból szülővárosa, Himera felé terjedt. Sok időre utána a verseiben nyilatkozó harczias lélek tetszésére volt Nagy Sándor szellemének, és e hős azon olvasmányok közé helyezte költeményeit, melyek a királyokhoz valók.

Pedig STESICHOROS a maga idejében kevéssé mutatkozott engedékenynek a felső hatalom iránt; igaz, hogy ezt az ő idejében egy gyűlöletes elnyomó képviselte, kinek bűnei és neve meséseknek látszanak, annyira borzalmasak! Ha hihetünk ARISTOTELESnek, Phalaris első bitorlásai ellen igyekezett STESICHOROS Himera lakosait óvni, elmondva nekik a mesét *a lóról, mely bosszút akar állni a szarvason* s ezért a zabola, lovag és sarkantyúk alá kerül.

A költő nagy és tartós hírneve annyi fényt adott ez anekdotaszerű hagyománynak, hogy a görög szellem hanyatlási korában a legkülönösebb sophistai munkát sugal-

mazta, egy levélgyűjteményt, melyben az irgalmatlan Phalaris, kitérve minden bosszúló művét, még a lángoló ércbikát is, hol megégette áldozatait, a legnagyobb csodálatot tanúsítja STESICHOROS iránt, szentelt tárgynak nyilvánítja e költőt, tisztességekkel halmozza el öregségét és halálakor sürgeti a himeriaiakat, hogy templomot emeljenek neki.⁸

Föl lehet ismerni ez apokryph munkában a görög szellem illuzióját az ókor utolsó szakában. Ugyanazon korszakban a rómaiak, az abszolút hatalom eszközei s egyszersmind áldozatai, jobban ismerték e hatalom ösztönszerű gyűlöletét az írói lángész ellen. A költő LUTORIUS, LUCANUS, SENECA, a történetíró CREMUTIUS CORDUS halála és ama bölcsészek száműzetése, kiknek üldöztetését egy római nő, *Sulpicia* írja le, figyelmeztették Rómát, hogy a katonai zsarnokságnak semmi sincs inkább kedve ellenére, mint a gondolkozás szabadsága.

Ez időtájt az idősb PLINIUS erélyes és vizsgáló szelleme arra szorítkozott, hogy grammatikai könyvet szerkeszsen, értekezést a kétséges beszédmódokról. Nem volt arra való e pillanat, hogy az ő S^TESICHOROS nemes és férfias költészetét utánozzák vagy magyarázzák Rómában. Ennek a szellemnek emlékeit elhanyagolták és elfeledték, s hírneve csupán ürügyül szolgált a görög retorok léha játékaira. E nagy lyrikus huszonhat könyvre terjedő költeményeiből csak néhány elszórt vers maradt fenn, melyek sokkal inkább elszigeteltek, hogysen egyebet nyujtsanak számunkra, mint a szóbeli előkelőség és összhang mutatványait.

STESICHOROS különben a háborún és szabadságon, az ember nagy megpróbáltatásain és nagy szenvedélyein kívül, a természet képeit és az égi tűnemények egynehányát is megénekelte. PLINIUS, a természettudós, STESICHOROS és

PINDAROS költők magasztos szellemeit idézi, mint a kik példájokkal bizonyítják az emberi lélek nyomorúságát és rémületét a napfogyatkozáskor, melyben vagy valamely nagy bűn jóslatát, vagy magát az égi testek halálát vélte látni.⁹

NYOLCZADIK FEJEZET.

(Bölcészeti himnuszok. — XENOPHANES. — PARMENIDES. — EMPEDOKLES. — Pythagorasi iskola.)

A görög költészet ihletései közt, melyek a lyrai formát érintik, régi időbe kell helyezni, a mi újra elő fog fordulni a későbbi korban és a legmagasabb társadalmi finomultság befolyása alatt. A bölcészet Görögországban csaknem egy keletű a költészettel, s az értelemnek e két ereje jó korán ihlette meg egymást vagy néha össze is keveredett.

A mint a föld és ég kápráztató látványa, Jonia és keleti Görögország szép éghajlata alatt, a dicséret himnuszait s bizonyos tekintetben a természet apotheosisét gerjeszti fel: úgy csodáinak meggondolt tanulmánya, okaiknak kutatása, jelképeiknek értelmezése egy másik lelkesedést szült, mely csakhamar ugyanazon nyelvet fogadta el.

THALES, PHEREKYDES, EPIMENIDES, XENOPHANES, PARMENIDES, EMPEDOKLES, a képzelemmel egyesült bölcészetnek e korszakához tartoznak. Ama bölcészek kora ez, kik közül ARISTOTELES¹ némelyeket physikusoknak, másokat theologusoknak nevez, hogy jelezze a szemlélődés két tárgyát, melyen megosztottak s melyet néha egyesíteni próbáltak.

THALES rendszere, melynek nyoma PINDARNAK egynél

több emlékében látható, nem volt egyéb keleti hagyomány-nál, melyet egy joniai görög átvett. Tanítványa, PHEREKYDES, úgy látszik, szintén Chaldeától kölcsönözte a lélek halhatatlanságának dogmáját, mely annyira ki van fejezve Job arab könyvében; de semmi sem maradt fenn eredetiben ez ősi hagyományból. XENOPHANESSEL beszél hozzánk a görög bölcsészet először a költészet nyelvén. A fenmaradt nyomok nem felelnek meg a merész fogalmaknak, melyeknek hibáját vagy dicsőségét megőrizte e név a bölcsészet évkönyveiben. Elégiai versek ezek, hol nincs szó sem ama pantheismusról, melyet XENOPHANESnek szemére vetettek, sem ama szellemi egységről,² melyet — a mint mondják — elismert az *első okban*.

Más oldalról azonban érdekesek kutatásunkra nézve a neve alatt fenmaradt töredékek. Keserü birálatát találjuk ott ama harcziás játékoknak, melyek össze voltak kötve a görögök erkölcsével, vallásukkal s melyeket PINDAR magasztalando volt. XENOPHANES valamennyiöket széttagolja s kijelenti, hogy a legszerencsésebb pisai győztes sem ér fel egy bölcsészszel, «mert — úgymond³ — a mi bölcseségünk becsesebb, mint az emberek vagy lovak ereje. Valóban, ha az ökölviadalban hatalmas ember megy valamely néphez, habár mind az öt harcban győzött, habár első volt a birkózásban és a versenyfutásban, a mi az erő legfőbb foka a játékokban, ezért a város nem lesz jobban kormányozva. Csekély öröm reá nézve, ha egyik polgára győztes athleta lesz Pisa partjain, mert ez nem gyarapítja a város kincstárát.»

Sok más vádat emelt még XENOPHANES a játékok haszontalansága és költségei ellen. Az *intézmény* tartósságának kellett ezekre megfelelnie, megmutatva, mint fegyverezték fel e játékok a bátorságot és készítették előre az ellenállást, melylyel Xerxes találkozott.

A bölcsezt maga, ki így megvetette azokat, ázsiai görög volt, megtartva még valamit az előkelő puhaságból, melyet Lydia szomszédsága s az éghajlatok szerencsés hasonlatossága adott a joniai part lakosainak; «e városokban — mondja ő maga, — hol, a míg nem jutottak az undok zsarnokság alá, ezrével mentek a közgyűlésekre, művészileg készült ruhákban, s összefont és tömjéntől illatos hosszú fürtök ékességével.»

Kétségkívül nem ez volt az, a mit XENOPHANES helyeselt, ki a médektől csakhamar elnyomott ázsiai Görögországból önként az európai Görögországba ment át, mely nem kevésbé elmés és erősebb volt. Bizonyára itt is emlékszik még első hazájának gyönyörvágására és szabad eszméire; de oly erkölcsi érzést vegyít belé, melyet főlemel a költészet hangja s melyet nem várnánk a modern *materialismus* állítólagos elődjétől. Leírva egy ünnepi lakomát, mely szokásos volt a kolophonai és ephesusi gazdag polgároknál, így szól lyrai menetű versekben: «De a középen oltár van,⁴ mindenfelől virágokkal terhelve; s daltól és vidámságtól visszhangzik az egész ház. Az egészséges örömtől lelkesült embereknek először istent kell megénekelniök, ájtatos hagyományok szerint és tiszta szavakkal, azután italáldozattal és imával erőt kell kérniök az igazság teljesítésére. Mert ez az, a mit többre kell becsülni, és nem az erőszakot; azután oly módon isznak, hogy vezető nélkül mehessenek haza, hacsak valaki nem teljesen aggastyán. Azt az embert is dicsérni kell, ki ivásközben csak tisztas dolgokat tár ki, s a kinek emlékezete és gondolata erényből táplálkozik, és másrésről nem kell ismételnit a titánok vagy óriások harczeit, sem a centaurok történetét, melyek a régi idők költései, és mind ama czivakodásokat, melyekben nincs semmi hasznos, de mindig szem előtt kell tartani az istenek gondviselését.»

Nem inkább a bölcs és vallásos reformátor nyelve ez, mint a pantheistáé vagy skeptikusé? nem látszik-e amaz érzések és képek kincstárából valónak, melyek a görögök-nél második költészetté tették a bölcsészetet?

Összegyűjtve az őskornak e becses romjait, jobban felfoghatjuk, hogyan szállta meg LUCRETIUST az élelsmű rendszerekkel együtt a költői megindulás. XENOPHANES után tanítványa, PARMENIDES, Elea városában, Italia görög partján, nem volt jó költő, mondja CICERO, legalább a versek alakjára és menetére nézve. De tárgyának újsága fölemeli gondolatát. Vajjon készített-e, mint egy negyedik századbeli rhetor jelzi, hymnusokat a természet tiszteletére, ἕμνουσ φουσιολογικοῦσ, azaz a dicséret és csodálat énekeit a dolgok elemeiről és kezdetéről, úgy, mint az akkori újonez tudomány felfogta? Nem lehet biztosan állítani. PLATO különben HESIODOS mellett említi PARMENIDEST, mint a kik mindketten az istenek régi történeteit beszélték el. Ezt az eszmét is könnyen ki lehet egyeztetni a romokkal, melyek PARMENIDES-nek a természetről szóló költeményéből fenmaradtak. E költemény egyik részének tárgya az igazság volt, τὰ πρὸς ἀλήθειαν; a másiknak az, a mi a véleményhez, a hithez tartozik, τὰ πρὸς δόξαν.

E két czím alá foglalhatjuk azt, a mit sok századdal később s egészen a görög hagyományokból alakult tudományban, VARRO tolla alatt találunk, ki a theológiát e három részre osztja: mythologiai, természeti, polgári. «Az első — tevé hozzá — a szinpad, a második a mindenség, a harmadik Róma számára készült.»

Úgy látszik, szent ÁGOSTON rövid analysisei szerint, hogy VARRO második theológiájában amaz ősi pantheismust érinté, amaz eszméjét az örökkön élő s azért isteni természetnek, mely India régi vallásainak alapja volt. Vajjon

hasonló magyarázat volt-e már amaz első igazság, melyet PARMENIDES dicsőített, ellentétben az emberi hitekkel? Vagy inkább a természet szemléletéből nem vonta-e ki az egészen szellemi isten, az abszolút és legfőbb értelem elvét? Nem lehetne kételkedni e tekintetben. PARMENIDES, mint BERKELEY, a túlságos idealizmus által vétkezhetett. Inkább hihetett az eszmékben, mint az anyagban, és a kételkedést nagyon élénk hite által az abstractióra vezethette. De ez is értelmi és mystikus emelkedettséget bizonyít, mely szoros összefüggésben van a költészettel, s melyet az emberi szellem különböző korszakaiban feltalálunk. PARMENIDESnek egy fenmaradt első töredéke ezt a jelleget látszik viselni. Stylje egyszerű, de költészete új, még HOMER után is:

«A paripák, melyek elragadnak, oly messzire száguldtak, a mennyire szívem hajtott, mert az istenség dicső útjára vezettek, mely megvilágosítva helyezi az embert minden rejtelem közé. Ez volt pályafutásom célja; ide vittek a szekerembe fogott értelmes paripák. Szüzek irányozták az utat, a nap szüzei, elhagyva az éj hajlékát a világosságért és kezökkel elhárítva a fátyolt homlokukról. Sivított a tengely, míg a kerékagy lángot vetett; mert a kerekek kettős forgószele ragadta magával, és a lovak rohanva száguldtak.

«Itt vannak az éj és nap útjainak ajtai, gránit eszterhajok és küszöbjök között forogva; magasan a légben, roppant szárnyakkal záródnak, és a munkás igazság örzi kettős kulcsaikat. A szüzek, édes szavakkal szólítván meg őt, ügyesen rávették, hogy haladék nélkül vonja félre az ajtókról a nehéz zárt. Rögtön kitárultak az ajtószárnyak s tágas teret hagytak üresen, két oldalt forgatva az ércsarkokat, melyeket rudak és szögek illesztének a fába; és a szüzek hirtelen kihajtották az ajtókon a szekeret és a pari-

pákat. A jóakaró istennő elfogadott; s megfogva kezével jobbjomat, e szavakat mondá:

«Örvendj, oh ifjú, ki halhatatlan vezetőkkel utazol, kiknek paripái tanyámra vezettek téged; mert nem rossz végzet vitt ez útra, kívül az emberek járt útjain; maga Themis volt az és az igazságosság. Meg kell tanulnod, hogyan ismerhetsz meg minden dolgot és a meggyőző igazság valódi alapját, és a halandók véleményeit, melyek nem az igaz hiten, hanem tévedésen alapulnak; és így megfogod ismerni, hogyan kell okosan haladni a *mindenen* keresztül, próbát téve minden dologgal».

E költői bölcsészetnek, melynek leczkéit Görögország nemsokára összegyűjtendő volt, PYTHAGORAS félig mesés alakját kell az élére helyeznünk. A mit India vallási tanai-ból látszik kölcsönözni, nála eredetivé lesz. Samosban született, beutazta a keletet s törvényhozója volt az italiai görög városoknak; számtudománya, erkölcsi elmélete a zenéről, melynek még a mennyei világ rendjében is részt tulajdonított, kezdettől fogva bizonyítják, mily befolyást kellett vennie a képzelemnek a görögök polgárosodására. PYTHAGORAS, kiről csak egy hagyomány és emlék maradt fenn, a szellemek fölött való uralkodásban ama homeri énekekkel osztozott, melyeket Ázsia partjairól a régi Görögország minden városába átvittek.

Semmi kétség, hogy költöket is képezett, valamint bölcseket. Mert az *Iliás* dalnoka után a két legnagyobb költő egyike, AESCHYLOS be volt avatva PYTHAGORAS felekezetébe, vele együtt irtózott az állatok vérétől s a mindenség rendszerét illető speculatiókkal hasonlóké az erény iránti lelkesedést kötötte össze.

AESCHYLOS, kit alig félszázad választott el PYTHAGORAS-tól, ennek első tanítványától vette e tant; és kétségkívül,

mint amazok, ő is gyakorolta azt a tiszta, magányos, szigorú életet, mely oly kedvező a lélek erejére és a költői képzelemre. Míg a marathoni vitéz katona a megnagyobbított szinpadra vitte a bölcsészet néhány sugarát, más költőknek is magasztalniok kellett azt, a mennyei összhang ugyanazon varázsától vezetve.

PINDAR lett ihlett dalnoka a pythagorasi bölcsészetnek, mely PLATO előtt legtisztább tana volt az ókornak, szellemi egész a lélekvándorlás tévedéseig, erkölcsi egész a legszigorúbb megtartózkodásokig, költői és lyrai, hogy nagyobb uralmat szerezzen a lelkek fölött s megtisztítsa őket a lelkesedés által. A bölcsesség, melynek tanítványa volt, a hit, melyet a lélek isteni lényege és az abszolút igazság felől szerzett, hatalmas szava által erősítve, mellette más mesterekre is talált, kik tanították, más költőkre, kik megénekelték. Nevezünk meg először is e czímen egy bölcsészt, ki a PINDARTÓL gyakran lakott helyen született és ifjúságában részt vett a költőtől dicsőített ünnepekben. Valóban, EMPEDOKLES, ki Agrigentumban született, mint ARISTOTELESBŐL tudjuk, jutalmat nyert a hetvenegyedik olympias játékainak lófuttatásán. Nem volt ugyan PYTHAGORAS tanítványa, de részesült leczkéinek még egészen új hagyományában; ide csatolta utazását a keleten, melyet a görög szellem jó korán hasznára fordított, nem tekintve felsőségét, melyet törvényei és művészei adtak neki az általa barbároknak nevezett népek fölött. Nem kételkedhetünk, hogy EMPEDOKLES kivált Egyiptomot látogatta meg, honnan HERODOT és PLATO történeti biztos tényeket, s a mi nem kevésbé becses, erkölcsi igazságokat nyertek.

Visszatérve utazásaiból s felekezetének híréből segítve, EMPEDOKLES elfogadtatást talált Sicilia szabad városaiban, mint bölcs, mint bűvész, költő, mindenható zenész. Hír-

neve igen nagy volt már életében is, s ez idővel még nagyobbra nőtt a görögök képzelmében; s a művészetek és tudomány nagy százada után, midőn a polytheista világot megzavarta és megosztotta egy új világoosság: EMPEDOKLES neve, az életéről szóló legendák, a bűvészi tudományának tulajdonított csodák egyikévé lettek a segítségeknek, melyekre a régi hit támaszkodott. A *pogány legenda* azt tulajdonítja neki, hogy veszedelmes ragályokat oszlatott el, halottakat támasztott fel s a mi valóbbszerű, búskomorságot és esztelenséget gyógyított meg zenéje által.

De ez a halál utáni hírnév, melyet Görögország babonás hanyatlása csatolt e bölcsészhez, kit ARISTOTELES inkább physikainak, mint költőnek ítél, csak tökéletlen bizonyosága a jótevő uralomnak, melylyel Görögország szerencsés polgárosodásában bírt. Bizonyítékul szolgálhatnak kétségtelen munkáinak töredékei, valamint a mit önmagáról mond verseiben, s még a visszhang is, mely innen LUCRETIVS verseibe elhatott.

Siciliának e városai közé jutva, melyeket a talaj termékenysége, a kereskedés, a szabadság, a fényűzés minden romlottságának kiszolgáltatott, ő lett valóban ezeknek ügyes reformátora. Azzá lett, nem csupán a külső fölszerelés által, melylyel körülvette magát, szekeren járva be a mezőket, oly zene hangjai mellett, mely a lelkek megszelídítésére és elbűvölésére volt készítve; hanem verseiben a legmagasabb metaphysikát is tanította, azt, melyet a polytheismus nem támogatott, és a legtisztább erkölestant, azt, melyet a mythologia meghazudtolt profán példái által. Mint a pythagorasi iskola, és ugyanazon kifejezésekkel, azt ígérte az embernek, hogy halála után istenné lesz. Az ily remény áhítatos büszkeségét a bölcsésznel a lélek eredetének megfelelő élet eszméje tartá fenn, mely a lelket tiszt-

tán megőrzi a föld ragályainak közepette. Így lehet megmagyarázni EMPEDOKLES ihlett nyelvét, lelkesedését, midőn magáról beszél s felhívja polgártársainak tanulékony hitét. Néha úgy tünteti fel magát előttök, mint az ég száműzöttjét, ki földi megpróbáltatásai által kénytelen visszaszerezni elvesztett mennyei hajlékát, s önmaga töri meg előttök az utat, melyet nekik tanácsol.

«A szükség törvénye ez, régi rendelete az isteneknek.⁵ Ha eltévelyedésből valamely szellem vérrel szennyezte be állagát, még azok közt is, kik a mennyei életben osztoznak, háromezer évszakon keresztül száműzve lesz a boldogok közül. Így történt, hogy ma enmagam is égből menekült és bolyongó útas vagyok».

E fictio azonban és ARISTOTELES által itt-ott fentartott több verse az elemek hatalmáról és az allegorikai szenvedélyekről, melyekkel EMPEDOKLES az anyagot élteti, nem engedik meg, hogy őt azok közé sorozzuk, kiket elmésen a tudomány prófétáinak neveztek.

Mondhatnók, hogy ez nem a jós szemlélet lelkesedése; hanem akkor, ha úgy tetszik, azoknak nyelve lesz, kiket ARISTOTELES theologus naturalistáknak nevez.

E vélemény támogatására hivatkozhatunk EMPEDOKLES *Engesztelés* című költeményének egész eszméjére, a a költőnek e szigorú hangjaira, e megszabott vezeklésekre, s egyszersmind a képek és összhang ama ragyogására, mely megnyíti a fenyegetést, míg meggyőzőbbé teszi. «Oh barátaim,⁶ — úgymond — ti, kik a nagy várost, a szőke Agrigentum magaslatait lakjátok, ti, kik a jó cselekedetekért buzogtok, ti, nyílt menedék az idegenek számára, ti, kik nem ismeritek a rosszat, legyetek üdvözölve! Mint halhatatlan isten s nem többé mint ember jövök hozzátok; az engem tisztelő tömeg közé vegyülök, szalagokkal és virág-

füzérekkel ékesítve. Ha megérkezem egy népes városba, tisztelnek a férfiak és nők. Ezrével kísérek, kérdezve, hol van a járt ösvény, mely a boldogságra vezet, némelyek jóvendöléseket sürgetve, mások a különféle bajok gyógyítását, melyekben szenvednek.»

Ez ígéretei EMPEDOKLESnek jóslói vagy bűvészi jelleget adtak: «Mily segítség — mondja⁷ — háríthatja el a bajokat és az öregséget? Még fogod tanulni, mert számodra tartok letétben ily titkokat. Le fogod lohasztani a féktelen szelek hevét, melyek a földre rohanva, megölik lehelletökkel az aratásokat; és ha akarod, újra föléleszted erőszakosságukat. Esős és sötét felhőből melegséget és világosságot fogsz kihozni; és a nyár hevében patakokat fogsz fakasztani, melyeknek üdesége nyirkos párákkal táplálja a fák gyökereit. Vissza fogod hívni az alvilágból a haláltól feloszlatott ember lelkét.»

Az utolsó szavak hazugságát kivéve, mind azon csodák, melyekkel itt a physikus költő dicsekszik, nem mennek túl azon, a mit a természeti tünemények megfigyelése, és némely pontban, előre-tudása hasznos tanácsul adhatott a siciliai munkásoknak és pásztoroknak. De a tapasztalás e jós erejéhez valami rejtelmesebb befolyást akart csatolni, melynek varázsa még költői lelkesültségével is összeolvadt.

Ugyanakkor, midőn verseiben természetfölötti lénynek tünteté fel magát, vagy legalább is oly emberi lénynek, kit újra visszaadtak a földnek, miután bejárta az egeket: egész nyelve az istenek tiszteletét s az erény követését ajánlá. A természet *élő erőiről* adott magyarázatában, a *rokonság* és *ellenszenv*, egyesülés és szétválás általa felállított kettős elvében, melyből a mindenség összhangját és tartósságát származtatja, úgy látszik, mintha azok ellen harczolna,

kiket már akkor atheistáknak neveztek s a kik mindent az anyagra vezettek vissza.

Kétségkívül EMPEDOKLES néhány szétszórt versében a véletlen teremtés első vázlatairól, látni lehetne azt a pantheismust, melyben annyi század óta oly gyakran végződött az álképzelem és az áltudomány; de ellenkezőleg, úgy látszik, daczára LUCRETIUS dicséreteinek, hogy az agrigenti költő a legmagasabb fokon spiritualista volt, *Kosmogoniájában* úgy, mint erkölcstanában. A mint lefesti a durva alkotási kísérleteket, melyek egyedül a természet erejéből származtak, az meghazudtolása az ember hasonló eredetének; s föltehetjük, hogy ilyen tévedés ellen tiltakozik egyik legköltőibb töredékében, mely verseiből fennmaradt⁸:

«De, oh istenek, hárítsátok el nyelvenemtől ez emberek balgaságát és fakaszszatok számomra némely szájakból üdvös forrásokat. És te, ezer emlékü Múza, fehérkarú szűz, tőled azt kérem, a mit e mulékony életben szabad megtanulni. Küldj felém, az áhitat vezetése alatt, tanulékony szekeret stb. . . .» Azután föllelkesülve a mennyei támogatás és a magasból szállt igazság reményétől, a költő így szól egyszerre a bizalom és kétség hangján: «Merj, és akkor szabadon rohanhatsz a bölcsesség magas ormain. De gondold meg és érintsd ujjaddal minden dolog bizonyos oldalát: és bár saját szemeiddel láttál, ne bízzál jobban, mint abban, hogy tenmagad hallottál: ne higj inkább a hívságos hírnek, mint az okoskodásnak, sem bárminek, ott, hol helye van az elmélkedésnek. Távolítsd el az érzékek bizonyosságát. Ítéld meg a szellem által azt, a mi nyilvánvaló minden dologban».

EMPEDOKLESnek hangja által magasztos, tana által lelkesült költészete, bár nagy erővel festi az ember nyomorú-

ságát, nem foglal magában semmit LUCRETIUS szomorú csüggedéséből: az istenhez vágyik, mint LUCRETIUS a semmihez. Kissé felhökbe burkolva, mint a régi bölcsészet, még magasabb reményt látszik maga elé tűzni, mint a minőt kifejez, s végső célja az, a mi inkább fölemeli, mint lesülyesztí az emberiséget. Távol tehát attól, hogy, mint LUCRETIUS, diadal-maskodjék az ember gyöngeségén, testi szenvedésein, erkölcsi hanyatlásán, fokozatos és teljes halálán: inkább abban leli kedvét, hogy valamit mutasson e romokon túl, melyeket leír: «Cselekvésre alkalmas kezek vannak illesztve a testhez; de jönnek a kemény esetlegek, melyek megbénítják az értelmet. Mulékony halandók! előttetek a rövid étellel, füst gyanánt a levegőbe ragadtatva, csak arról biztosak, mibe beleütödtetek s ide s tova hányatva minden dolog felé! Van egy egész azonban, a mit fölfedezni óhajtunk, ámbár abból képződött, mit az ember nem lát, nem hall, nem foghat meg gondolata által. Ha hévvel keresed, meg fogod tanulni, meddig emelkedhetik fel a halandó gondolat.»

Ez így megígért kinyilatkoztatás nem volt más, mint az, mely a legfőbb istent, a vele való egyesülés reményét és a gonoszok számára fentartott gyötrelmek fenyegetését foglalta magában. VIRGIL az *Aeneis* hatodik énekében érintette azt a tanítást, melyet az eleusisi mysteriumokból, az ókor tisztító helyéről kölcsönöztek: kifejti néhány versben, hol, mint EMPEDOKLESNÉL, magok a természet elemei, eszközei a megszábottn engesztelődésnek: «A bűnös lelkek közt némelyek könnyeden repülnek, minden széltől hajtva; másokról a bűn szennyét lemosta a tág tenger vagy leégette a láng.» De itt semmi sem ér fel azzal, mit a sicíliai költő képzelme tartott fenn némely bűnös lelkek számára, melyeknek nyugalom nélkül való szenvedését így írja le: «A lég heves lehellete⁹ a tenger felé üzi őket. A tenger

visszaokádta a föld színére. A föld a fáradhatatlan nap ragyogó tűzhelye felé hajította, mely visszaküldte a lég forgatagába; minden elem a másikhöz taszítja és mindnyájan borzadnak tőlök.»

Egy újabb fölfedezés megismertette velünk még néhány romját ez ókori költészetnek, melynek felbomlott mértékét a jelenkori philologia néha találmányra helyre állítja. Egy könyv, mely ma igen híres Európában, az *eretnkségek megczáfólása Origenestől*, idézi a régi görög költészet egy szép helyét az ember önkéntes születéséről. Vajjon EMPEDOKLES vagy PINDAR az, kinek megváltoztatott szavait olvassuk itt? EMPEDOKLESRE lehetne gondolni, leírásainak néhány verse után, melyeket LUCRETIUS utánzott; de költeményei ismert rhythmusának semmi nyoma sem látszik az idézett töredékben; ellenkezőleg, e töredék egy ügyes német kiadó keze alatt, kevés változtatással, a pindarosi vers szabad menetét veszi fel.

Ezzel befejezzük nagyon tökéletlen tanulmányunkat a magas bölcséleti és vallásos költészetéről, mely ugyanazon forrásokból származott, mint a thebai költőé s néha ugyanazon hévtől lelkesült.

«A föld hozta először létre az embert,¹⁰ így viselve legnemesebb ékességét s anyjává akarván lenni egy békés s az istenekkel baráti fajnak. Különben nehéz kinyomozni, vajjon az első ember, a ki a földből kiemelkedett, ALKOMENOS volt-e a bœotiaiaknál, a Kephissos vize fölött, vagy az Ida-hegyi Kuretok, az isteni faj, vagy a phrygiai Korybantok, kiket a nap akkor elsőkül látott kihajtani a fák rügyeiből, vagy Arkadia adott születést Pelasgosnak, ki régiebb a holdnál vagy Eleusis első lakójának, Diaulosnak, vagy a szép gyermekekben termékeny Lemnos hozta világra a ki-mondhatatlan mysteriumok Kabirját, vagy Pallena szülte

a phlegrai Alkiont, a büszke óriások legidősebbjét? A liby-
aiak ellenben azt mondják, hogy földjökön a hatalmas
Iarbas kelt ki a Jupitertől termékenyített égő sikságból.
Egyiptomban a Nilus, megkövénítve nedves hevével az anya-
got, melyet húsossá tesz, élő lényeket hoz létre.»

EMPEKLES, daczára az emlékéhez csatolt némely
mesés hagyománynak, meghatározott keletét adja művei-
nek. De nem így van az *aranyos versekkel*, melyek
PYTHAGORAS neve alatt jutottak hozzánk. Tőle vannak-e
vagy legalább első iskolájától? Vagy talán oly tudós kor-
szak fictiói közé tartoznak, mely egyszerre utánozni és át-
alakítani igyekezett bizonyos régi hagyományokat? Semmit
sem állítunk e tekintetben.

HIEROKLES kommentárja, a negyedik század végén, ez
a törekvés egymás ellenébe állítani egy régi bölcsész és
Krisztus elveit, kétségkívül bizonyos tekintélylyel bíró
pogány emléket tételez föl, de nem bizonyítja föltétlen
authenticitását. A mi az *aranyos verseket* illeti, szent Jero-
mos vádolja magát, hogy némely helyöket összezavarta a
szentírás verseivel. Igaz, hogy erkölcsstanuk magasztos,
hangjok szigorú és egyszerű: ¹¹

«Inkább, mint bárki más előtt, magad előtt pirulj. —
Tiszteld atyádat és anyádat, legközelebbi rokonaidat; és a
többiek közül válaszd ki, az erény rendjében, a legjobbat
barátodul.» Ezek minden időben szép maximák; a lelkesed-
es egy része is beléjük vegyül. Miután megmutatta a ha-
landókat, kiket a balsors csapásai elragadnak és ide-oda
hánynak, így szól a költő: «De azért végy bátorságot ember ¹²: a halandók isteni fajból valók, kiknek a szent ter-
mészet minden dolgot kinyilatkoztat. — Tartózkodjál a til-
tott ételektől, és a lélek kiengesztelődése és megszabadulása
végett légy bíró magad és gondoldj meg minden dolgot, ma-

gad felett az észet fogadván el vezérül. Ha elválva a testtől, a lég szabad közepébe fogsz jutni, elenyészhetetlen, megromolhatatlan isten léssz, nem vetve alá többé a halálnak».

Bármily emelkedett ez erkölcsstan, mégis érezzük, mi hiányozhatik belőle. Emberiebb lévén, mint a *Porticus*, PYTHAGORAS iskolája is emeli a lélek büszkeségét, hogy fentartsa tisztaságát. Az erénynek a saját érdekét adja alapelvül; inkább azt rendeli az embernek, hogy ne sebezze meg önmagát, mint hogy a mások üdvén működjék. Még nem az igazságosság és szeretet törvénye ez, melynek a világot lánggra gyújtani s benne új költészetet kellett elterjeszteni.

KILENCZEDIK FEJEZET.

(A régi Görögország népies dalai. — ANAKREON. — SIMONIDES.)

Később, a költészet ama szép korszakában, melyet PINDAR fog megkezdeni, a művészetekbe szerelmes népnél fel fogjuk még találni a lyrai hang egyesülését a bölcsészettel. De e korszakot megelőzőleg hátra van még a lant játékát keresnünk az élet gondjaiban, szenvedélyeiben, mindennapi gyönyöreiben.

Mely országban kellett inkább fölmerülni e névtelen és népies költészetnek, mint Görögországban? Ott, hol a lángész, élénkebb láng gyanánt válva ki, egészen szellemi környezetből emelkedett föl, maga a tömeg is csillogott. Innen van gyakran a nyelvnek oly szabadossága, melyet maga az isteni tisztelet romlottsága is élesített; de innen van gyakran ama nemes költészet még annak kifejezésében is, mit az erénynek kárhoztatnia kellett. Nem gyűjtjük itt össze e költői nép dalainak maradványait, a harzi vagy ünnepi énekeket, a tengerész vagy az arató dalait; de a történelem nem feledheti el, a mi annak magyarázatára szolgál és még tévelygésbe ejtve is hangosabb dobogásba hozza a nemes szíveket.

Az ókor soha sem nevezte meg *Harmodius és Aris-*

toģiton dalának szerzőjét. Az atheni nép volt ez. Ugyanazon vérengző szenvedély, a gyilkosság árán visszaszerzett szabadság nem találta volna másutt a nyelv ugyanazon illuzióját: «Myrtuságak alatt hordozni fogom a pallost,¹ mint Harmodius és Aristogiton, midőn megölték a zsarnokot és Athent szabaddá tették a törvények alatt.

«Kedves Harmodius, nem szüntél meg te élni! De azt állítják, hogy a boldogok szigetén lakol, a hol a gyors Achilles van, és mint mondják, Tydeus fia, Diomedes.

«Myrtuságak alatt hordozni fogom a pallost, mint Harmodius és Aristogiton, midőn az atheni ünnepen megölték a zsarnok Hipparchost.

«Diesőségtek örökkön fog tartani a századokon át, kedves Harmodius és Aristogiton, mert megöltétek a zsarnokot és szabaddá tettétek Athent a törvények alatt.»

A görög költészet, kivált az, mely myrtusról beszélt, nem volt mindig ily szilaj kedvű s nem voltak ily engesztelhetetlen emlékei.

ANAKREON s maga Simonides is igen türelmesen vették a siciliai kis zsarnokok hatalmát és udvaraik fényüzését. Tudjuk ANAKREON híres voltát; nincs az övénél ismertebb görög név.

Az irodalmi halhatatlanság inkább függ a művészettől, mint a tárgyaktól, melyekkel foglalkozik. A költő bűvésze az, hogy átalakítja, a mihez ér; és az eszmére nézve megisztelő, hogy becsebb annál, a mit leír.

HORÁCZ mondja, s elhíhetjük, hogy nem önmagára való vonatkozás nélkül:

Nec, si quid olim lusit Anacreon,
Delevit atas.

A jövendölés helyes volt, ámbár nagy részben meghazudtolták az események. Nehány vonás maradt csak fenn a lángból, mely az aëoliai ifjú lantjára volt bízva. Most már el nem veszhettek; és ha nem bírjuk azt az ANAKREONT, kit HORÁ CZ olvasott, legalább a költő neve s némely művei örökké fognak élni.

A kis anakreoni gyűjtemény láttára, melyet Estienne Henrik adott ki először és fordított latin versekre, a tudománynak eleinte némi kétségei voltak. Ez volt-e ama híres dalnoka a Múzsáknak és Grácziaéknak a föld legelmésebb népénél, ez volt-e amaz atheni Teos szigetéről, kit oly nagy tisztelettel hívtak meg a samosi zsarnok és Pisistratos, az atheni bitorló udvarához? E kecses, de egyenetlen styl, e könnyű és egyszerű mértékek feltűntetik-e előttünk annak mérész és tudós költészetét, kit a régiek nagy lantos költőik közé soroltak? CICERO, igaz, azt mondja, hogy ANAKREON költészete egészen a szerelem körül forgott. De egy tudós és elmés hellen, Julián császár² olyanul tünteti fel ANAKREONT, mint a ki sok költeményt írt, melyek közül némelyek komolyak és súlyosak, mások kellemesek és mosolygók; s ALKAEOS és ARCHILOCHOS mellett nevezte meg őt, azon egyetlen különbséggel, hogy boldog és élvezetes élete ment volt a nehéz megpróbáltatásoktól, a heves szenvedélyektől, melyeket a lesbosi és a parosi költő érzett.

Megjegyzik még, hogy ANAKREON dalait, melyek egyedül jutottak el hozánk, HORÁ CZ sehol sem utánozta, a mi kétséget támaszt az iránt, vajjon ismerték-e ezeket Rómában, s vajjon nem csupán egy későbbi időszak munkája van előttünk, inkább elgyengült hagyománya, mint ihlete a teosi aggastyánnak? Végre e kétség támogatására eszünkbe jut néhány valóban anakreoni versszak és kép, melyeket a régi szerzők idéznek s melyeknek költői és

merész lendülete nagyban különbözik Estienne Henrik gyűjteményétől, melyet VOLTÁIRE alája helyez SAINT-AULAIRE marquis madrigáljainak és dalainak.

Ne túlozzunk azonban semmit. Talán nem birunk mást ANAKREONTól, mint legtartósabb költeményeit, mert ezek voltak a legközönségesebbek; talán a következő korszakokban összekeveredtek néhány, a mintánál alábbvaló másolattal, de az nem látszik, hogy e minta maga sokkal több volt volna, mint nagy író és léha költő egész vén-ségeig.

PAUSANIAS a görög szobrok fölött tartott egyik szemlélésében, egy atheni oszlopcsarnokban, egészen közel Xanthipposhoz, a mykalei dicső harczosok egyikéhez, a teosi ANAKREONT veszi észre, az elsőt, úgymond, ki SAPPHO után legtöbb versében irt a szerelemről. *Magatartása*, teszi hozzá, *oly emberé, ki részegségében énekel*. Ebből láthatjuk, hogy átengedhetünk a régi ANAKREONNAK néhány darabot e halál utáni gyűjteményből: ha nem is ő irta, de méltó hozzá.

Semmi kétség azonban, hogy hymnusokat is irt, a mi eléggé megmagyarázza a «komoly» jelzöt, melyet Julián ad a teosi költő néhány munkájának. Kétségkívül nem tért el szokásos szabadosságától, midön Bacchus orgiáit énekelte meg. De fenn van még tőle egy Dianához szóló hymnus kezdete, kevésbbé kecses, mint EURIPIDES versei, de tiszta és nemes hangú:

«Elötted térdelek, hatalmas vadásznő, szőke leánya Jupiternek, Artemis, királynője az erdő vad lakóinak, akár ha most Lethe hullámzó habjai mellett örömmel szemléled a bátor szívű emberektől lakott várost, mert te nem vagy vad nép pásztornője; akár ha stb.»

Az izlés kedvét találhatja abban, hogy összeszedi a

valódi ANAKREON régi freskóiról lehullt ékítményeket s egybehasonlítja a modern gyűjtemény ékességével s kecsességével. Csodálhat is itt-ott e gyűjteményben néhány bájos darabot, melyet egyedül LA FONTAINE volt képes megszipíteni. De mind ez, félre téve a közönséges hírnevet, nagyon messzire hagy minket a költői varázstól, melyet a teosi aggastyán neve gerjeszt.

Egy másik, komolyabb nevű lantos költő, kevésbbé csalná meg reményünket, ha az idő valamivel többet hagyott volna meg szerencsés szelleméből. SIMONIDES időszámításunk előtt 458 évvel született, s a mint mondják, százöt éves korában halt meg; e szerint későbbi volna SOLONNÁL s részben egykorú PINDARRAL.

Áthaladva a görög szellem ragyogó emlékeinek és romjainak e második korszakán, fokonkint közeledünk a nagy költőhöz, ki oly magasra emelte annak dicsőségét magasztos és népies dalaiban. SIMONIDES megelőzője PINDARNAK a nyilvános dicsőség ama cultusában, mely olyan jól megfelelt a görög szabad városok képzeletének; dalnoka a harci játékoknak és győztes küzdőknek; versekben írja meg Leonidasnak s az övéinek síriratát. Habár hosszú életének egy részét a syracusai zsarnokok udvaránál töltötte, kik jó vagy rossz, nemes vagy kegyetlen urak lehettek, de mindig barátjai voltak a művészeteknek; habár nincs benne semmi egy AESCHYLOS hősi jelleméből, a ki pedig szintén menedéket keresett Syracusában: SIMONIDES legalább költő módjára érezte azt a fegyverdicsőséget, melyben nem osztozott. Nincs is valami szebb, mint Leonidas sírírata:³

«Thermopylae halottjainak dicsőséges sors, szép végzet, sírjokul oltár, őseik emlékoszlopa, csapás, mely dicsőség. A vitézek síriratának fényét sem a rozstda, sem a romboló

idő nem oltja ki: ez a sír magában egyesíté Görögország gyermekeinek hírnevét; Leonidas bizonyítja, Sparta királya, ki e világra hagyta az erény nagy példáját s hervadhatatlan dicsőségét.»

Másutt, ugyanezen tárgyról és magokat a spartaiakat szólaltatva meg, ezt mondá:⁴ «Mi háromszázan, hazánkért, Spartáért harcra szállva Inachos nagyszámú gyermekei ellen, Görögország bejáratánál, nem fordítva vissza fejünket, a hol egyszer bevéstük a földbe lábaink nyomát, ott hagytuk életünket. Az Othryas fiának harci mérsárlásai alá temetett sereg hirdeti, oh Jupiter! a lakedemonok e hőstettét. Ha valaki az argosiaiak közül elfutott e próbától, az Adrastostól származott. Spartára nézve nem meghalni, hanem futni halál.» Az is SIMONIDES volt, ki ugyanazon emléknek szentelé e feliratot, mely valamennyi közt a legjobb, mert a legegyszerűbb:⁵ «Oh idegen! menj, mondd meg Lakedemoniának, hogy meghaltunk itt, engedelmeskedve törvényeinek.»

Másutt ugyanezen gondolatot találjuk, költőiebb alakban, ez első ellenállás Görögország küszöbén, mintegy örökké jelenlevő példa lévén, a nemzet szeme előtt:⁶

«Ez emberek, eltörölhetetlen dicsőséget szerevezve hazájoknak, önmagokat meríték a halál éjjelébe; de a halálban nem haltak meg, mert Hades hajlékából diadalmas erényök visszahozza őket a napvilágra.»

Vagy pedig: «A dicsőséges föld eltakarta, oh Leonidas, azokat, kik meghaltak itt veled, királya a szép-ünnepű Spartának, kitartván a megszámlálhatatlan nyilak, a gyors paripák és a mediai nép rohamát.»⁷

A Thermopylae és Sparta után Athen, Salamis ragadja el a költő szívét. Ugyanezen hangon szól a korinthiaiak tiszteletére: «Oh idegen, hajdan szép Korinth

városában laktunk ; most Ajax szigete, Salamis tart vissza ; és innen, győzve a phoeniciai hajókon, a perzsákon és médekben, megoltalmaztuk Görögország szentelt földét.»⁸

Majd így szól, hogy jobban megmagyarázza e korinthis görögök jelenlétét Salamis szigetén, azaz a sírt, mely e parton egy részök maradványait foglalta magában : «Midőn egész Görögország a kés éle előtt állt, mi mentettük meg életünk árán, mi, kik ide vagyunk temetve. Szíven sujtottuk a perzsákat, csapásokkal halmozva el őket, szörnyű tengeri vereségök emlékeül. Salamis örzi csontjainkat ; és hazánk Korinth, hű szolgálatunk jutalmául emelte ez emléket.»

Másutt ugyanezen költő lantja egész Görögországot ünnepli, vagy a szabadító Jupiter egy templomának ajánlásában, vagy ama közreműködés dicsőítésében, melyet még a siciliai görög zsarnokok is magokra vállaltak a barbarok elleni közös harcban :

«Mióta — mondja a költő — elválasztá a tenger Európát Ázsiától és a heves Mars harczra serkenti a halandókat, soha sem volt e földön nagyobb erőfeszítés az emberek közt, mint ma, szárazon és tengeren. Valóban, azok, kik e földön a médek ezreit ölték meg, a tengeren száz phoeniciai hajót fogtak el, emberekkel terhelve. Ázsia nagyot sóhajtott, érezve a háború két kezének csapását.»

Könnyen elhíhetjük, hogy nem csupán e rövid síriratokban nyert kifejezést a költő csodálata hazájának dicsősége iránt. Többnyire csak egy-egy mutatvány maradt fenn számunkra, egy-egy levált töredék abból, a mit egész Görögország énekelt. Ezt hiszem például néhány versről, mely egy Athent dicsőítő hymnus kezdetének látszik :

«Legyetek üdvözölve, bátrak, kik kivívtatok a nagy harci dicsőséget, Athen gyermekei, ügyes lovasok, kik haj-

dan, szép ünnepű hazátokért, feláldoztátok ifjúságtokat, ellentétben a görögök nagyobb számával.»⁹

SIMONIDES adott példát ama házi költészetre is, mely a nyilvános játékok diadalait vagy a családi örömeket és fájdalmakat ünneplé. Ebben megelőzte PINDART, s úgy lát-szik, nagyobb egyszerűséggel. Lantos költő létére kevésbé változatos versmértékeket használt, melyekben nem váltak ki a stropha, antistropha, epodos és a thebai lant egész zenei gépezete. De azért ez egyszerű és gyöngéd darabok szintén ódák voltak s azon minták közé számítandók, melyeket HORÁ CZ követett. Majd elmélkedés volt az élet bajairól és rövidségéről, majd a mese egy hagyománya, azon meghatott szelidséggel beszélve el, melyet a költő saját bánatos emlékeibe és baráti vigasztalásaiba öntött. Ilyen a Danaéről szóló óda :

«Midő n a szél zúgott,¹⁰ a művészileg dolgozott szek-rényre fújva, és a zajló hullámok gyarapíták a félelmet, könyáztatta arczczal Perseus körül fonta karjait és mondá: «Mint szenvedek, fiam! De te gyermeki lelked nyugalmá-
val alszol ez ércz-szegekkel zárt szomorú hajlékban, ez éjjeli fény mellett, e komor homályban. A hullám, mely át-fut sűrű fürteiden, nem okoz neked gondot, sem a szél zúgása, míg bibor köntösödben pihensz, kedves gyermek!
Ha e veszély veszély volna rád nézve, figyelne szavaimra kedves füled. Mondom neked, aludjál, kicsiny gyermekem ; aludjék a tenger is, aludjék a mértéktelen balsors is! ne lássanak itt mást, mint csupán esztelen tervet, hála neked érte Jupiter! Bátran kimondva : fiam által igazságot kívá-nok számomra.»

TIZEDIK FEJEZET.

(AESCHYLOS PINDAR kortársa. — A két költő rokonsága. — Miben hasonlítanak egymáshoz és miben különböznek. — AESCHYLOS lantos költészetének nagysága és változatossága.)

AESCHYLOS, a nagy AESCHYLOS! nem, soha sem volt lelkesebb dalnoka a lyrai lendületnek. Ez a költészete a vallásos vagy harczias hymnusnak, az isteni imádásnak és hazafias hévnek, soha sem tört ki merészebb versekben, rendkívüliebb és szabadabb menetben. Az új művészet által, melyet a költő épen úgy teremtett, mint színészeit és színpadját, egy oly titok által, mely egyedül csak az övé, hymnusa drámává lesz, ihlett hangja átmegy személyeire; s egyszerre látjuk szemünk előtt a lelkesedés mámorát és a színpad igaz cselekvényét. AESCHYLOST valóban a polytheismus prófétájának lehet nevezni, a ki második látással van felruházva, fenséges, erélyes, rettentő és a történelem eseményeivel s embereivel lelkének vízióit vezeti színre.

PINDARNAK nem lett volna nagyobb előhírnöke, ha nem mind a ketten kortársak; és a korszakban, mely őket egyesíti, PINDARNAK nem volt más versenytársa.

Az adatok e viszonya fel van jegyezve egy régi görög verses krónikában.¹ «Azon időben — mondja ez, — midőn Marathonnál és Salamisnál megjelentek a gyilkos perzsák és a vad szavú Datis, ugyanakkor élt PINDAR, míg AESCHYLOS

Athenben virágzott». Szép módja a korszak jelzésének két diadal és két nagy költő synchronismusa által! De legyünk még szabatosabbak: a parosi márványok a hatvanhatodik olympias utolsó évébe, Menon archon idejébe teszik AESCHYLOS születését, ötszázhuszonöt évvel időszámításunk előtt.

Más részről egy régi bizonyosság a *Perzsák* tragédiájának előadását a hetvenötödik olympias negyedik évébe teszi, tíz évvel Marathon után és Salamis évébe, mely két diadalmi napon a költő, ki így dicsőíté a másodikat, egyaránt harczolt. «A salamisi csata idejében, mondja ismét egy hiteles tanú, a thebai költő, PINDAR, negyvenedik évébe lépett.» Így hát e dicsőséges adatok, MARATHON, SALAMIS szerint, AESCHYLOS és PINDAR születése közt öt évi különbség volt; s a hősiesség és lángész versenytársai gyanánt találkozhattak volna a csata és szinpad mezején, ha magában a nagyság ösztönében, mely őket egymáshoz közel vitte, nem lett volna hivatásuk és hazájok által kijelölt némi különbség.

Valóban, a mint Marathonnál és Salamisnál leginkább Athen volt az, mely visszaverte a barbár támadást, úgy egyedül Athenben kezdődött és ért rohamos növekedést az ókori művészet csodája. E rendkívüli fény, melyet akkor a tragédia vetett s mely egy-egy drámai sikert a nemzeti évkönyvek eseményévé tett, a költői szellemnek ez illustrációja a legelőbb formában, Minerva városába volt bezárva. Az atheni akropolis tövéhez gyűjté az új s máris oly nagy művészet Görögország többi polgárait, mint nézőket s nem mint versenytársakat. Itt jelent meg legnagyobb hatalmában a szinpad e találmánya, fölékesítve minden művészettel, mely a költészet kíséretét képezte, e félszázaddal előbb teremtett tragédia, HOMER ünnepeinek kidomborítása, mint

AESCHYLOS mondá, egyesítve velök a színjátékot, a zenét és az éneket, magasztos képe Görögország mesés idejének, de még megfelelő politikai és harczias korának; iskolája a hősiességnek, valamint a lángésznek, melyben a győztesek, önmagukat dicsőítve, újra kötelezték magokat, hogy győzni fognak hazájokért. Itt esett meg, hogy a drámai művészetnek szánt jutalom bírása, a bálványimádó nép tapsai mellett, a marathoni sereg tíz hadvezére volt. Itt volt később THEMISTOKLES karvezetője PHRYNICHOS költő egy drámájának. Itt történt, hogy e méltóságos látvány, melyet egyszerre minden tehetség szolgált, e pathetikus látvány, mely a szív minden szenvedélyének megfelelt s az élet minden nyomorát kimerítette s egyszersmind e ritka, rendkívüli látvány, csupán némely nagy napon a szellemeket mindig új erőfeszítésre serkenté s a népben a csodálat oly hevét gyújtá meg, melyet a jóllakás nem tompított el. Ily módon történt, hogy a tragédia épen a salamisi diadal évében, AESCHYLOS egyéb sikerei után, a *Perzsák* drámájában elérte azt a magaslatot, melyet aztán a fenséges SOPHOKLES tartott fenn és mérsékelt, s melyet a századok folytán épen úgy nem multak felül, mint az antik szobrászat nagyságát.

De mentől ihlettebb volt Athen színháza, melynek épülete nem messze állt szószékétől, annál kevesebb helyet hagyott a többi görög városok versengésének. Athennek e drámai dicsősége, mely harci és szabadító dicsőségének közepette támadt fel, annyira saját birtoka volt Minerva városának, hogy Görögország többi városának polgárai közül, több mint egy századon keresztül, senki sem emelt igényt reá. A *Dionysiák* és *Panathenaeck* színházi pálmája egészen atheni kitüntetésnek látszott, országos, csaknem családi kiváltságnak. Különös, a minek példája másutt sehol sem található, hogy az első tragikus költők, PHRYNICHOS,

AESCHYLOS, SOPHOKLES közvetlen utódai a színpadon fiaik voltak, kiket a későbbi kor elfelejtett ugyan, de kortársaik többször megkoszorúztak. Maga ARISTOPHANES sem tréfált ez örökösödés fölött; és fia, Araros tapsokat nyert utána, ugyanazon iskolából való, ha nem is ugyanazon lángészszel írt vigjátékaiért. Az atheni színpad e kizárólagos uralkodása, ugyanazon korszakban, midőn a dráma leginkább a dithyrambhoz hasonlított, eléggé megmagyarázza, hogy PINDARNAK, AESCHYLOS kortársának más utat kellett keresnie s tartózkodnia a színháztól, daczára a compiler Suidas tévedésének, ki elsorolva munkáit, tizenhét tragédiát tulajdonít neki.

Hogyan történhetett, kérdezzük, hogy ha e nagy lantos költő, ki Thebának tragikus borzalmakban oly gazdag földjén született, ily nagy számú tragédiát írt, — ha PINDAR versenytársa volt AESCHYLOSNAK, s mint ez, színpadra vitte a Danaidák karát vagy a perzsa foglyokat, — hogyan történhetett, hogy mindennek még egy anekdotikus emléke sem maradt fenn? Tudjuk mind azt, mi az ókorból elveszett, mind azt, mi a görög színpad számára készült remekművekben és bíráló tanulmányokban hiányzik, ARISTOTELESTŐL és THEOPHRASZTÓL JUBA királyig, a ki Cleopatra egyik leányának férje volt, és mauritaniai udvaránál teljes értekezést írt a drámai művészetről. De nem tekintve az irodalomtörténeti hézagokat, hogyan ne olvashatnánk másutt is, mint Suidasban, PINDAR tragikai költészetéről? Miként történt, hogy PLATO, ki a görög tragédia pathetikumában rosszalja a fájdalomnak vagy bűnnek a lélekre kártékony festését, nem szentelt némi kivételes dicséretet vagy szánakozást ama költőnek, kinek vallásos komolyságát különben szereti s a kit nem száműzött, mint HOMERT, eszményi köztársaságából?

Miként történt, hogy később az aprólékos halikarnassosi DÉNES, LONGINUS, és a többi előkelő sophista, ARISTIDES, DION, THEMISTIUS, LIBANIUS, JULIÁN; vagy a tudós egyházi atyák, alexandriai KELEMENTŐL szent VAZULIG, a «pogány költészetből húzandó haszonról» szóló értekezésében; vagy a scholiasták, ARISTARCHOS töredékeitől EUSTATHIUS köteteiig soha sem vettek át semmi idézetet, tényt, szót a nagy lyrai költő tizenhét tragédiájából? Föl kellene hát tennünk, hogy egészen méltatlanok voltak hozzá, és hogy műveinek ez a része már a görög ókorban homályba sülyedt s még a római irodalomkedvelőkig sem jutott el, kik SCIPIO és ENNIUS korától fogva annyit foglalkoztak Görögország költészetével s nem szüntek meg színműveit utánozni és lefordítani. CICERO, ki annyira igyekezett latin jambusokban fordítani le SOPHOKLES monologjait, elfeledhette volna a görög költőt, ki az óda lelkesedését a tragikus dráma erejével egyesítette volna?

Mindez, valamint QUINTILIÁN, HORÁ CZ, vagy inkább Suidas kivételével az egész ókor hallgatása nem erősíti-e meg az oly valószínű véleményt, hogy PINDAR doriai szelleme nem volt hivatva ez új színházi dicsőségre, mely Athenben nyílt meg, és hogy közelében, Delphiben, Olympiában találta fel az egyedüli ihletést, mely változatos hangokban, szellemén uralkodott.

Különben ha az *orchestikonra* vagyis a dalokkal vegyes tánczra gondolunk, mely az ókori színpad egyik előadása volt, és más részről figyelembe vesszük a thebai költő énekeinek kétségbe nem vont lajstromában oly költemények rendjét, melyek Hyporchemák neve alatt vallásos vagy harezias tánczokkal voltak összekötve: könnyen megérthetjük, hozy Suidas emésztetlen kritikája összezavarhatta ezt az orchestikus dráma fogalmával, és hogy ennek föl-

említése teremthette meg PINDAR színműveit, melyeknek az ókor hírének sem hallotta.

Az ellenkező föltevés, ha még kevésbé is szükölköd-
 nék bizonyítékokban, nem igen valószínű. A hellen szel-
 lemnek e szép napjaiban, e második korszakban, azaz a
 már tudós, de kivált természetes és szenvedélyes költészet-
 nek e teljes ifjúságában, a költő nem vágyódott az egyete-
 mességre, a különböző műfajokban való elsőségre.

A mint költő volt, úgy egyúttal szárazföldi vagy ten-
 geri katona is lehetett, mint AESCHYLOS vagy SOPHOKLES a
 hazaszeretet általános föltételénél fogva; de költő rendesen
 csak egyikében volt a művészet nagy és egyszerű osztályai-
 nak, a tragédiában, a komédiában, a lyrai vagy a gnomikus
 költészetben.

Különösen a tragikus költő kényelmesen mozoghatott
 és eléggé ihlett lehetett a tragikai előadás tág keretében és
 végtelen változatosságában, a mint azt a szellem akkor
 felfogta, megkísérelhetvén minden látványt, a királyok
 fényétől a száműzöttek koldus voltáig, a legékesszólóbb
 borzalomtól a bohóczkodásig, Agamemnon felségétől és
 Cassandra vallásos őrjöngésétől Orestes dühöngéséig és az
 Apollo által megcsalt Eumenidák álmáig, a Choephoroktól
 a Kyklopsig. A tragikus költő az új művészet termékeny-
 ségével sokasította munkáit az évenként megújuló nagy
 ünnepek számára; de nem gyakorolta magát másutt és
 csekélyebb alkalommal, mint a Panathenæken és az Athen-
 ben összegyűlt Görögország előtt.

Más részről AESCHYLOS, úgy látszik, nem írt más
 hymnusokat, mint a száz szavú kar számára, mely tragé-
 diáinak harczias vagy gyászos versszakait mondta; és a
 műfajokban, melyek oly közelről érintették egymást s me-
 lyeket épen a kezdetleges dráma egyszerűsége látszott

egyetlen egy műfajjá vegyíteni, a tragikus költő hivatásáról nem ment át a lyrai költőére, legalább másutt mint a szinpadon.

Fenmaradt e tárgyra nézve egy szép és szerény válasza e nagy költőnek. AESCHYLOS két testvére, mind ketten nevére méltó katonák bátorságuknál fogva, valamint AESCHYLOS bátorsága méltó volt lángészére, — egy izben arra nógatták, hogy írjon hymnust Apollo tiszteletére. AESCHYLOS azt felelé, «hogy e munkát már régen elvégezte, még pedig a legjobban, a költő TYNNICHOS; hogy ha ennek munkájával most ellentétbe állítaná saját új művét, úgy járna, mint az istenek új szobrai, régi szobraik jelenlétében: azaz hogy ezeket, melyek durvák és egyszerűek, isteneknek tartják, és hogy a többiek, melyek ifjabbak és nagyobb művészettel vannak dolgozva, csodálatot gerjesztenek ugyan, de kevesebb van bennök az istenből.»

AESCHYLOSSAL szemben, ki kevés évvel volt nála idősebb, PINDARNAK is így kellett okoskodnia; és meglegedvén lyrai dicsőségével, mely annyi alakban újult meg, annyi királyi és házi ténynyel állt összefüggésben, nem kellett megpróbálnia e másik, szinpadi dicsőséget, mely oly magasra emelkedett Athenben. Csak később történt, midőn a költészet irodalmi tanulmánynyá lett, hogy az alexandriai *muzeumban*, a Ptolemeusoktól táplált énekes madarak kalitkájában, távol a vallási évfordulóktól, melyek évenként felidéztek a tragikus múzsa adományait, távol a honi diadalmaktól, melyek hangját ihlették, KALLIMACHOS, APOLLONIUS, LYKOPHRON, a költészet művészetében jártas mesterek, különbség nélkül irtak hymnusokat az istenekhez, kantátékat a királyokhoz, tragédiákat, epigrammákat, és még attól sem riadtak vissza, hogy még egyszer munkába vegyék s újra verseljék a nagy tárgyakat, melyeket a lángész teremtő ifjúságának napjaiban tulajdonába vett, a

Pelopidákat, Oedipust, Agamemnont; AESCHYLOS és SOPHOKLES játékkrendjének egész egy részét.

De ne foglalkozunk e hanyatlással, melylyel később találkozni fogunk, s kísértsük meg néhány részlet által megjelölni, mi ihlette és tartotta meg a lyrai körben a thebai költő hivatását?

A két város, Thespiæ és Tanagre közt, melyeket PINDAR kora ifjúságában látogatott, s a termékeny és erdős mezőkön, melyek amazokat egymástól elválaszták, mindenfelé oltárok, istenszobrok és költői symbolumok álltak, a Lydiából jött vallási dalnok, Olen emléktől, HESIOD verséig, melyet félig elmosódottan, a múzsák hegyének tövében, Askra falu egy templomában őrzött ólomlapokon még olvastak PAUSANIAS korában. Talán épen azok a versek voltak, melyeket a Theogonia kezdetén találunk:² «Álljanak a múzsák dalaink élén, a múzsák, kik Helikon magas és termékeny ormán laknak, s [könnyű lábaikkal a kékes forrás és Saturnus hatalmas fiának oltára körül tánczolnak; a múzsák, kik a Permessos forrásában mosogatva gyöngéd szépségöket, a Hippokrene mellett, vagy a Helikon legmagasabb csúcsán, a Holmios isteni ormán szökdelő léptekkel keces karokat képeznek; azután tovább rohanva innen, sűrű felhő fátyla alatt haladtak az éjben, dallamos kiáltásokat hallatva és hymnusokat énekelve a paizstartó Jupiterhez, a szent Junóhoz, Argos arany sarús királynőjéhez, a paizstartó isten leányához, kékszemű Minervához, Phœbus Apollohoz, a vadászó Dianához, Neptunhoz, ki körülfogja és megrázza a földet, a tiszteletreméltó Themishez, a forgó szemgolyós Venushoz, az aranykoronás Hebéhez, a szép Dionéhoz, Aurorához, a mérhetetlen Naphoz, a csillogó Holdhoz, Latonához, Japethez, a sötét Saturnushoz, Földhöz, a tág Oceánhoz, a komor Éjhez és a többi iste-

nek szentelt fajához: ünnepeljük e múzsákat, kik oly szép dalra tanították Hesiodot, midőn bárányait legeltette az isteni Helikon partján».

E ragyogó és bájos költészet, mely nem kevésbé régi, mint a homeri énekek, de Bœotiából való, szem elé tárva és e vallásos vidék templomaiban táblákra vésvé, elég volt arra, hogy megoldja nyelvét a versekre született ifjúnak, ki e tájakon élt. PINDAR azonkívül nemes versengést is csatolhatott hozzá, CORINNA példájától buzdítva, ki, mint PAUSANIAS mondja, egyedül irt Tanagréban hymnusokat.

Különben, mint maga megvallja egyik Olympiájában, meg akarta szabadítani kortársait a rájuk súlyosodó elfogultságtól, mely táplálékot nyújtott a többi görögök gúnyjának, kivált az atheni komikus költők gonoszkodásának. Már ARISTOPHANES előtt KRATINOS nem rettegett nyílt szinpadra vinni groteszk alakban azt, a mit «rojtos ruhát viselő porco-bœotiai fajnak» nevezett. Hogyan történhetett, hogy a költő HESIODNAK, a görög szellem ez ébredésének hírneve a szegény és hideg Askra faluban, nem kevésbé, mint a Meles bűvös partjain, nem igazolta Bœotiát s nem vívott ki számára főrészt Görögország költői dicsőségében? Az ókor semmit sem mond nekünk erről; és az anti-bœotiai elfogultságot, más nyelven, HORÁCZ verseiben is feltaláljuk, a kit különben annyira elbájolt PINDAR szelleme.

«Bœotum in crasso jurares aëre natum».³

Megmaradt és ismétlődött, túl azon korszakon is, melyben annyira meghazudtolta PLUTARCH tudománya és leleményes ügyessége, a görög szellem hanyatlási korában.

E vélemény régi oka kétségkívül a bœotiai emberek bizonyos nyersesége volt, kik nem bírtak, mint az atheniek, a kereskedelem és a művészetek tevékenységével, egysze-

rőbb életet éltek, mint munkások és pásztorok, és nem gyakorolták, mint szomszédjaik, a spartaiak, azt az erős fegyelmet, azt az erényes és zordon szegénységet, mely a görögök szemében egyedül volt képes kiállni a párhuzamot Athen nagyszerűségével és jó ízlésével.

Végre még az a különbség is volt, a thebaiak rovására, hogy míg bölcsek, hatalmas bölcsek, törvényhozó philosophok emelkedtek föl Görögország minden részében, még ama külső Görögországban is, mely Ázsia partjait érintve, Siciliáig s egész Italiáig nyult; LYKURGOS Spartában, PERIANDER Korinthban, SOLON Athenben, THALES Miletben, MINOS Kretában, ZALEUCUS és CHARONDAS a Nagy-Græciának nevezett félszigeten: semmi hasonló sem ékesíté Theba területét vagy városát.

Végre hogy mindent megmondjunk, a görög hazafiaság érzése megingott Thebában, épen akkor, midőn oly nagynak mutatkozott Görögország minden többi városában. Épen ez bírta az ifjú thebai költőt arra, hogy dalainak egyetlen tárgyául azt válaszsza, a mi leginkább lelkesíthette és szolgálhatta egész Görögországot: védő isteneinek tiszteletét és ifjú harczosainak erősítő versengését. Ez már nem volt az eposi költeménynek es hosszú kalandfűzérének kora. A művészetében oly csiszolt, törvényeiben oly köztársasági s az oly rettentő és közeli megpróbáltatásoktól fenyegetett Görögország a történetet kívánta bizonyságúl és a lantot segédül.

Több mint egy század óta más költészet emelkedett föl, a szabad államok zavarainak megfelelő hatalom gyanánt, nem kímélve sem a bünt, sem az erényt és Parostól Korinthig suhogtatva bántó ostorát. Ez, a mint már mondtuk, ARCHILOCHOS zabolátlan szatirája volt, a gyűlöletnek e dithyrambjja, mely gyakran a lelkesedés egy nemét vitte a

rossz szenvedélyekbe, a kevélységbe, kapzsiságba, irigységbe; gyűlöletes hatalom, de gyöngébb, mint az egyesült szabadság, tehetség és erény. ARCHILOCHOSnak e hírneve, mely akkoriban egészen élő s úgyszólván vértől csepegő volt, nem vihette kísértetbe a thebai költő magasztos lelkét. Láttuk, hogy egy ízben idézte és beszötte egyik himnusába e költő két versét; de másutt megátkozza, utálja e szellemnek példáit, mely alkalmasabb volt az emberek gyalázására, mint az istenek megéneklésére. «A mi engem illet — úgymond,⁴ — az én törvényem, tartózkodni e zord marásktól, e rágalmazó szavaktól. Láttam, bár jó messziről, a kétségbeesés gyötrelmei közt, a gyalázkodó ARCHILOCHOST rágalmazó gyűlöletének hasznából gyarapodni. Legjobb a mérséklettel egyesült gazdagság».

Ezen, szerzőire nézve gyászos következményű költészetten kívül sok másforma maradt még PINDAR szelleme számára, melyek a vallási szertartások pompájával, a peloponnesosi szabad városok harczias verselésével, a siciliai királyok nagyszerűségeivel álltak összefüggésben: PINDAR valamennyiöket művelte, de nem közeledett a színházhoz, Athen kiváltságos koszorújához. Dicsőítő dalokat írván a siciliai királyokról, kiknél később a költő AESCHYLOS is megvonult, PINDAR csak érényeiket magasztalta, közös üdvére Görögországnak, melynek ügyét védték ezek a királyok is, a Perzsiával szövetkezett más barbárok ellen.

«Hónom alatt, tegzemben — mondja eredeti formájában — elég nyil van, mely az értelemhez szól, de melynek a tömeg számára tolmácsra van szüksége.⁵ — Tartsd a czél felé ijadat, oh lelkem! Kit találunk el e csillogó nyilakkal, melyeket a megindult szív lövelt ki? Agrigentumot véve czélba először, őszinte lélekkel esküt teszek arra, hogy száz év óta nem látott e város Theronnál jótékonyabb szívű és

bővebb kezű embert. A görög azonban fölemelkedett dícsérete ellen, igazságtalanul akadályt vetve eléje, és esztelen szájakat akarva beszédre bírni és így valami titkos hibát csatolni a jók erényeihez. De mivel a tenger fővénye kijátsza a számítást, ki tudná kiszámolni, mennyi örömet szerzett ez ember más embereknek?»

Ime, bizonyára szép és megható képe ez a királyságnak! és VOLTAIRE Potsdamban idézhette volna Frigyes előtt, kit egész halkán arról vádolt, hogy két czímmel fogva emlékeztet syracusai Dénesre, mint zsarnok és mint rossz költő. De akkoriban kevésbe vették az ókort. VOLTAIRE, ki tudós barátunk, THEOKRITOS fordítója szerint sokat dolgozott PINDAR fölött és jegyzetekkel rakta meg a nagy lyrikus görög szövegét, nem látott benne mást, mint az ökölviadatok dalmokát, Sicilia királyának első hegedűsét. Másutt meg épen «érthetetlen és dagályos thebainak» nevezi, «kinek Chabanon úr fordítása által, rendet és világosságot akar kölcsönözni», a helyett, hogy valami új tragédiát vagy operát írna. ✕

Ilyennek kellett a francia kritika véleményének lenni a tizenhét században, midőn a görög irodalmat, a szellemnek, magasztos bölcsészetnek, szép költészetnek e forrását, a dolgok lényegét és a gondolatot illetőleg, nem tanulmányozta más, mint MONTESQUIEU és ROUSSEAU, kiknek javára is vált. Különben is, tudjuk, a nyelvet és művészetet illetőleg mennyire elhanyagolta csaknem mindenki, néhány ritka tudós kivételével, egész a költői ujjászületésig, melyet CHÉNIER ANDRÉ kísérelt meg. De most nagyon messze vagyunk a túlfinomult század igazságtalan megvetésétől; PINDART és AESCHYLOST a múlt fényénél próbáljuk megérteni s egyiket a másik által megmagyarázni: mert érintik egymást és hasonlítanak egymáshoz.

E fény mellett tekintve azt, a mi megmaradt PINDARBÓL, nem fogja ezt az egyhangúság szemrehányása érni, melyet annyiszor ismételt a közönséges kritika. Ódái nem fognak többé, mint hajdan nevezték, meddő tárgyakra való pompás kitéréseknek látszani. Mindnyájának közös tárgya Görögország dicsősége és a férfias próbák, melyek e dicsőséget előkészítik. Az epizódok az ősöknek szakadatlanul felidézett emlékei, mint kötelesség az utódokra, és büszkeség jogcíme a polgárookra nézve. A lantos költő, szent tekintélyével, Görögország ünnepein és szent játékain, tanácsadója a közös hazának, a szövetség követe az egyeredetű, egyenlő hellen nemességű városok, fővárosok s a függetlenségre és fenségjogra emelkedett gyarmatok között. Elmegy, vagy inkább elküldi verseit Tenedosból Rhodosba, Thebából Syracusába és egész Jupiter Ammon templomáig. Ne feledjük, a mit a történet bizonyít: az erőnek, vitézségnek, ügyességnek e gyakorlatai, Olympia, Delphi, az Isthmos és Nemea e négy iskolája készítette elő és ihlette Ázsia legyőzőinek fáját. A lélek nem kevésbé erősödött meg ott, mint a test.

Midőn Xerxes a Thermopylaeon túl haladott fegyveres embertömegével, néhány arkadiai menekült vezettek eléje. A király környezete kérdezé tőlük, mit művelnek a görögök? Azt felelték, hogy az olympiai ünnepet ülik meg s a bajnokok harczeit és a lovak versenyét szemlélik. Egyik perzsa ur azt kérdé, mily jutalomért harcolnak e versenyeken? A menekülők felelék, hogy olajfa-koszorúért. Ekkor, megújítva magának a király nagybátyjának Xerxes vállalkozására mondott szomorú jóslatát,⁵ egyik perzsa így kiáltott fel: «Balsors, balsors, oh Mardonius! mily emberek ellen vezettél harczra, kik egymás között nem kincsekért, hanem az erényért küzdenek?» E szavak, melyek egy régi

vereségre emlékeztettek, megjelölve okát, eleget mondanak a görög játékokról.

A borzalom, melyet a számuk által diadalmaskodott győztesek szívében hagyott Leonidas vitézsége és halála, még nagyobb lett a többi hellenek e bátorlelkű várakozásának láttára.

De tudjuk, hogy e második perzsa támadáskor Theba hűtlen lett Görögország ügyéhez; s a mint mondják, egy thebai árulása mutatta meg az utat, melyen Leonidas a háromszáz spartaival és a thespiai bœotiaiak áldozatul estek. A thebai költőnek viselnie kellett a fájdalmat, a győzelem általános örömeiben, mely csakhamar követte a thermopylaei halhatatlan vereséget. Ő, ki kétségkívül jobb reményben ezt mondá: «Oh Theba, oh anyám, nincs munka, melyet el nem hagynék dicsőítésedért!» — most kénytelen volt hallgatni, vagy sóhajtozni fölötte. Ettől fogva, bármilyen a hellenek dicsősége, bárminő czélzásokat tesz még reá, mindig érezzük, hogy bizonyos tartózkodás és fájdalmas szégyenkezés vegyül a lelkesedésbe, mely megragadta. Ez úgy hiszem, egyike a legszebb vonásoknak, melyet e magasztos költészetből ki lehet emelni, s reánk nézve érezhetővé és élővé tenni, kiválasztva az ódából, mely Kleander, Aegina szülötte athletai győzelmét ünnepli; e város kedvence volt PINDARNAK, a görög szabadság dicsőséges szövetségesei között.

A diadalmas hymnus házi ünneppel kezdődik. PINDAR, polgártársak és barátok közepett, üdvözlétére megy az ifjú hősnek, apja házában, a ki gazdag aeginai polgár; és a költő gondolata azonnal fölemelkedik a közös hazafiasság örömeig, hogy mintegy elveszítse ott Theba hibájának és boldogtalanságának emlékét.

«Kleander és férfias ereje számára, fáradalmainak

dicsőséges jutalmául, oh ifjak! atyja, Telesarchos ragyogó csarnokában, menjen egyiketek felkölteni a kar örvendő énekét, isthmosi győzelmének s a nemeai harezokban tanúsított erejének díja gyanánt. És mi, bár bánat gyötri lelkünket, oh arany szavú Múza, megszabadulva a nagy fájdalomtól, ne maradjunk mintegy lesujtva és koszorú nélkül; ne ápd bennünk a szomorúságot: szüntessük meg a haszontalan gyötrelmeket; győzessük le magunkat valami gyönyörre. Tantalos e szikláját, mely fenyegetve csüggött fejünk fölött, a háború félelmes csapását elfordítá tőlünk az isten. A félelem, távoztában, magával vitte kegyetlen gondomat. Mindig többet ér, mindenben a jelenlevő dolgot tekinteni lábaink előtt. Mert fölöttünk csügg az alattomos idő, mely legördíti az élet bizonytalan folyamát. De a szabadsággal még e bajokat is megenyhíthetik a halandók. Csak meg kell őrizni a szívben a jó reménységet; Theba kedvelt gyermekének is a kellem virágát kell adó gyanánt nyújtania a szép és vitéz Aegina számára; mert Aegina és Theba ugyanazon atyának ikerleányai.»⁷

Nem tudom, nem csal-e meg fordítói szenvedélyem e pillanatban; de mennyire hazafias és megható a költőnek e tartózkodó öröme, a thebainak e szomorúsága, mely a hellenek diadalmába vegyül! Mily hű büszkeség s egyszerűsmind mily gyöngéd művészet van a költő ez emlékében, ki kevélyen Theba város kedvelt gyermekének nevezvén magát, mely várost akkoriban annyira megtagadták a görögök, ugyanakkor a vitéz Aegina rokonságát vitatja számára, mely hajdan ellensége volt s most dicsőséges szövetségese Athennek. A költő elliptikus nyelvében, az a mi ki van fejezve, csattanósan emel ki annyi alattomban értett és jelenlevő emléket! Ez a válasz amaz emlékoszlop

fenyegető meggyalázására, melyet Athen emelt a barbaroktól elragadott fegyverekből e felirattal:

*Az atheniek és a görögök,
a perzsák és a thebaiak veresége után.*

Hála a költészetnek és dicsőségnek, PINDAR nem volt belefoglalva szülővárosának e kiátkozásába. Szelleme harczolt Görögországért; és dalai nem szüntek meg régtől fogva ihletni azokat, kik győztek a hazáért.

A szerencsésebb AESCHYLOS még többet tett: karjával járult a győzelemhez, melyet ünnepest; és később önmaga készítette síriratában elfeledte halhatatlan költeményeit, hogy csak hadi szolgálatairól emlékezzék meg: «Itt fekszik AESCHYLOS, Euphorion fia, Gela termékeny vidékén meghalt atheni. Marathon erdeje beszélni fog híres vitézségéről, melyet ismer a sűrű hajú méd.»⁸

Épen e vitézség volt költészetének lelke. Innen van a nagyság ösztöne, mely megkétszerezi benne a lelkesedést és képzeletet. A lant minden hangja szót fogad neki; a szánalom, borzalom, diadal és vidámság minden hangja előfut, mihelyt megpengeti a húrokat. A *Perzsák*⁹ tragédiája elégiai hymnusnak látszik, mint a héber próféták átkozódásai és siránkozásai.

Mily hymnus, mily siránkozó kar ért fel valaha e tragédia kezdetével, Xerxes palotájának e baljóslatú ébredésével, anyjának, Darius özvegyének jelenlétével, kíséretének aggastyánai és hölgyei közepett? Mily diadalmi óda multa valaha fölül a legyőzöttek ajkának e bizonyosságát, a fájdalom és borzalom ez adóját? Ez, több nagysággal és kelet minden nagyszerűségével, Sisara anyjának kétségbeesése, a mint a biblia versei tüntetik fel, midőn az út porát és a lódobogást lesi, fia visszatértét várva.

Az udvar pompájában és henye méltóságában öregedve meg, *Atossa* semmit sem lát előre a bajokból, melyek sújtani fogják; és tudatlansága rémületet gerjeszt, Athenre gondolva, mely felől e királynő kikérdezi a környező rabszolgákat. Oh Athen ősi népe, annyira dícsérve tenmagad és minden népek által, szellemes színe-java a világnak, éreztél-e valaha mámorítóbb örömet, mint akkor, midőn hajósaid által visszafoglalt városodban, romjaikban fentartott s az elpusztításukra meggyújtott tüztől még feketéllő templomaiddal szemben, a *Perzsák* vereségének nagy ünnepére siettél, mely drámai formában lépett eléd a színpadon, és mintegy szabadulásod himnuszát hallád felhangzani a legyőzött Ázsia fájdalmas sikoltásait?

A királyné napkeltekor, rossz álomtól gyötörve, zavartan jelen meg hívei között.¹⁰

ATOSSA.

Mondjátok barátim, hol van, milyen ég alatt Athén?

KAR.

Messze, hol a napkirálynak végsugára éjbe vész.

ATOSSA.

Mégis leigázni vágyott ezt a várost gyermekem?

KAR.

Ha elesnék, a királyé lenne Hellas teljesen.

ATOSSA.

Oly hatalmas hadseregnek védi hát a fegyvere?

KAR.

E seregtől sok csapást nyert Médiának népe már.

ATOSSA.

Meg van áldva más javakkal? Gazdagság tanyáz-e ott?

KAR.

Dús ezüst forrása árad gazdag földje méhiből.

ATOSSA.

Megfeszített, nyilvető ij kezeikben csillog-e?

KAR.

Semmiképen. Hosszu dárda és pajzs védi testöket.

ATOSSA.

Ki parancsol a városnak, ki vezérli a hadat?

KAR.

Nem szolgál senkinek sem, nincs fölöttük semmi úr.

ATOSSA.

És ha ellenség ront rájok, mint felelnek meg neki?

KAR.

Úgy, hogy egykoron Dareios szép nagy sergét széttörék.

ATOSSA.

Szörnyű szó ez oly anyának, kinek messze van fia.

KAR

(a közelgő hirnök láttára).

Csakhamar, ha nem csalódom, megtudsz mindent biztosan.
Öltönyéből úgy itélem, perzsa rohan ott felénk:
Biztos hírt fog hozni nekünk, bár jó vagy rossz hangzatút.

HIRNOK.

Jaj nektek, Ázsiának büszke városi,
Jaj perzsák földje, kincsek réve jaj neked,
A perzsa nagyság egy csapásra összedől,
S országának virága a porban hever!

Gyász tiszt, a gyásznak első hírét mondani!
 De szükséges föllepleznem minden csapást:
 Az összes barbár hadsereg megsemmisült.

Halljátok e szavak csodálatos visszhangját az amphitheatrum márvány falain, melyeket Marathon és Salamis napja vont be sugárral? Mily költészet van e nyelvben! A népnek mily felkiáltásai felelnek a diadalmi hymnusra, melyet honfitársuk énekel? Mily magyarázata győzelmének a fogalom, melylyel ellenségei bírnak szabadságáról! Mily megfélekedezés van mindenről, a közös haza fölötti büszkeséget s dicsőségének örömét kivéve, a költőnek e szórakozottságában, melylyel a *barbár* szót a perzsák szájába adja, mint ha alsóbb rendű és legyőzött fajnak ismernék el magokat!

Megújul ekkor, mit Athen soha sem hallhatott eléggé, a myriologia, ellenségeinek gyászelegiája önmagok fölött:¹¹
 «Oh Zeus, királyunk, megsemmisítéd a gögös fejű, számos csapatú perzsák seregét, gyász homályával borítád Susa és Ekbatana városait. Sok nő tépi szét gyöngé kezével fátyolát, könnyekkel áztatja keblét a fájdalomtól, melyben osztozik.

«A zokogó perzsa nők, férjeik nem régi nászát s fekvő helyök puha szövetét óhajtva látni, mely gyönyörei a bájos ifjúságnak mostantól fogva elvesztek reájok nézve, végnélkül való sóhajtások közt emésztődnek; és én, kötelességem szerint, siralmas sorsukat hirdetem azoknak, kik már elvesztek.

«Egész Ázsiá földé néptelenül kesereg most. Xerxes elvitte őket, hajh! Xerxes elvesztette őket. Botorul mindent hajóhadára vitt Xerxes.

«Ilyen módon volt-e hajdan Dárius feddhetetlen feje a polgároknak, szeretett feje Susának?

«A fekete szárnyú hajók elvitték a gyalog és tengeri katonákat, hajh! és a hajók elvesztették őket, egymásba ütközve balvégzetök által. Maga a király, mint megtudtuk, alig menekült ki a joniaiak kezéből, s elfutott Thracia síkjain és gyászos útjain keresztül.»

Mit adhatott még a költő a fájdalom ez énekéhez, a legyőzöttek e tanúbizonyságához? A drámát az ódában, Dárius árnyának felidézését népének szavára és zokogó özvegyének nevében. Semmi sem szebb, mint a hatalmas imádság, mely felidézi Dárius árnyát fiának gyászos palotájában:

«Oh királyi nő,¹² mondja a kar, kit tisztelnek a perzsák, küldd adományaidat a földalatti tanyákra: és mi himnuszainkban kérni fogjuk az istenek kegyelmét, kik az elhunytakat vezetik a föld alá.

«Oh ti! tiszta istenségei a föld alatti hajléknak, Gæa és Mercur, és te, alvilág királya, küldjétek a napfényre alulról e lelkeket, mert ha valamivel többet tud bajaink felől, egyedül ő fogja megmondani, mikor végződnek a halandók számára.

«Hallja-e szavamat e király, boldogságában és az istenekkel egyenlő sorsában? Hallja-e, mily barbár, visszás, siralmas, zavart hangokat hallatok? Kiáltani fogom e fájdalmas csapásokat. Hallja-e szavamat a mélység fenekéről?...

«Sötét Hades istene, vezérlő isten, küldd a napvilágra Dáriust! Mily király e Dárius! nem veszi ő el az embereket gyilkos háború vereségében; és a perzsák az istenek meghittjének nevezték őt, és ő maga jó tanácsot nyert az istenektől, mert szerencsésen vezette seregünket. — Oh ősrunk, oh Baal! jer, siess, mutasd meg a sír végén lábaid bíboros sarúját, és leleplezve királyi koronád fényét, jer oh

atyánk, oh oltalmazó Dárius, s halld meg legújabb, legutolsó csapásainkat; és jelenj meg előttünk, mint a világ ura. Ah! sötét pára terjedt el fölöttünk a Styxből. Ifjúságunk egészen elveszett. Jer oh atyánk, oh megváltó Dárius! te, kinek halálát annyira siratták barátaid! hogyan végződhetnének e megújult hibák, e hibák hazád ellen? Gályáink elvesztek; hajóink nincsenek többé.»

Az ily jelenés csodálatos volta diadala volt a lyrai dalnak. Ez volt, nagyobb arányokkal, az endori boszorkány, felidézve sírjából Sámuel árnyát. De ha meggondoljuk, hogy e Dárius, kit a perzsák fölidéznek, hogy ez a sírban keresett oltalmazó maga sem volt képes megrontani Görögországot, hogy ő is látta, mint szórták szét katonáinak színet-javát Marathonnál, hogy végre nem volt más előnye esztelen utódja fölött, mint a csekélyebb vereség: mily bűvös hatást gyakorolhatott a salamisi és mykalei győzők büszkeségére ez utolsó esengés, mely leverte ellenségeik kétségbeeséséből tört ki!

Soha sem lehetett ennél ragyogóbb ünnepe a képzelemnek és dicsőségnek. Nem hiányzott e látvány lyrai és drámai cselekvényéből más, mint Xerxesnek magának visszatérése; és ime csakhamar meg is jelen élve, üres tegezzel. Eljön, hogy úgy szólván részt vegyen birodalmának e gyászkarában, s szavainak alakja és hangja által csatlakozik a jajveszéklésekhez, melyekkel fogadják. Nincs rettentőbb e két fájdalom ragályánál, a mint egyik a másikat gyarapítja, végső jelenetét képezvén a *Perzsák* trágédiájának: ¹⁸

KAR.

Siratjuk, oh fejdelem, a hős sereget,
A perzsa jogarnak fényes ragyogását
S ékességit a népnek,
Melyet letarolt a végzet.

Siratja az ország ifúsága virágát,
 Halálra vivé azt Xerxes, a Hades
 Népesítője perzsa fiakkal:
 Tömegestül dőlt meg a szörnyü sereg,
 S virága a népnek, büszke ijászok
 Elestek a harcban, szám nélküli számmal.

XERXES.

Ah! ah! boldogtalan sereg!

KAR.

Királya hazánkknak, egész Ázsia földje
 Meghajtja e hírre szégyennel a térdét.

XERXES.

Boldogtalan én! Ah! ah! szegény!
 Vesztére a népnek, vesztére hazámnak
 Születtem ah! én

E kétségbeesett kiáltások, e visszhangjai a kölcsönös fájdalomnak így tartanak, egymásba ütközve, egy hosszú jeleneten keresztül. A dráma egyhangúsága teszi itt a pathetikumot. A perzsák veresége, e nagyon közeli és nagyon véres vereség a színházi perspektiva számára, bizonyos végzetes és rejtelmes nagyságot ölt, a távol Susában jelenvén meg. Itt alkalmazható RACINE oly helyes mondása: «A mi tőlünk kétezer mérföldre történik, csaknem kétezer év előtt látszik történni.»

Ilyennek kellett lenni a görög képzelem számára a győzelem másodnapjának, magában az ellenség gyászában szemlélve, túl a tengereken, néptelen városainak és reszkető palotáinak közepette. E napon, Athen ünnepén, a szabadság és költészet szelleme egy századdal előre megveté Sándor nagyságának alapját és megkezdé a Kelet

meghódítását. Milyen hatást gyakorolhattak az atheni ünnepen összegyűlt görög népre a dicsőség e hymnusai és e gyászos panaszok, a két világ, a polgárosult és barbár világ különböző végzetének ez apotheosisa és prophetiája! Athen tragikus költője e napon nagyobb volt, magánál Delphi és Olympia költőjénél is.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

(A Prometheus-trilogia. — Conjecturák és részletek. — AESCHYLOS drámai és csodás lyrismusa. — Kardalainak viszonya SOPHOKLES és EURIPIDES kardalaihoz. — Az óda a görög vigjátékban.)

A lyrai forma, mely oly természetesen viseli nevét a *Perzsák* tragédiájában, nem kevesebb nagyszerűséggel jelen meg AESCHYLOS többi fenmaradt hat tragédiájában, nem szólva az elveszettekről, melyeknek némelyike cselekvésbe öntött vallási hymnus lehetett. E drámák egyike magának a költészetnek apotheosisát adta elő, azaz Orpheus életét, halálát, a mint maradványait a bacchansnök szétszórták, a múzsák összeszedték és eltemették. Efféle költemény nem lehetett más, mint a dithyramb egy neme cselekvényben, melyben pompák, áldozatok, tömegek, énekekkel és beszédekkel vegyítve töltötték be a szinpadot s ragadták el a népet. Ugyanezen jelleggel kellett birniok csaknem mindig ama daraboknak, melyekről AESCHYLOS dicsekedve mondá, hogy az *Ilias*ból vette és HOMER márványában véste ki. Különös dolog! a régi idők epikus elbeszélése közelebb állt a dráma jövődő szigorúságához, mint a tragédia első nagy feltalálója. Valóban, a drámai párbeszéd tökéletessége egészen megvan az *Ilias*ban: az első könyv beszédeiben, a kilenczedik *követségében*.

Az atheni színházban a tömeg számára lyrai pompa

tetézte és cziczomázta még HOMER nagyságát is, nem a nélkül, hogy néha át ne változtassa. Így HOMERnek ama szép felfogását, mely Priamost egyes egyedül helyezi a görög táborba, szemben Achillessel, hogy a győztes kezéből visszaváltsa Hektor holttestét, a *Phrygiaiak* tragédiájában a trójaiak kara pótolja. Vajjon e trójaiak kísérői az agg királynak vagy már az ellenség foglyai, erre nézve különbözők a tudósok conjecturái. De bárminő lehetett a szini hatás, a lyrai ékítés itt ártalmára volt a dráma nagyságának, mely oly pathetikus a két személy között.

Ellenben vannak más tárgyak, melyekben a zene és ének hatalma kiválóan emelhetette a szinpadai cselekvényt és megtarthatta a lelkeket a költészetnek oly kedvező mystikus légkörben. Ilyen volt Prometheus-trilógiája, melyből csak a *Lelánczolt Prometheus* maradt meg számunkra, mert az idő elragadta kezdetét és végét e tragikus cyklusnak, a *Tűzhozó Prometheus* és a *Megszabadított Prometheus*.

A ki, habár csak a romok felett is, érezte Görögország teremő lehelletét, milyennek szemlélheti az gondolatban ilyen látvány nagyszerűségét, s nagyságát és egymásra következését az emberi élet három állapotának, mely egy halhatatlan tanúban van személyesítve! És ha a költő gondolatában a fictio képe volt a küzdelemnek, melyet e földön az igazság az erőszak ellen visel, ha AESCHYLOS Prometheusa a magasabb lényt képvisel, ki az emberek felvilágosítására szenteli magát s eleinte bilincsekben és tétlenségben viseli büntetését, aztán megszabadulva, folytatja munkáját és látja befejezését; ha e tragikus fokozás erkölcsi tanulsága annyira valószínűnek látszott, hogy nem egy egyházi atya megszenteltségtelenítés nélkül felismerni vélhette Prometheus szenvedéseiben Krisztus kínszenvedésének megelőző típusát: milyen lehetett e három emberi dráma

pathetikus illuziója, összeségökben és utolsó peripetiájokban!

Mily dicsőséges diadalmi ének, mily sugára a költészetnek és reménynek, mily hajnala az európai és ázsiai Görögország felett emelkedő mennyei napnak lelkesíthette a *Tűzhozó Prometheus* kardalait! A mi a *Lelánczott Prometheus* passiv nagyságát, a mi e mozdulatlan dráma érdekességét képező fictiót illeti, ebben nincs semmi találgatni valónk: az eredeti munka szemünk előtt van; és módunkban áll e rendkívüli műben egyszerre érezni a hierophanta lelkesültségét és a bölcész magasztos értelmét. Soha sem emelkedett magasabbra a lant merészsége. És ha a költemény némely vonása volt ürügye vagy oka a szentségtörés vádjának, melyet AESCHYLOS ellen emeltek s melyet testvére AMINYAS közös sebeik nevében visszautasított: soha sem volt költőiebb és nagyobb a lelkiismeret ösztöne az álvalás ellen, az emberiség sikoltása az erő ellen.

De e kép egy másik jelenetének, az atheni szinpadra vitt symbolikus élet egy másik mutatványának még merészebb lelkesülésre volt szüksége: a *Megszabadított Prometheus* volt ez. Mit kell gondolni e cím alatt? Vajjon a Hatalom apotheosisa volt a kegyelem által, a szellem diadala az erő felett, új korszak felavatása a barbár támadásoktól megszabadult és halhatatlan emlékekkel szépített Görögországban? Habozva állunk néhány szétszórt vers között, mely ez elveszett munkából fenmaradt. Csupán az ötlik szemünkbe, egy latin fordításban megőrzött töredéke után, hogy ez utolsó *Prometheus* a legnagyobb fokon tünteti fel azt a peripetiát, melyet ARISTOTELES kíván. «A félisteni vértanú¹ megjelent a szikla hegyes ormára szegezve, mint zátonyra jutott hajó, az éj borzalmában, a matrózok rémült kiáltásai és a vihar harsogó zaja közt.»

«A furiák e táborában, a hol lakott (Castrum Furiarum incoló), ez ormon, a hová szegezve volt, mindig megújuló lakomául szolgálván Jupiter sasának, más legyözöttek, más üldözöttek látogatásait fogadá; hallá a vígasztalás és remény dalait. Önmagának özvegyeként, a költő szavai szerint, a halál szenvedélyes vágyában keresve bajainak végét, de visszautasítva a haláltól Jupiter kérlelhetetlen hatalma által, egyszerre megszabadul épen ez isten fia által, és felkiálthat: Oh utált atyának rám nézve igen kedves fia!»

E szabadító Hercules volt, a görögök bátorságának és lángeszének, győzelmes vándorlásaiknak, hódításaiknak és művészeteiknek jelképe. A képzelem elgondolhatja a megoldás diadalmas örömét és lyrai lelkesültségét, midőn a szabadító megkoszorúzta az emberiség tűzhozójának fejét, ugyanakkor, midőn feloldozta bilincseit. Nem volt-e ez Platea, Mykale, Salamis után, a *Pisistratidák* és a perzsák menekülése után mintegy előszíne PERIKLES halhatatlan korának és mintegy megnyitása ama dicsőséges időnek, midőn Athen, szabadon, tudósan, büszkén, tengerészeivel, areopagjával, szószékeivel, félszázadon át a föld egy zúgában látta megtorlódni a lángész minden csodáját, SOPHOKLESTől PLATOIG, THUKYDIDESTől DEMOSTHENES utolsó küzdelméig és Sándor nagyságáig?

Elveszvéen AESCHYLOS munkája, a rá hivatkozó bizonyosságok elégtelensége mellett, nem tulajdoníthatunk a *Megszabadított Promelheus*nak más jelleget, mint ama bölcsészi emelkedettséget, mely PYTHAGORASTól származik, mely PINDARNÁL is szemünkbe ötlött s mely kísérletnek látszott a polytheismus reformálására. Az örök igazságosságról, az isteni gondviselésről, a gyöngék iránt való irgalomról, a gonoszok büntetéséről szóló maximáinál fogva AESCHYLOS, PINDARRAL és SOPHOKLESSSEL, legerkölcösebb költője az

ókornak, a jog és erény költői barátja az erő és bűn ellen. Ez, valamint képzelmenek nagyszerűsége teszi őt magasztos lyrikussá.

E czímen nagyon hamisnak kell itélnünk azt a *helyreállítást*, melyet századunk egy tudós és szeszélyes szelleme kísérelt meg, a határozatlan eszme alapján, melylyel AESCHYLOS ez allegorikus költeményéről birunk. Van egy *Megszabadított Prometheusunk*² SHELLEY, angol költő kezétől, bizarr keverékű, jelképes és erőszakos, mystikus és materialistikus dolgozat, a harag kitörése a világon fennálló rend ellen és sötét jóslata a mértéktelen és zabolátlan szabadságnak.

Ez ifjú SHELLEY, búskomor ellensége ama társadalomnak, melyben boldognak és gazdagnak született és szabadon élt, e skeptikus költő, ki a szent-Bernát-hegyi vendégszerető szerzetesek lajstromába irván nevét, gúnyosan hozzá tette az Ἄθεος jelzöt, a multról való álmaiban és a jövőnek badar megelőzésében, a *Megszabadított Prometheus* ősi czíme alatt a dithyramb egy nemét írta a PAYNE Tamás-féle *ész-korszak*, az ál-szellemektől kigondolt hiú kísérlet mellett, melyet mindjárt eleinte vérbe fulasztottak a dühöngők, meddően újra elővettek az esztelen plagiátorok s melynek látszólagos fenyegetése csak az abszolút hatalomnak válik javára, ürügyet szolgáltatván neki a közrettegés alapján!

Ebből az iskolából való SHELLEY *Megszabadított Prometheusa*. Nem lehet máshoz hasonlítani a költőnek ez utószülött munkáját, mint a saját temetéséhez, a pogány gyászszertartásokhoz, melyeket néhány barátja rendezett számára, kik a vihar után megtalálták a partra vetett holttestét s szurkos és tömjénes máglyán égették el a sivatag puszta egyik zúgában, gyászos búcsúszavak mellett, imádság és remény nélkül.

Szerencsére ugyanazon időtájt a modern költészet, mely egy pillanatra eltévelyedett az ókor lenézése vagy különöz utánzása következtében, ismét magasabb ösvényre tért. Ott fogjuk majd találni, e tanulmány végén, Franciaország és Amerika védelme alatt, *Lamartine* és *Heredia* hangjában. De most még hogyan váljunk el e magasztos *AESCHYLOS*tól, kinek lelke oly emelkedett, képzelme oly erős, nyelve oly nagyszerű, a ki nagy, egész a túlságig, mint egy régi író mondja, s a mennyei ének és proféczia utját nyújtja az emberek számára?

Elveszett műveinek ritka maradványai itt-ott még feltűntetik ama lyrai tűz kiáradásait, melyekkel előzönlötte a görögök lelkét. A Danaidák trilogiája, melyet csak a *Könyörgők*ből ismerünk, a szenvedély és borzalom minden viszontagságaival bizonyára oly tragikus hymnus volt, melyet szakadatlanul újra elővettek. Az Argonauták trilogiája az emberi szenvedélyek mellett bizonyára összegyűjté a varázslat és vallás minden hatalmát, *Medea* bűvészetétől egész a *Kabir* istenek Görögországba való viteléig. Semmi kétség, hogy *AESCHYLOS* e lángoló hevében, ez áradva ömlő tragikus lávában mindig a lyrai erő uralkodott, még pedig a két legtermészetesebb alakban: s ez a képzelem és az erkölcesstan, a leírás és a maxima.

AESCHYLOS kardalaiból, valamint *PINDAR* hymnusaiból vettek az első keresztények legtöbbet kölcsön hitök támogatására. *Theophil*, antiochiai püspök, hogy fölgerjeszsze az Isten félelmét, a tragikus költőnek e verseit idézte: «Látod a néma igazságot, észrevétlenül az álom, az utazás, a tartózkodás alatt. De megszakítás nélkül követ, oldalad mellett, néha hátad mögött haladva. Az éj nem rejti el a rossz tetteket. Gondold meg, hogy több isten látja azt, a mit téssz». ⁸ Akárhány példát idézhetnénk. De mellözve

AESCHYLOS elveszett darabjainak csonka töredékeit, nem elegendők-e fenmaradt drámái, hogy csodálatra gerjeszzenek lyrai ereje iránt? Nem is tekintve a *Perzsákat*, mily vallásos hangok, mily harci dithyrambok töltik be AESCHYLOS többi drámáját! Az egész *Agamemnon* egy diadalmi és gyász hymnus. A lyrai költészet adja meg összegét és alakját; a prófétai lelkesülés lelkét és csodás voltát.

E munka drámai tervezetében, sőt még versmértékében is valami különös jelleget lehet észrevenni, a szokásos tragédia formáin felül. A jambusi vers ritkán fordul elő benne, s csak az ör egyszerű nyelvében és az egymásra figyelő ellenséges hitvesek hideg és rövid beszédjében található. Körülöttük, bizalmatlan és baljóslatú nyelvökön kívül, a kifejezésben és rhythmusban minden rohamos és szaggatott, mint az öröm és fájdalom. Kassandra egymagában képviseli a foglyok karát. És azt hiszem, alig lehet a lyrai és tragikai költészet nagyobb hatását képzelni, mint midőn e magányos jósnő, családja és népe gyászát hordozva, találkozik a görög királyi ház nőinek diadalmas tömegével, hova jelenléte féltékenységet és halált visz. És hogy semmi se hiányozzék e jelenet borzalmából, maga Klytæmnestra vezeti Kassandrát Agamemnon palotájába, melyet nemsó-kára vére fog festeni.

A fogly nő némasága és mozdulatlansága a királynő ismételt rendeleteivel szemben, a kar szánalma az idegen iránt, ki úgy tűnik föl előtte, mint hálóba került vadállat, mindez csak előjátéka a páratlan jelenetnek, melyben a megriadt jósnő magán a helyszínén s néhány órai távolságban látja és kijelenti a készülöben levő bünt: ⁴

KAR.

Szánlak s haragra nem gyuladok.
 Jer, oh boldogtalan, és leszállva e szekérről
 Hajolj meg a kényszer előtt
 S kezd meg a szolgaság iskoláját.

KASSANDRA.

Hajh! hajh! oh föld! oh Phoebos, oh Phoebos!

KAR.

Miért sikoltod ez isten nevét?
 Nincs itt, nem hallja nyögéseidet.

KASSANDRA.

Hajh! hajh! oh föld! oh Phoebos, oh Phoebos!

KAR.

Gyászos szava hívja az istent,
 Ki nem akarja meghallani őt.

KASSANDRA.

Apollo! Apollo! utaknak
 Istene, vesztemnek oka!
 Te vesztél másodszor el engem.

KAR.

Saját balsorsa felől mond jóslatokat.
 Bár szolgaság bilincsei közt,
 Megmaradott lelkében az isteni ihlet.

KASSANDRA.

Apollo! Apollo! utaknak
Istene, vesztetnek oka!
Hova, mily hajlékba vezettél?

KAR.

Az Atridák hajléka ez.
Tudtodra adom, ha nem ismeréd,
S ne mondd hazugnak e szót.

KASSANDRA.

Ugy az istenek ellensége,
A házi vérontás meghittje,
A férj gyilkosa felé vezetél;
Véres földre vivél.

Mily drámai erő van e jóslatban, mely nem szabályos és előre látott, mint Joádé, hanem a rabszolgaság és kétségbeesés mélyéből tör ki és a fogoly nőt egyszerre urai fölé emeli! Az Atridák házára tett baljóslatú czélzások után, a jósnő a kar félbeszakításai által buzditva, értetőbbé lesz. «Hajh! balsors! balsors! mi ez a készület? Talán pokoli háló? A háló a hitves, segédje a halálnak. Oh kar! sóhajts vég nélkül e faj fölött ily bűnös áldozat miatt!»

Elragadtatva e prófétai örvöngéstől, a kar is felkiált: «Mily furia az, melyet e házba hívnom parancsolsz? Éreztem szívemhez szállni a vörös árada-
tot, mely a földig csepegvé a dárda hosszában, elviszi magával a kialvó élet sugarát. De közel van a bosszuló büntetés.»

KASSANDRA.

Ah! ah! ime itt van.
 Űzd el a dühös bikát a tehéntől.
 Fátyol boritottan feketés szaruval
 Lesujtja orvul. A vizzel tele
 Medenczébe esik. Feltárom előtted
 E gyilkos fürdőt.

A halálnak e víziójába egyszerre költői hangok vegyülnek, bájos visszaemlékezés Trójára, Cassandra szájában: «Oh Paris végzetes násza! oh Skamandros, atyai folyam! partjaidon nőttem fel akkor, én boldogtalan, vizedtől táplálva. Most nemsokára a Kokytos és Acheron partjaira megyek jósolni.»

Azután, felizgatva a kar szemrehányásai által, melyet e szavak megzavarnak, Cassandra búskomor őrvjögése még kifejezőbb lesz: «Már nem tekint fátyolon keresztül a jóslat, mint ifjú menyasszony; egész fényében kitarul és siet megjeleni a kelő nap teljes világában». Ekkor a fogoly nő új jövendölése kezdődik rohamos özönnel Agamemnon, Klytæmnestra, Orestes és önmaga fölött. Elnémulunk a bámulattól e csodás őrvjögés és pathetikus emelkedettség vegyülékének láttára, Kassandrának e félig természetfölötti alakja előtt, és szemben az egészen emberi száanalommal, félelemmel, melyet a görög nők fejeznek ki, kik szavait hallják. Semmi sem állítja elő erősebben a cselekvésbe vitt ódát, az orákulum és dráma, a vallási őrvjögés és emberi szenvedélyek keverékét. Semmi sem mutatja jobban a költői láthatárt, mely mindenfelől megnyílt a thebai költő előtt és a lángész villámaait, melyek Görögország egén cikáztak.

Az óda, a maga nagyszerűségével, az óda, mely Olym-

pia, Cirrha, Cyrene fölött lebegett, az óda, melyet a delphii templom vagy a syrakusai palota csarnokában énekeltek és adtak elő, csak egy töredéke volt az atheni lyrai színjátéknak, egy sugara e ragyogó fénynek. De az óda ott volt mindenütt; felhangzott minden híres névre, melyet a görögök harcziás játékaiban megkoszorúztak; a szárazföldről a szigetekre ment át, Korinthból Rhodosba, Syrakusából Lesbosba: és midőn magára emelé a költő lángesze, és minden helyen visszhangzott, szünet nélkül fölgerjeszté a lelkek hevét, az erény és dicsőség szeretetét, a képzelem lelkesülését, melyet az atheni színház évenként csak kétszer, Bacchus és Minerva ünnepén, árasztott Görögországra.

Időzzünk-e tovább is e szinpad tisztán lyrai részénél? Hogyan távozzunk el e magasztos emlékektől, sőt e romoktól is, melyek zavarba hozzák a csodálatot? Hogyan ne jegyezzük meg a különbségeket és erkölcsi szépségeket, melyeket a lángész, az idő segítségével, e költészethez adott? Nem mintha első és rettentő szentségét valaha felülmúlták volna! AESCHYLOS mindig az *Eumenidák* költője maradt, a bűn lángoló üldözője, az átkok dalnoka. De utána a kar erkölcsi komolysága még méltóságosabbnak fog feltűnni, még nyugodtabbnak, még közelebb állónak a magas éghez, melyhez könyörgött; végre kevésbbé fenyegetőnek és tanulságosabbnak az emberek számára, kiknek bajait és hibáit panaszolta. SOPHOKLES után, és alatta, felváltva a drámába vegyült a szenvedély által, és megpihentette kissé a lelkeket a költői dallam tiszta bája által. Végre e nagy emberek után, és mindaz után, a mi nagyszámú alkotásaikból ránk nézve hiányzik, és mindaz után, a mi elveszett dicsőségek előtt, ámbár kétség kívül általa volt ihletve: hátra van még abban

keresnünk a lyrai barázdát, ki ellenségök, bírójok és halhatatlan parodistájok volt.

Bocsásson meg nekünk emlékek! De PINDAR hymnusaival, a *Choëphorok* és *Eumenidák* prófétai és átkozódó dalaival, a magasztos és kecses énekekkel, melyekhez SOPHOKLES emelkedik, melyekben EURIPIDES kevét találja, nem merítjük ki Görögország lantos költőinek egész kincstárát, ha nem borulunk térdre dicsőségök profanálója előtt, komoly és megható énekeik mellé helyezve ARISTOPHANES néhány dalát.

AESCHYLOS Görögországra nézve képe volt ama hazafias és harczias költészetnek, mely a diadalmas Salamist dicsőíté, a mint egy századdal előbb Athen javára ítélte meghódítását. SOPHOKLES AESCHYLOS mása volt, de nem a plateai vagy salamisi katona, hanem tábornok, a hajóhad vezére, nem azért szállva le katonai rangjáról, hogy a bírák közt üljön, kik a drámai koszorút oda ítélik, hanem, hogy önmaga nyerje el azt. Csak Görögország nyujthatta a szellemnek a dicsőség ily nevelését és a szépnek ama látványát, mely mindenfelől körülfogta a lelkeket.

SOPHOKLES huszonnyolcz évvel született AESCHYLOS után, de még tanúja volt ugyanazon nagyszerűségeknek. Sokkal fiatalabb volt ugyan, hogysen Salamisnál harczoljon, de részt vett az ifjak karában, mely e nagy nap hymnusát énekelte Athen piaczn. Tizennégy évvel később, midőn már híres volt hadi szolgálatainál és a nép kegyénél fogva, a nagy *Panathenæ* ünnepén elnyerte a pálmát AESCHYLOS elől; és e diadal kezdete volt a drámai remekművek sorának, mely egész legvégső aggkoráig tartott.

Ily mester alatt méltóságosnak és szentnek kellett maradnia a tragikus szinpadnak. «SOPHOKLES, mondja egy scholiasta, elégiákat és peánokat irt, értekezést a kar hasz-

nálatáról, melyben ellenmond Thespisnek és Cherilosnak». Ez is mutatja, hogy nem rosszalta AESCHYLOS lyrai emelkedettségét, ámbár másutt abbéli szándékát tanúsítja, hogy nem követi terveinek merészségét és styljének jellegét.

Akárminth áll a dolog, egy másik, PLUTARCH által oda vetett, futólagos emlékezés sajnálkozásunkat költi fel. SOPHOKLES ódát irt HERODOTHÓZ, kétségkívül a halhatatlan történetíróhoz, kinek Olympiában felolvasott elbeszélései féltékeny könyvekre indították az ifjú THUKYDIDEST. Mily érdekes volna ránk, távoli utódokra nézve, a történetíró HERODOT számára nyújtott bizonyosság ugyanazon SOPHOKLES részéről, kinek nevét THUKYDIDES a peloponnesosi háború eseményei között idézi, a nélkül, hogy csak gondolni is látszanék költői lángeszére!

Ma, az idők romjain keresztül, már csak a költő maradt meg számunkra, s hét drámája halhatatlan koszorút fon feje köré. Tudjuk, mi volt az ókorra nézve SOPHOKLES drámai lángeszze:

Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno.

A természetesség és művészet tökéletessége ez, az egyszerű nagyság és a magasztos tisztaság. SOPHOKLES kevésbé ragad bámulatra, mint AESCHYLOS, a nélkül, hogy kevésbé teremtő és kevésbé eredeti volna. Ha így van a dialogban, annál igazabb ez a két költő lyrai szellemére nézve. Mindazonáltal a dithyramb hangja nem tűnt el SOPHOKLESNÉL sem, és előkerül a tárgyhoz képest. Nézzük *Ajast*. A hős mellett, kinek szomorúsága háborodott voltát hirdeti, nem képzeljük az ünnep vidám hangjait hallani? És mily pathetikum van ez ellentétben!¹⁵

Szivem megrendül a gyönyörtől s felszökik!
 Vigan, vigan! Pán! Pán!
 Oh jer Pán, jer a tengeren
 A hóverte Kyllenia
 Sziklás ormairól jövel,
 Királyom, isteni táncvezér,
 Ragadj el nysai, knososi tánczra,
 Melyre nem mesterek tanítanak.
 Lejteni, szökni van ma kedvem.
 Jer Ikaros hullámain át, dicső király Apollo,
 Oh delosi isten jöjj,
 S maradj közöttünk kegyesen örökké!
 Feloldta Ares iszonyú gyötrelmemet.
 Vigan, vigan! Most Zeus,
 Most már újra virad derűs
 Nap sugára a tengeren
 Keresztül suhanó hajókra,
 Hogy Ajas elfeledé baját,
 S megint dús áldozatot mutat be
 Ősi szokás szerint az égnek.
 Minden enyészik idővel;
 Semmi se lesz hallatlan előttem, a mióta Ajas
 Szörnyű dühe váratlan
 Lecsillapult s harcza az Atridákkal.

Ajasnak ez oly tragikus és oly egyszerű drámájában a karnak még más dolga is volt: a gyász siralmak, melyekben annyira kitűnt SIMONIDES. Ajas özvegye és kis fia mellett maradva, a kar panaszaival oltalmazza őket, míg a gyermek maga atyja holttestét őrzi.

Mikor jön a vég, mikor telik be
 A bolyongó évek végtelen sora,
 Nem szünő gyötrelmeket hajtva rám örökké,
 Dárdák harczi közt,
 Trója komor sivatagjain,
 A hellasi nép gyalázatára?

Oh bár elenyészett volna előbb
 A légben vagy Hadest mindent eltemető
 Őlében, ki megmutatá a szörnyü fegyvert
 Hellas népeinek!
 Oh nyomor, új nyomor szülője!
 Megrontója az embereknek!
 Elragadta előlem
 A viruló koszorút,
 A tele serleg gyönyörét,
 S édes dalait a fuvolának,
 (Atok reá!) éjjeleim élvezetét is!
 Elrabolta szerelmemet!
 Jaj! Most elhagyatottan
 Fekszem itt, fejemet az éj
 Harmata áztatja:
 A gyász Trója emléke.
 Volt ki védjen előbb az
 Éjjeli borzalom és a nyilak
 Ellen: a hőskaru Ajas;
 De elragadá őt a bosszus ég.
 Ah mily öröm, mily öröm lesz részem ezentúl?
 Miért nem vagyok ott, hol az
 Erdős bérczfok emelkedik,
 Hablocsolta Sunion alatt,
 Ujra köszöntve a szent
 Athen ormait onnan!

Így tör magának útat a dráma véres válságain keresztül a költő erkölcsi eszméje, a béke vágya, a háború borzalma, a haza szeretete; és a lyrai szellem ragyogása megnyíti a jelenet borzasztó voltát. Másutt ellenben a bosszuló vagy prófétai hymnus cselekvénye sulyosítja e borzalmakat, a helyett, hogy szétoszlatná.

Oedipus királyban, SOPHOKLES e remekművében, melyet VOLTAIRE tökéletesíteni vélt, a hatalom lesülyedését, bűneinek büntetését, még ha öntudatlanul követte is el,

a drámában élő egész leczkét a kar magasztos maximákban foglalja össze.⁶

Oh vajha sorsom lehetne
 Szüntelen megóvni ajkam s tetteim
 Szent tisztaságát, mint az égi törvény
 Rendeli, mely mennyei fény
 Ölén született, s egyedül Olympos
 Volt atyja, nem emberi
 Múló akarat szülé,
 S melyet nem altat el soha sem a feledés, homály,
 A nagy isten élteti azt s nem évül el.
 A büszkeség zsarnokot szül ;
 És ha dörén felfuvalkodván, magát
 Eltölti azzal, mi nem üdvös és jó,
 S fölhatol a legmagasabb
 Oromra: lehull onnan mély nyomorba,
 Honnan soha sem viszik ki
 Lábai. Ám az ég
 Vezesse győzelemre a harcztot honom üdveért.
 A nagy isten volt s marad utamon vezér.
 Ámde kinek szavát s kezét a büszkeség ragadja el,
 Nem tiszteli istenek lakát s Dikétől nem remeg,
 Azt érje a végzet átka,
 Gögje büntetéseül,
 Ha joggalan hasznót keres magának,
 A bűnnek útjain halad,
 S dörén az ellen szól, mi sérthetetlen.
 Az ily bűnös keble hogy maradna ment
 A bosszú sujtó nyilától?
 Mert ha ily tett is jutalmat érdemel :
 Miért az imádság?
 Nem megyek áhitattal én a földközép felé soha,
 Olympia szent helyére, Abæ templomába sem,
 Ha nem teljesül e jóslat
 Az egész világ előtt.
 Mindenható Zeus — hogyha joggal illet

E név — ki mindenek fölött
 Ur vagy, ne légyen rejtve ez előled!
 Az ősi jóslat, melyet Laios kapott,
 Megvetésnek tárgya lett már,
 És Apollo fénye nem ragyog sehol,
 Eltűnik a szentség.

E fohászzkodás az atheni nép jelenlétében, e hivatkozás az erkölcsi törvény örökkévalóságára, e kérelem az istenekhez igazságosságuk kinyilatkoztatása iránt, nem volt-e ez a szent hymnus, egész hatalmában, átültetve a szinpadra s ott folytatva a templomban megkezdett oktatást? De SOPHOKLES fenmaradt művei közt a második Oedipus, *Oedipus Kolonosban* az, melyben a kar vallási jellege legnagyobb méltósággal jelen meg.

Nem kutatom e pillanatban, mily idős lehetett SOPHOKLES, mivőn e darabot írta, és fiaí által örültségről vádolva, felelet helyett a kolonosi aggastyánok kardalának kezdetét mondta el:⁷

A fényes Kolonos terén
 Vagy most, oh idegen!
 A híres mének földén,
 A viruló tanyán;
 Hol dalos csalogány zenéje
 Csattog, kesereg
 Örök lombu völgyek ölében,
 Repkény árnya alatt, a szent
 Erdő isteni rejtekén;
 Itt, hova nap heve és zivatar
 Nem hat, arany gyümölcsöt
 Szél nem hervaszt.

De ha a bírák még többet akartak hallani, mielőtt feloldoznák SOPHOKLEST, soha bájosabb óda nem magasztalta Athen egét, földét, emlékeit.

Hol ujongva jár
 A vidám Dionysos isten,
 És vele jár isteni lányok serge.
 Im lásd, fürtösen itt virul
 Ég harmatja alatt, a szép
 Narkissos, istennők koszorúja, ős
 Hajdan óta, s arany színű Krokos ;
 Erre bolyong örök
 Álmatlan vizek árja ;
 Hullámozva Kephissos itt
 Ömlik ; tiszta, zavartalan
 Habjai öntözik egyre a tág sikot,
 S a messze láthatárig
 Dusan gyarapul a mező.
 Nem vetette meg ezt a múzsák
 Serge, sem aranygyeplős Aphrodite.
 Itt hires fa virul,
 Mása nem él Ázsia földén,
 Sem Pelops szigetén,
 Doria tág téerein ily fa
 Gyökeret nem vert még ;
 De itt
 Él, virul magától ;
 Az ellen ijedelmeként
 Magasra nő s diszlik e hazában :
 A magzatnevelő, kékes olajfa.
 Nem tépi azt ki
 Ifjú vagy agg hős pusztító keze,
 És nem dönti meg,
 Mert örök égi tekintetével
 Zeus Morios őrzi őt
 És kékszemű Athena.
 Végül zengje dalom
 Drága hazám legnemesebb
 Dicsőségét, a nagy istennek
 Ajándéka ez és dísze honomnak :
 Övé a tenger s a mén uralma.
 Oh nagy király, Kronos dicső szülötte,

Te adtad ezt Poseidon!
 A szilaj paripák büszke nyakára
 Te dobtad itten az első féket,
 Mig a tengeren át jó evező
 Hajtja rohanva tovább a naszádot,
 Kiséretében száz lábú Nereidáknak.

Ez, mint Aeschylosnál, Athen apotheosisa, de más apotheosis; nem többé születő nagyságáé s a barbárok elleni első erőfeszítéséé, hanem művészeteié s a béke által virágzó szelleméé.

A *karok* e költői gazdagságán kívül, a modern tudomány azt is kutatta, vajjon nem létezett-e a görögöknél művészetök tökéletességében egészen lyrai tragédia s a vigjátéknak oly alakja, mely megfelelné a mi komikus operánknak? A tudományos BOECK, a szellemes LOBECK, a beható MÜLLER, a tudós és elmés THIERSCH ezt állították. De HERMANN⁸ mindent megczáfolt, jobban magyarázva a régi feliratokat, hol az orchomenosi játékok győzteseinek sorában felismerni véltek oly költöket és dalnokokat, kik a komoly vagy vig dráma egészen lyrai formáját művelték volna.

HERMANN bebizonyítja, hogy e lajstromokban nincs másról szó, mint a régi és új játékrend előadásairól, azaz a régi színház darabjaiban alkalmazott színészekről és énekesekről, azután az új darabok költőiről, színészeiről és énekeseiről, a minő darabokat a régi, többé vagy kevésbbé megváltoztatott minta szerint tovább is irtak és játszottak. Igazat mondva, a nélkül, hogy a görögöknél más fajtát keresnők a lyrai tragédiának, mint első tragikai kísérleteiket, meg kell vallanunk, hogy náluk a dráma, minden fokán, a természetfölötti tragédiától, a fantasztikus allegoriától a *sillosokig* és bohózatos parodiákig mindig sokat megtartott a lyrai ösztönből és keresztül futott a vallási hymnus, a

diadalmi ének, a panaszos elegia vagy a gúnydal minden hangján. E jelleg annyira sajátja magának a görög színpad szellemének, hogy EURIPIDES, lejjebb szállítva AESCHYLOS és SOPHOKLES után a tragédia hangját, nem maradt meg kevésbé lyrikusnak.

Daczára a kifejezés egyszerű szelidségének, melyben kedvét leli, és emberiebb személyeinek, kiket élénk vezet, gyakran fölmerül nála a lyrai hang; de úgy látszik, hogy a fuvola által mérsékelve, e hang rá nézve nem a drámai hatás megkettőztetésére, hanem a néző szórakoztatására, lelkének megpihenésére szolgál. Innen van, hogy e költő, kit a *legtragikusabbnak* neveznek, annyi bájjal s oly változatos hangokkal bír művészetében. A nagyobb rész, mely műveiből fenmaradt, már maga is alkalmat nyújthatna a lyrai formák egész tanulmányára. Nem többé a próféta ez, ki átkozódik, sem az *eumenida*, ki fenyeget; hanem a valóságos dalnok a templomban s egyszersmind a szerelem, irgalom, fájdalom költője a köznapi életben. A meghatóbb természet kevesebb fényt és művészetet ad neki; gyakran nem is veszi át SOPHOKLES vagy AESCHYLOS merész repülését, stropháik gyors fordulatait. A dialog rendes verse elég az ő költői lendületének. És mily hymnus múlta valaha felül Hippolytos foháskodását Dianához, a vidám és tiszta *karban*, mely annyi bájjal nyitja meg Phaedra véres tragédiáját? Semmi sem képes jobban egyesíteni a lyrai bájt a színpadi cselekménnyel. Ez az áldozatot megelőző imádság.

HIPPOLYTOS.

Fel, fel utánam, zengve Diánát,
Zeus halhatatlan lányát,
A ki véd minket szeretettel.

VADÁSZOK KARA.

Isteni urnő, te a legszentebb
 Zeus égi fajából,
 Légy üdvöz, üdvöz Artemis,
 Leto s a Kronida lánya!
 Legszebb a szüzek sora közt,
 Kik a magas égben,
 Atyjok büszke lakában,
 Az arany palotában élnek.

HIPPOLYTOS.

Légy üdvöz Artemis, Olymp legszebb szüze!
 Neked hozom, királynő, ékességedül
 A szent rétről e frisskötésű koszorút;
 Nyáját a pásztor nem vivé legelni ott,
 A vas se járt ott, egyedül méhek raja
 Szállong e réten, a tavasz virágain:
 Artatlanság tanyáz ott s a forrás vize
 Táplálja a mezőt. Ki nem tanulta, ám
 A természettől nyerte bölcs mérsékletét,
 Csak az szedhet virágot itt, nem a gonosz.
 Vedd hát, kedves királynő, e füzért kegyes
 Kezemből, s koszorúzd arany hajad vele.
 Hisz engem részesítél minden emberek
 Között kegyedben, hogy melletted leheték
 S szavad hallhattam, bárha nem látott szemem.
 Vezesd a célhoz, a mint kezdém, éltemet!⁹

Oh RACINE! miért nem ismételted csodálatos nyelveden azt, a mit alig lehet itt sejteni az eredetinek oly tiszta bájából? Miért beszél a királyfi nevelője e láthatatlan és isteni kedves emléke helyett, kinek hangját az ártatlan Hippolyt hallani véli az erdők némaságában? — Akarjuk most ellentétét látni e gyönyörű dallamnak? Mily prófétai fenyegetés van a kar hangjában, mely tanúja Phaedra tévely-

géseinek, s ezek láttára a galamb szárnyait kívánja magának, hogy messzire menekülhessen! ¹⁰

KAR.

Mért nem rejthetem el magamat erdőszakadékban,
 Honnan mint szárnyas madarat
 Repülő csapatokhoz ragadna az isten?
 Hogy Adria messze
 Hajjaihoz jutnék,
 Eridanos folyamáig,
 Hol Helios árva leányai
 Phaëthon sorsán keseregve
 A sötét hullámokba öntik
 Könyveiket, csillogva, miként a borostyán.
 Szállnék Hesperos édes dalu szüzeihez,
 Hol az arany alma ragyog,
 S a tenger ura nem nyit utat a hajósnak
 A vadul ömlő habok közt
 Egészen a szent határig,
 Hol Atlas tartja az eget,
 S ambroziás patakok zuhognak
 Kronion násznyoszolyája körül,
 Hol az áldás isteni földje
 Boldogságot áraszt a halhatatlanokra végtelenül.
 Oh Kreta fehér lobogós
 Hajója, mely a tengerár
 Vadul torlódó hajjain át
 A boldog atyai házból
 Elhoztad az urnöt
 Ez áldástalan frigyre!
 Szenvedést jósola mindkét
 Ország (vagy Kreta csupán?)
 Hogy Pallas büszke városa felé
 Repült és szépfonatú kötele
 Munychos partjára köté,
 S a száraz földre léptek.
 Ezért gyujtotta beteg kebelét

Bűnös szerelemre
 Aphrodite szörnyü viharja.
 A fájdalom súlya erőt vesz
 Rajta, s a nászi terem
 Ormára köti lebegő kötélét
 S fehér nyaka körül fonja,
 Remegve a sötét istennő előtt,
 Hirt választva s tiszteletet
 Szégyen helyett s megváltva beteg
 Lelkét a keserű szerelmi kintól

Nem úgy látszik-e, mintha a megjövendölt megoldás is félig mintegy lefátyolozná magát e költészet fordulatai, hullámzó fodrai alatt? Ez volt a görögök legfőbb művészete: nem mentek a végletig a borzalomban s mindig megőrizték a fájdalomban a méltóságot és a zordon keletet.

Hány megható festésben vagy bátor leczkében lehet e művészetre ismerni, EURIPIDES kardalaiban, *Andromachéban*, a két *Iphigeniában*, a *Heraklidákban*, *Ionban*, *Elektrában*! Ne kísértsük meg itt még elemezni sem a görög költészet e báját. Elég néhány emlék, hogy eszünkbe juttassa hatalmát. EURIPIDES kardalai Görögországra nézve a *Homeridák* régi költészetét újították meg. Midőn az atheni hajóhad törést szenvedve Syracuse előtt, annyi foglyot és sebesültet hagyott Siciliában, életüket avval tartották fenn, a vendégszeretethez azzal szereztek jogot, hogy EURIPIDES kardalait énekelve járták be a városokat. Midőn a győztes Lysander, nagyszámú szövetségeseinek élén, Athen elpusztításával akart véget vetni a peloponnesosi háborúnak: még ez engesztelhetetlen ellenségek lakomáján is a szájalom könyeit hullatták EURIPIDES egyik kardalának első szavaira: «Agamemnon leánya, Elektra: eljöttem pór hajlékod felé». Végre, e költészet vonzó ereje nemcsak

Görögország, európai és afrikai gyarmatai felett uralkodott; távolabbra is elhatott a barbárokhoz: legszebb ékessége volt reájok nézve ama polgárosultságnak, melyet zsákmány gyanánt ragadtak meg Syria és Parthia kéjtelgő udvarai. És EURIPIDES *Bacchans-kardala* volt, mely Sapor palotájában költői elragadtatást vegyített a római hadsereg barbár legyőzőinek örömébe. Elég ennyit mondani a különböző szenvedélyek lángjáról, a hazafiasságtól és szánalomtól egész az őrzöngésig, melyekkel a görög tragédia e lyrai költészete megrázta a régi világot.

Daczára az atheni vigjáték kevésbbé emelkedett hangjának, nem hiányozhatott belőle a lyrai elem, kivált korlátlan szabadságának első korszakában. ARISTOPHANES a színpadon folytatta ARCHILOCHOST; s bár dialogját mindennütt a szatira éltette, még élénkebben tört ki ez kardalaiban. Ennek bizonyysága a törvényes reform, mely az atheni komikus színpad mérséklésére kizárta belőle a kar működését.

Chorusque

Turpiter obticuit sublato jure nocendi.¹¹

De ARISTOPHANES nem ismerte e féket; s a költészetet és gúnyt pazarul szórva személyeinek egész játékában, kardalai számára egészen lyrai szárnyalásokat, isteneket dicsőítő hymnusokat tartott fenn ott, a hol nem gúnyolódott. Halljuk a *Lovagok*ban a kar dalát, mely eleinte keserű, mint HORÁ CZ egy epodosa, és ez imádsággal végződik:¹²

Oh város öre Pallas, te, ki e csatákon úgy, mint
Dalokban s hatalomra mindenek közt
Kitűnő hazánk gondviselője vagy,
Jer, jer elő, hozván veled

A táboron és csaták között
 Minket célrasedítő
 Nikét, mely kegyelője a karbelinek
 S győzelmet ad elleneinken!
 Jelenj meg azért ma itt; mert im e férfiaknak
 Mindenképen diadalt szerezned, ha valaha, most kell.

Tudjuk, hogy sehol sincs szabadabb röpte az atheni komikus költő lyrai képzelmenek, mint mesés darabjaiban, a *Felhők*ben, a *Madarak*ban. Össze tudja keverni a lelkesedést és bohóckodást: vidámsága a bacchanálok ittasságára emlékeztet; s a parodia kellő közepéből egész a dithyrambig tud emelkedni. Mily könnyed, légies költészet van a *Felhők* e kardalában:

Fel, mi örök felhők!
 Támadjunk lebegő, híg testtel, harmatos arcczal,
 Tompa-morajlatos Okeanos atya
 Lombfürttel koszorúzott ormairól, hol messzire-
 Látó őrhelyen ülve, figyeljük a
 Gabnanövesztő szent anyaföldet,
 Felséges folyamok dala zöngzetit,
 S a zuhogó nagy tengerek árját;
 Miglen az æther alélhatatlan szeme tündököl
 Játszi sugáru fényben.
 Ámde lerázva isteni lényünk
 Sűrű ködét, nosza nézzük a földet
 Messzetekintő szemmel.
 Záporadó szüzek,
 Ime jövünk Pallas dús földre, látni ma Kekrops
 Férfi-lakozta kies mezeit,
 Hol mély titkok imádata van, s a Földanya ünnepin
 Szent rejtelmek fölmutatása,
 Kincses ajándok az égi lakóknak,
 Nagyszerű templomok, isteni szobrok,
 Oltárnál szent körmenetek sora,
 Istenek áldozatin koszorúk, és ünnepi

Pompák minden időben ;
 És kikeletkor a Bacchus örömszaka,
 Zengedező karok éneki versenye
 S tárogatók mély hangja.

Nem mintegy éneklő képe ez az atheni népnek, köztere és színháza, templomi ünnepei s szónokainak beszédei között?

Az istenek után, s még inkább, mint az istenek, ez a nép, melyet gyakran gúnyol ARISTOPHANES, valódi hőse dalainak. Számára vannak a költő lyrai erejének legszerencsésebb ötletei, néha rögtönözve, a strophák szárnyalása nélkül, a jambusi mérték gyors egyszerűségében. Hol van ennek csodálatra méltóbb példája, mint a *Darazsak* kara, mely a nézőkhöz szól, s ezernyi fulánkszúrás után a dicsőségnek ezt a hymnusát döngi fülébe :

Hogyha van, ki látva, nézők, természetem közületek,
 Elcsudálkozik derékban átdarázsult testemen :
 Mit jelentsen e fulánk, és hogy mi célzatunk vele,
 Felvilágosítom könnyen, még ha oly tudatlan is.
 Hát vagyunk mi, kiknek ilyen furcsa farscikája lóg,
 Attikának őslakói, az egyedül valódiak,
 Legvitézebb fajta nép, mely harczmezőn e városért
 Oltalomra legtöbbet tőn, mikor a barbár bejött,
 Fojtva füsttel, tűzzel-vassal fenyegetve városunk
 S hogy kasunkat megrabolja és sejtünket elviszi.
 Ám gerelylyel és paizszsal kirohanva hirtelen,
 Harczolánk mi ellenökbe, zord haragtól ittasan,
 Férfi állván férfi mellett, ajkharapva mérgiben,
 Hogy dárdáktól és nyilaktól nem látszott a fényes ég.
 Mégis visszanyomtuk, isten jóvoltával, est felé,
 Mert bagoly repült keresztül táborunkon harcz előtt.
 Űztük aztán és szigonynyal bökdösők a bugyogót,
 S ők szaladtak, a fulánktól szembe marva és pofon,
 Úgy, hogy a barbár előtt ma sincs — bevallja széltire —
 Hősebb állat a világon, mint az attikai darázs.

A költőt túlragadja ereje magán a fiction is. TYRTAEUST utánozza, ennek csatarendjét, valamint harci dühét veszi át. Elfeledi egy pillanatra a darázs fulánkját, hogy mindeütt a sebesült, legyőzött, szárazon és tengeren, dárdák és gályák elöl futó barbárokat mutassa. Maga AESCHYLOS, Marathon költője és katonája sem múlja felül ez erőt, mely éles, mint a méhfulánk.

E szellem néha egyszerű, népies, mint a tömeg szava. Ilyen a *Béke* című vigjátékban a munkások kardala az istennő láttára, kit már régóta várnak :

Üdv, kegyes nő, üdv neked!
 Jöttöd minő öröme gerjeszt!
 Érted epedénk sokat,
 Isteni, óhajtva menekülni a mezőre már.
 Mert te főnyereségünk vagy minekünk,
 Oh te várva várt!
 Kik sanyaru földművesi életet folytatunk;
 Mert csak te vagy hasznos nekünk.
 Sok gyönyörűt, édeset adál valaha,
 Költekezés nélküli ajándokot.
 Mert te a földműves pörkölt árpafője s üdve vagy,
 Rád mosolyog a venyige, a figefa új rügyei,
 S mindenik egyéb növény
 A mi van, téged örömet fogad.

De a legszabadabb, legkülönösebb e lyrai ömlengések közt kétségkívül az, mely a *Madarak* vigjátékának mesés jeleneteiben fordul elő. Micsoda itt a költő szándéka? Korholni Athen könnyed kedélyét? Gúnyolni a reformatorokat? Csúfolni ez embereket általában vagy csupán néhány politikai ellenségnek és költői vetélytársának nevét vinni be e bohózatos költeménybe? Mindebből van valami a költő munkájában és a kar fő dalában :

Oh szeretett, és oh minden madarak között
 Legkedvesb rokonom, velem zengő fülmile társam,
 Látlak, itt vagy! itt vagy!
 Hozván dalt nekem, édeset;
 Most hát szépszavu sípodon
 Zendítsd meg tavaszénekeid
 S kezdj vidám anapæstust!
 Nosza hát ti bizonytalan életűek,
 Hulló falevélre hasonló
 Emberi nem, gyarló sáralkat,
 Tehetetlen, erőtelen árnyak,
 Egynapi csirkefűk, nyomorultak,
 Tünneményszerű gyenge halandók,
 Ide fordítsátok az elmétek;
 Mireánk halhatlan, örökké
 Élő, örökifju, romolhatatlan végzésű légi urakra,
 Hogy igaz tanokat hallván
 Tölünk a világtürről, a teremtés:
 Istenek és folyamok lénye felől,
 Erebus, Chaos eredetéről,
 Helyesebben tudjátok s Prodikost
 Csapjátok el a nyavalyába.
 Legelébb vala Zúr, a barna sötét,
 Meg az Éj s a Tartaros öble:
 De sem ég, sem föld, sem lég nem volt,
 A Sötétnek zordon ürében
 Legelőször is a feketeszárnyú
 Éj himnélküli tojást szül,
 Melyből, az idők betelése után,
 Szerelem báj istene költ ki,
 Vállán ragyogó, aranyos szárnynyal,
 Mint a szélforgatag, oly gyors.
 Ez az éjfeli röpke Világztürrrel
 Közösülve a Tartaros öblén,
 Nemzette fajunkat fészkében.
 S ezt hozta világra először.
 Mert nem vala isteni faj sem előbb,
 Mint mindent összevegyített
 Szerelem, s mást mással közösítvén:

Ugy lett ég, tengerek és föld
 S az enyészet nélküli mennyei faj.
 Mi vagyunk hát korra legelsők
 Valamennyi dicső istenség közt.

A mi e különös kosmogoniát követi, a mi fantasztikus allegoria és bohózatos parodia belevegyül, azt néhol le sem lehetne fordítani; de elég, ha feltaláljuk itt, ez ének ünnepestélyes kezdetén, a görög hymnusok méltóságát, e merész nyelvben, melyen Athen nyilvános gúnyolódója, a lant minden hangjának mestere, szellemének szeszélyeivel és nyelvének tökéletességeivel játszik, felváltva magasztos és bohókás, komoly és szabados, de mindig költő és felér a legnagyobb költőkkel, akár gúnyolja, akár utánozza őket.

ARISTOPHANES valóban senkit sem kimél, épen oly kevésbé a dithyrambok szerzőit, mint a hadsereg vezéreit. Midőn az alkalmatlankodókról és különczökről van szó, kik ujonnan épült levegői városát jönnek meglátogatni, nem mulasztja el költőt is tenni közéjük, ki e lyrai közhelelyel mutatja be magát:

Én mézajku dalok zengedezője vagyok,
 Múzsák fürge cseléde,
 Mint mondja Homeros.

És azután, a mi még inkább eszünkbe juttatja a kitünő példákat:

Felhökakukvárt jöttem üdvözölni,
 Költvén reá sok szép köréneket,
 Szűz-karra is, Simonides-modorban.

A költő végre, ki az új városok dicsőítését vállalja magára és a múzsák szavának szárnyalását a leggyorsabb paripák futásához hasonlítja, ajándékot kér múzsája szá-

mára és viszonzásul PINDAR verseit kínálja: ez megtörtén-
vén, elviszi a köpenyt és tunikát, mely igen helyén van e
hideg légi tájékon.

Távozom,

S mentemben a városra költöm ezt:

«Zengjed, aranytrónusú, a levegőt, remegőt!» ...

«A hólepte, sokútu mezőkre jutottanak»

Hajahaj!

A költői ittasságnak e lángjain keresztül, megoldása
felé siet a gúnyos vigjáték, mely nem kevesebb, mint Her-
cules házassága az új város alapítójának leányával; és a
kar, örvendező *pacan*ban törve ki, eszünkbe juttatja a győz-
tes *Tenellán*ak azt a dalát, melyet maga PINDAR is ARCHI-
LOCHOSTól kölcsönzött.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

(A költői képzelem hanyatlása Nagy Sándor uralkodása alatt, — A görög szellem fenmaradt nagysága. — Bölcsészeti lyrismus. — ARISTOTELES hymnusai. — A stoikus iskola. KLEANTHOS vallási hymnusa. — Athen meghódolása és sülyedése. — A két DEMETRIUS. A második apotheosisa.)

A három nagy tragikus és teremtő parodistájok, a mint tudjuk, távolról sem meritették ki Athen szini erét. Más költők, kiket ARISTOTELES megnevez, eléggé mutatják, mily gazdag aratást nyújtott még sokáig Athen a lyrai képzelemnek. PINDAR a görög szent ünnepek és harezi játékok közt töltött hosszú élet után vetélytárs nélkül húnyt el. De Görögország költői szokásai, az irodalom és ékesszólás iránti szenvedélye, szellemének gyarapodó változatossága egy századnál tovább tartott még PINDAR után. PLATO, kinek lángesze *dithyrambok*ban tett kísérletet, mielőtt SOKRATEST hallgatta, szemmel láthatólag egynél több emléket őrzött meg PINDAR *doriai* költészetéből; és még akkor is, midőn lemondott ifjúságának költői becsvágyáról és a tűzbe dobta első verseit, megtartotta azt a lyrai ihletést, melylyel néha bölcsészeti értekezéseinek kezdetét vagy befejezését élénkítette.

Mint a pythagorási bölcsészek és a siciliai művészetek barátja, s egy romlott zsarnok által ugyanazon syracusai udvarhoz hivatva, hol egy századdal előbb PINDAR kedvelt vendége volt egy nagylelkű királynak, PLATO szerette a

nagy thebai lantos magasztos gondolatait és vallásos méltóságát. A bölcsező hajlama a lacedemoniai intézmények iránt, melyeket eszményi *köztársaságában* utánzott, a kiváló hely, melyet itt a harczi játékoknak s a lélek és test bizonyos hősi nevelésének ad, becsesekké tette rá nézve a költő nagyszerű szavait, melyeket néha épen úgy idéz, mint a régi hagyományokat, melyeknek tekintélyére szeretett hivatkozni.

A bölcsezőben és a költőben valóban nem csupán ugyanazt az erkölcsi emelkedettséget, az észnek és lelkesedésnek ugyanazt a vegyülékét látjuk, hanem a társadalom kormányzásának nagy kérdésében a jogosságnak ugyanazt a szeretetét, a szemérmetlen zsarnokságnak s a zabolátlan fejtelenségnek ugyanazt az utálatát is. PLATONnak abbéli vágya, hogy *a bölcsezők legyenek királyokká vagy a királyok legyenek bölcsezőkké*, magában foglalja azt, a mit a thebai költő tanácsolt Syracuse, Agrigentum, Aetna, Cyrene görög királyainak s a mit XENOPHON leirt Cyropediájában. Ebből lehet megmagyarázni, a lángész iránti csodálat mellett, azt a kedveltséget, mely még akkor is sokáig kísérte PINDAR nevét, midőn Görögország törvényei és erkölcei megváltoztak és a szellemek útban voltak a meghódolás felé oly hódító előtt, ki a görög nevet Ázsia urává volt teendő.

ARISTOTELES, előkészítve Sándor lángeszét, kétségkívül nem kevésbé ajánlotta növendékének PINDAR erkölcsi költészetét, mint HOMER harczi dalait. És a kelet jövő uralkodója, ki nem akart az olympiai díjért versenyezni, mert nem talált ott királyi vetélytársakra, még sem ismerhette félre ez általa megvetett pálmák befolyását a népre. Tudta, hogy Fülöp király, a görögök szellemének ez ügyes elsábitója, három szerencsének vette, a mi egy napon érte őt, a lázadó triballosok vereségét, a szekérversenyen nyert

diadalát és fiának születését, kit Olympias adott neki. Végre a macedoniai pénzeken láthatta Sándor, hogy e királynak, hatalmas elődjének, feje olypálmával van ékesítve, melyet Görögország nagy játékaiban nyert.

Ő maga azonban soha sem látszott előmozdítani e játékokat, a görög szabadság régi és nyers iskoláját. Udvari ünnepein díjakat tűzött ki a költők, a lant vagy hárfa játékosai számára; de ritkán engedett meg más játékokat; és uralkodásának egyéb kegyetlenségei közt kivégeztetett egy athletát, kinek egyetlen bűne az volt, hogy ügyességével, erejével, fegyvertelenül nyilvánosan lesujtott egy teljesen fölfegyverzett macedoniait.

E bizalmatlanság és ellenszenv Görögország hazafias játékaik iránt nem akadályozta Sándort, hogy nagy tiszteletben tartsa PINDAR magasztos költészetét és megszentelt nevét. Midőn ázsiai hadjáratának előzményéül, Theba régi elszakadásának emlékére s mostani ellenállásának büntetéséül, a hellesponti átkelés előtt, mintegy engesztelő áldozat gyanánt, összetörte e boldogtalan várost és a hadait megtöltő félbarbár thrákokhoz hasonló dühében megölette a város őrségét és tövestül kiirtatta a falakat és házakat: nem csupán arra szorítkozott kegyelme, hogy mint általánosan beszéltek, megkimélte PINDAR házát, melynek szent romjait négy századdal később PAUSANIAS is följegyezte. Még egy kivételt tett: elrendelvén, hogy a Thebában maradt lakosokat, számszerint mintegy harmincezret, rabszolgákul adják el, meghagyta szabadságukat a papoknak, a macedónok vendégeinek, a lázadási határozat ellenzőinek és végre a költő PINDAR ivadékainak.

Miután ily bosszú közepett e személyi kegyelmet adá, Sándor, ki kegyetlen hevében sem hanyagolt el semmi vallási varázst, magával akart vinni Ázsiába néhány feleletet

Delphiből, mely hajdan oly alkalomszerűleg szólalt meg a méd háborúban s melynek PINDAR volt ihletője és visszhangja.

PLUTARCH beszéli, hogy ez ifjú uralkodó türelmetlensége nem törődven az orákulum megkérdezésére nézve kedvező vagy baljóslatú napok megkülönböztetésével, erővel a szentélybe hurczolta a Pythiát, s ennek felkiáltására: «oh fiam, nem lehet neked ellenállni», — nem akart más jövőndölést hallani s elment ennek betöltésére.

Mily csodás dolgok következtek, mily új világ nyílt meg a hellenek képzelete előtt, mily dicsőség vigasztalta benső vereségöket és szolgaságukat, mily látszatát a szabadságnak hagyta meg számukra hatalmas legyőzőjöknek napról napra messzebb nyúló távolléte, a ki mintegy Ázsiába küldött vezéröknek látszott: a csodálatos szerencsének mind e nagy emlékeit elsorolni nem a mi tárgyunkhoz tartozik.

Két dolgot kell azonban megjegyeznünk: Nagy Sándor százada, ha ugyan lehet így nevezni az ifjú hős tíz éves pályáját és a birodalmak alapítását, melyek útjában keletkezve, befejezést nyertek utána, — Nagy Sándornak e százada a művészetek és szellem rendjében távolról sem érte el PERIKLES századának dicsőségét, vagy inkább Athenét, legkiterjedtebb korszakában, AESCHYLOS születésétől PLATO haláláig. Ez az emberi szellemre nézve ama kiváltságos időszak, mely hasonlíthatatlan marad s több korszakon uralkodva, nem multa felül, talán el sem érte ezek közül egyik sem. Sándor, ki a költészetért, mint minden nagy dologért lelkesült, összeszedte AESCHYLOS, SOPHOKLES, EURIPIDES tragédiáit, e korszak nagy költőinek minden munkáját, de nem teremtett számukra versenytársakat. Irigyelte Achilestől HOMERT: de magára nézve kénytelen volt megelégedni CHERILOS verseivel. Könnyebb volt istenné

tennie magát, mint egy nagy költőt támasztani; s midőn hymnusokat akart apotheosisára, nem kapott egyebet, mint a sophista ANAXARICHOS dagályos verseit.

Midőn Egyiptomból és Phoeniciából visszatérve, diadalmi ünnepein előadásokat tartatott zenekarokkal, nem a költemény, hanem az előadás volt a díj tárgya. Csak a színészek versenyeztek a pálmáért. A rajzoló művészetek, melyeket a parancsoló uralkodása kevésbé feszélyez, inkább megtartották szellemöket; és Sándor szerencsésebb volt abban, hogy festőket és szobrászokat találjon, mint hozzá méltó költőket. Úgy látszik azonban, uralkodásának egy emlékéből, hogy a hatalom gögös fitogtatása s azon ázsiai és barbár valami, a mi Sándorra legyőzött ellenségeiről ragadt, a nagyság anyagi kifejezéséhez tartozó művészetekben megváltoztatta a görög szellem magasztos tisztaságát. Amaz Athos hegy¹, melyet a király egyik kedvencz építő mesterének óriási szoborrá kellett kifaragnia, egyik tenyerén várossal, a másik kezéből kiinduló folyóval, az indiai templomok és istenek óriási szörnyűségeire emlékeztet, melyek a Parthenon magasztos vonalainak és PHIDIAS Minervájának helyét foglalták el.

Igazat szólva, és nem érintve a görög szellemnek ama csodálatos ruganyosságát, mely több visszatérést és újjászületést engedett meg neki romba dőlte előtt, Nagy Sándor uralkodása, hol csak egy nagy szellem maradt mindannak elemzésére, a mit a világ eddig tudott és művelt, Görögország mértéktelen növekedésének és egyszersmind erkölcsi hanyatlásának idősza volt. Az irodalomban az alkotásról a bírálatra, az ihletésről a tudományra mentek át. Az erkölctant, történelmet, tan- és komikai költészetet még művelték, ügyes művészettel, tudós finomsággal vagy szerencsés ragyogással. Támadt még THEOPHRASTOS, EPHOROS,

THEOPOMPOS. Fölkelt MENANDER, hogy ARISTOPHANES lán-
goló festéseinek és képzelmeinek hiányában színre vigye
ARISTOTELES és tanítványainak megfigyelését. De a nagy
tragikai, lyrai, bölcsészi ihlet nem jelent meg többé. Hát-
ra hagyott remekeit, e vizözönelőtti márványokat, melyeket
az új nemzedék nem volt képes létrehozni, csak annál
inkább csodálták; és tudjuk, mily dicsőséget nyert magya-
rázatuk által ARISTOTELES encyklopedikus szelleme. Ő maga
is gyakorolta néha, a legszigorúbb formában, azt a költői
művészetet, melynek törvényeit felállította. Egy elszigetelt
vers valamelyik kommentárban bizonyítja, hogy hymnuso-
kat írt az istenekhez, és a századok, annyi romhalmazon
keresztül, fentartották az Erényhez írt hymnusát, mely
hálás emlékezés barátjára, az eunuch HERMIASRA, egy ázsiai
város kormányzójára.

«Erény,² nehéz próbája az emberi fajnak, te, az élet
legnemesebb törekvése! Szépségedért, oh szűz, meghalni és
legyőzhetetlen munkát kiállni, irigyelt sors Görögországban.
Oly nagy az édesség, melyet a léleknek nyújtasz, halhatat-
lan jutalom gyanánt, mely becsesebb az aranyból, a vér
nemességénél és az álom bájánál! Éretted sokat szenvedtek
Jupiter fia, Hercules és Leda fiai, és munkáik által tettek
bizonyosságot hatalmadról. Hozzád való szeretetből szállt alá
Achilles és Ajas az alvilági tanyára. Szépségedért, mely
drága volt neki, hagyta el a napvilágot Atarne gyermeke:
azért örökre dicső is marad; és a Múzsák, Mnemosyne leá-
nyai, gyarapítani fogják halhatatlan híret, a vendégszerető
Jupiter tiszteletét és a hű barátság dicsőségét magasztalva
benne.»

E rövid szavak betűszerinti fordításban is nem látsza-
nak-e még megőrizni kitörölhetetlen nyomát a komoly és
világias szellemnek, mely nyelvének és verseinek dallamát

adta hozzájuk? És ha lyrai megindulást akarnánk gondolni ARISTOTELES számára, tehetünk-e föl természetesebbet és jobbat?

A mily mértékben tágult a görög birodalom láthatára s a szabadság szelleme elveszett a hatalom egységében: a nagy költészetnek, a képzelem merészségének s a szenvedély hevének észrevétlenül csökkenni és eltűnni kellett. A bölcsészet, nem többé a kosmogoniai, hanem az erkölcsi, még feltűnt ugyan s ez volt mintegy utolsó szabadsága Görögországnak. Haza hiányában iskolák és felekezetek voltak. Midőn már nem volt többé hősi nép, a reflexio és tudomány fájdalomra és gyönyörre nézve egyaránt győzhetetlen lelkeket képzett. Később sajnálni fogjuk, hogy e szemlélődő erény szintén elfajul, mint a polgári erény, és tévelygésbe jut a sophisma által, megromlik a puhaság által. De szép látni, még a macedoniai hódítás alatt is, a bölcsészet megmaradt erkölcsi méltóságát és hogy mily nyelvet tudott fölvenni a polgárosult nép szolgasága és az apotheosisok között, melyeket a maguk számára rendeltek a barbárokat meghódító görög vezérek.

Félszázaddal Nagy Sándor után, a nagyságából származott zsarnoki uralmakon keresztül jutunk el KLEANTOS-hoz, a stoikus iskolának, az emberi függetlenségnek a szabadságot túlélő szentélyének egyik alapítójához, ki vallását és hitét a legfőbb istenhez intézett hymnusban foglalta össze. Új alakja volt ez a lantos költészetnek, a lélek meg gondolt szárnyalása, az erkölcsi erő látható lelkesedés nélkül, de győzhetetlenül állva a tévedéssel és a világ fenyegetéseivel szemközt. Méltóságteljes hexameterekben írva, a a strophá heves fordulatai és a rhythmus változatossága nélkül, egyszerű szavakkal és nagy képekkel, e hymnus, melyet kétség kívül valami régi és zordon dallam hangjaira

énekelték, reánk nézve legszebb meghazudtolása a sülyedésnek, hova Görögország jutott, valamint a ragyogó tévedéseknek, melyek hajdan félrevezették.

«Oh legdicseőbb a halhatatlanok közt,⁸ kit többféle néven szólítanak, mindig mindenható Jupiter, létoka a természetnek, mindent igazsággal kormányzó, üdvözlégy! Mert minden halandónak szabad hozzád folyamodni. Valóban mi belőled származott faj vagyunk, kiváltságul nyervén a szó utánzó jegyét, minden halandó lények közt, melyek a földön élnek és csúsznak. Azért dicsőítlek és örök erődöt énekelem. E mindenség, a föld körül forogva, neked engedelmeskedik a lökés alatt, melyet te adsz neki; és készakarva aláveti magát hatalmadnak. Győzhetetlen kezed alatt szolgaságban tartod a kétélű, tüzes, mindig élő vilámot. Érintésére megreszketett a természet minden dolga, és általa megállapítod a közös ész színvonalát, mely mindenben uralkodik, a nagy és kicsiny értelmek közé vegyülve, e hatalmas ész, mely a legfőbb király mindenütt.

«És nem történik a földön semmi dolog nálad nélkül oh isten! Sem az isteni lég mérhetetlen körében, sem a tengeren, annak kivételével, a mit a gonoszok lelkek tévelygéseiben tesznek; és szabályt viszen oda, hol rendetlenség volt, és az ellenséges dolgok neked barátjaid.

«Ekképen mindenütt összhangba hoztad a jót a rosszal, úgy hogy mindenki számára csak egy törvény van, mindig ugyanaz, melyet elhagynak mindazon halandók, kik gonoszakká lesznek; a boldogtalanok mindig javak bírását óhajtván, nem veszik észre az isten általános törvényét, nem hallgatják e törvényt, melynek ha engedelmeskednének, az értelemmel együtt boldogságot és életet nyernének! De távol ettől, nem törődve a széppel, különböző célok felé futnak, némelyek a dicsőséget üzve siető

hévvel, mások a nyereség vágya felé fordulva szemérem nélkül, mások a puhaság és testi gyönyörök felé, így épen ellenkezőjét keresve annak, a mi után az elsők futnak.

«De oh Jupiter! legfőbb adományozó, sötét felleg-öves királya a mennydörgésnek, szabadítsd meg az embereket gyászos tudatlanságuktól, távolítsd el lelköktől, oh atya! és add meg nekik elérniök az eszmét, melyre támaszkodol, hogy igazsággal uralkodjál mindenek fölött; hogy mi magunk tiszteletben állva, viszont neked is tiszteletet adjunk, dicsőítve munkáidat szakadatlan himnuszainkban, a mint a halandó lényhez illik; mert nincs az emberek, sőt még az istenek számára sem nagyobb feladat, mint az igazságosság szellemében dicsőíteni a világ általános törvényét.»

Elvontnak és hidegnek látszik nekünk ez emelkedettség? Viseljük el, ha tudjuk, a mit e nyelv mellett dadogott a szolgaság alatt görnyedő pogány hagyomány.

Athen, mely nem szünhetett meg a művészetek városa lenni, Athen, melyet Nagy Sándor megkímélt, mint a színházat, hol a hír koszorúit adták, ez az Athen gyanús volt és reszketetta macedoniai katonák uralkodása alatt, kik egymásután királyokká lettek Ázsia meghódítója után. Mindez emberek nem voltak oly vad zsarnokok, mint Antipater fia, Kassandros, Olympias gyilkosa; de mindnyájan lealjasíták Athent a hódolat által, melyet tőle nyertek. Néhány évi elég szelid szolgaság után, melyet még fényessé tettek a művészetek, Demetrius Phaleros alatt, a ki afféle elfajult PERIKLES volt, a mint elfajult a nép, melyet kormányzott: Athen, azt híven hogy megszabadult, a szolgaság legutolsó aljasságáig süllyedt. Inkább oda dobta, mintsem alávetette magát Demetrius Poliorketesnek, új urának diadalmas bevonulását szolgálai énekkel üdvözölve, mely csak néhány évvel volt

későbbi KLEANTHOS vallási hymnusánál. Egészen bálványimádóvá lett ekkor a bölcsész Athen. Csakhogy a jó istennő, Demeter vagy Ceres emlékéhez gyermekes szójátékkal hozzáköti Antigone fiának apotheosisát, kinek örömmel viselte el oltalmát és kicsapongásait.

«Oh mily szivesen látott vendégek Athenben a legnagyobbak és az istenektől legkedveltebbek!⁴ Ime e nap hozzánk hozza Demetert és Demetrioszt! Amaz megülni jó leányának ünnepélyes rejtjelmeit: ez, kegyesen, mint istenhez illik, mosolyogva és szépen jelen meg. Méltóságteljes látvány az ő jelenléte: barátjai körben, ő a középben, mintha barátjai volnának a csillagok, ő maga a nap!

«Üdvözlégy, fia a hatalmas Poseidon istennek és Aphrodite istennőnek! A többi istenek vagy nagyon messze vannak, vagy nincsenek füleik: nem léteznek, vagy nem foglalkoznak velünk. De téged magunk előtt látunk, nem fa vagy kőbálvány alakjában, hanem a valóságban. Hozzád intézzük imáinkat. Először is, adj nekünk békét, szeretett isten! mert hatalmadban áll az. Azután a sphinxet, mely többé nem Thebán, hanem egész Görögországon zsarnokoskodik (értem amaz aëoliait, ki meghúzódva a sziklán, mint a hajdani sphinx, elragadja és felpredálja az embereket és javaikat, a nélkül, hogy vissza tudnám verni), sujtsd le őt tenmagad, könyörgök: ha nem, találj Oedipust, ki ledöntse a szörnyet vagy veszítse el éhen!»

Mindezt, mondja ATHENAEOS, ki fentartá számunkra e szomorú verseket, a marathoni győzők énekelték, nemcsak nyilvánosan, hanem a családi körben is; ugyanazok, kik hajdan halállal büntették azt, ki imádva borult le a perzsa király előtt, ugyanazok, kik megölték a barbárok myriádjait.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

(A görög művészetek elterjedése és süllyedése a macedon hódítás következtében. — A Ptolemeusok uralkodása. — Mesterkelt irodalom. KALLIMACHOS. Az ál ORPHEUS hymnusai. — Igazi költői ujjászületés. THEOKRITOS.)

Valóban, ha jelezni akarnók valamely művelt népnél az emelkedettség és süllyedés két végletét, nem fejezhetnék azt ki jobban, mint ha egy részről a nagy tragikusoknak néhány Athent dicsőítő versszakát veszszük vagy azt a hymnust, melyet PINDAR énekelt ünnepein, más részről a Demetrios Poliorketeshez szóló éneket. Nemcsak azt a könnyű ellentétet találjuk itt, melyet két különböző világ, két ellenséges vallás nyujthat; hanem úgyszólván ugyanazon talajon, ugyanazon szentélyben legnagyobb megszenteltségtelenítését annak, a mi legszentebb volt, legmélyebb meggyalázását annak, a mi legtisztább volt: a szabadító atheniek dicsőítése helyett az idegen zsarnok szolgálai imádását, a szüzi Minerva oltárán a Demetrios által oda állított kéjleányt.¹

Így hanyatlanak a művészetek a szerencse süllyedésével s a szív elaljasodásával, melyet a népek szenvednek. Sem a kérlelhetetlen Antipater, ki a Neptun templomába menekült DEMOSTHENES kiadását követelte s csak a méregtől megmerevült holttestét kaphatta meg, sem Antipater fia nem volt arra való, hogy fentartsa a szellem művészeit

Görögországban. És a hatalomnak ez oly gyakran elnyomó és összezsugorító pártfogása soha sem volt nyugtalanabb és vadabb, mint e méltatlanul felkapaszkodott fejedelmek alatt. Ekkor veszett el az atheni szónok DEMADOS, mint a szabadságnak kevésbé nemes és kevésbé tiszta eszköze, melyet darabokra törnek és eldobnak, miután felhasználták, hogy magát a szabadságot rágalmazzák.

Mindazáltal, nem is tekintve phalerosi Demetrios előkelő korszakát, melyet névrokonának szabados apotheosisa fejezett be, Görögország független siciliai gyarmatával, leigázott peloponesosi városaival, hódító ázsiai kivándorlóival, macedoniai, alexandriai, seleucia királyságaival, közepette az udvari bűnöknek, melyekből áll Nagy Sándor utódainak véres és egyhangú története, a tudományok és irodalom hazája, a világ iskolája és mintája maradt.

Minél inkább össze voltak kötve némely költői emlékei városainak szabadságával, vallási ünnepeivel, régi hősiességével, annál inkább csodálták azokat, mint a melyek utánzása ezentúl lehetetlennek látszott. Mentől lejjebb sülyedt, mentől jobban meg volt fosztva a jelen ilyen példaktól, annál inkább imádták ezeket a multban, mint egy jobb világ műveit.

Így kezdődött a Ptolemeusok korszaka, melyet nem lehet ugyan új korszaknak nevezni, mint a Mediciek és XIV. Lajos századát, de a mely, kevesebb dicsőséggel és szellemmel s hosszabb időtartammal, az emberiség évkönyveiben feljegyzésre méltó jelleggel bírt.

Két pontjában érintkezik ez emlék tárgyunkkal: az irodalmi hagyomány befolyásánál s a költői megújulás erőfeszítésénél fogva. Sehol sem csodálták, tanulmányozták, utánozták jobban a joniai, doriai, attikai Görögország szellemét, mint Alexandriában; sehol sem fogadhatták szive-

sebben a tudomány, az alkotó művészet, a népies képzelem kincseit, melyeket több hősi és ihlett nemzedék hagyott hátra maga után. Alexandria volt és maradt sokáig Görögország letéte és menedéke, legtevékenyebb és legteljesebb lyceuma.

Azután a tanulmány mellett a versengés is fellépett, és több nemzedéken keresztül, az Egyiptommal együtt Cyrenét és Syriát is magába foglaló uralkodás védelme alatt, egy, ha nem is szabad, legalább kíváncsi, tudós és utazást kedvelő nép szellemi mozgásában, egy fényűző s a művészeteknek élő udvar pártfogása mellett épen annyi ügyességgel, mint hévvel műveltek, a politikai ékesszólás és történelem kivételével, minden tehetséget, mely azelőtt Görögország dicsőségére vált. Még az epopeát is, melyet nem mert többé megkísérteni Görögország második teremtő korszaka, AESCHYLOS és PINDAR kora, újra elővették a képzelem oly igyekezetével, melyet később Róma volt utánozandó; s nyelvének végső időszakában rhodosi APOLLONIUS a költészet és szerelem oly erejével tudta felruházni Medea szenvedélyét, melynek színei később VIRGILnek még ifjú nyelvét és szellemét gazdagították.

Ez még nem minden: az alexandriai muzeumnak volt merészsége, melynek emlékei azonban nem maradtak fenn, újra elővenni a nagy tárgyakat és átdolgozni az atheni tragikus költők nagy műveit.

Ez alakban, versenyezve az ókorral s kétségkívül újabb emlékekre is támaszkodva, LYKOPHRON negyven tragédiánál többet írt, a mi OVID verseiben a cothurnus viselőjének melléknevét szerezte meg számára.²

Utque cothurnatum cecidisse Lycophrona narrant.

Ennyi tragédiából nem maradt fenn több, mint a *Pelopidák* négy verse, melyekben egy erős és búskomoly kép fordul elő:³

«A boldogtalanok vágyva hívják a halált, ha messze van; de midőn az élet utolsó hulláma ömlik reánk, élni óhajtunk: soha sem lakunk jól az élettel.»

Habár egyetlen fenmaradt munkája után kedvezőtlenül ítéljük meg szellemét; habár *Alexandra* című költeményének különöz dagályosságából következtetve sem a drámára szükséges ékesszólást, sem a lyrai ragyogást nem tulajdoníthatjuk neki: ne feledjük, hogy kortársainak szemében egyenrangú volt rhodosi APOLLONIUSSAL, ARATUSSAL és THEOKRITOSSAL, e hárommal és más ismeretlenebbekkel képezve az alexandriai ég költői pleiádját.

«Az arany és a sár össze vannak keveredve a művész életében, és a halál választja szét azokat», mondja LA BRUYÈRE, azon hamis párhuzamokról beszélve, melyeket az idő tanúinak részrehajló és zavaros hatása szokott vonni minden korszakban. Annyi bizonyos, hogy a szép, a természetes költészet még lehetséges volt a Ptolemeusok századában, mert a sicíliai THEOKRITOS büntetlenül mehetett át udvarukon és megírta ékesszóló idylljét a *büvésznőről*. De kétségbevonhatatlan, hogy utána, midőn idegen erkölcsök naiv emléke vagy igaz szenvedély nem hatott be az író szívébe, a tanultság és a kutatás, a túlfinomultságig hajtott styltudomány, a művészetre való törekvés, mely mintegy babonás mániává lett, mindez magát a tehetséget is a különzségbe, a homályosságba döntötte.

Ilyen volt LYKOPHRON sorsa. Ilyenül tűnik fel előtünk az *Alexandra* jövendölésében, mely legvégső túlzása, következőleg önkéntelen parodiája ama magasztos költészetnek, a nyelv ama nagyszerűségének, melynek rendki-

vüli s egyszersmind természetes mintáját a tragikusok kardalái és PINDAR hymnusai nyujtották.

Technikai tanulmány volna megjelölni az *Alexandra* verseiben az AESCHYLOSból vagy PINDARBól kölcsönzött mozgásokat, képeket, stylformákat. Meglátnók benne, a késő korszak és az átültetett irodalom álizlése mellett, mennyire nyomta rá bélyegét Görögország hősi korszakának szép képzelme a Muzeum szorgalmas szellemeire.

De mondjuk ki, ily munkában a művek egyenlőtlen-sége úgyszólván arányban áll szenvelgett hasonlóságukkal: a kápráztató fény villámoktól átszelt homálylyá, a merészség különözszéggé, a nagyság szörnyűséggé lesz.

LYKOPHRON túlságosan lyrai nyelvének e hibái, melyeket elég ügyesen örzött meg egy újkori angol verses fordítás, érdekes tanulmányul szolgálhatnának a nagy írásművészetre és azon végső pontra nézve, hol a szónok és költő szellemében épen úgy, mint a hódító szerencsében el lehet mondani: «A magasztostól a nevetségesig csak egy lépés van.» Ezt a lépést LYKOPHRON gyakran megtette; és mégis, nem tekintve a nyelv agyafúrt kölcsönzéseit, a meta-phorai merészség túlzásait, találhatunk némi szépségeket *Kassandra* ködös jóslatainak sorozatában, melyet a torony ormán mond, hol a költő fogolylyá teszi, Páris elutazása előtt, kinek házasságtörését, futását és büntetését látja a jövőben.

De az Iliasnak ezt a pontját, melyet később HORÁ CZ, mintegy Archimedes gyujtó tükre alatt, néhány versszak tűzhelyén központosított, a Muzeum tudós művésze ezer-ötyszáz hexameterrel homályosította el, hol a mythologia mindenféle ritkaságával együtt pazarul szórja a nyelv leg-nehezebb különözszégeit. A legmegkapóbb találkozás, midőn a görög szellem hanyatlásának pillanatában gyara-

podni s fölemelkedni látjuk a rómaiakat, kiket az itáliai Görögországban már elterjedt régi jóslatok szerint a költő a világ jövőendő urainak és Trója bosszulóinak nevez.

Hát az nem különös, hogy két század multán, midőn a költő jövőendölése valóban beteljesült, HORÁ CZ, ki csak HOMERT, SOPHOKLEST, PLATOT s ezek egész családját szerette ugyan szenvedélylyel, de azért ismerte a CATULLTÓL és VIRGILTÓL utánzott valamennyi alexandriai költőt, szép ódát irt Róma trójai eredetéről, és kötelességéről, bosszút állni Trójáért, de a nélkül, hogy fölemelje? A Cæsarok uralmának átvitele az ázsiai partra négy századdal előbb idézte volna elő a forradalmat, melyet Constantin hozott létre. Ha most elolvassuk, az alexandriai költő homályos szürkületében, a római nagyságnak e jóslatát, s mellette az Ilias énekeit, AESCHYLOS harcziás versszakait, ARISTOPHANES hősi kardalát a *Darazsakban*, PINDAR diadalmi kitéréseit a megszabadított Görögország és Sicilia felett, s végre VIRGILNEK és HORÁ CZNAK a római nagyság tartósságát magasztaló verseit: fel kell ismernünk, mily helyet foglaltak el a képzelem művészetei az ó korban és mily befolyással voltak sorsára.

Ne féljen hát a szellem kedvét találni és időzni e bájos tanulmányok mellett, melyek a népek történetének oly nagy részét foglalják magukban! Még akkor is, ha csak a társadalom hajótöréseinek közepén emelkednek föl, világító tornyául szolgálnak. De a Ptolemeusok uralkodása, a henye gyönyörök, ünnepélyek és bűnök e hosszú orgiája egyszersmind olyanul tűnik fel, mintha csak azért törték volna, hogy megmutassa, mily képtelen bármi nagy létrehozására a szépművészetek tudománya és a rájuk való hajlam, a nagyszerűség, mely pártolja, és a béke, mely biztosítja azo-

kat, ha nincs meg az uralkodóban és népben az erény, igazságosság és szabadság elve.

A mit a három PTOLEMEUS, PTOLEMEUS LAGUS, Nagy Sándor hadvezére és történetírója, PTOLEMEUS PHILADELPHUS és PTOLEMEUS, a jótevő, tett az irodalom buzdítására, bámulatra ragadná még modern műveltségünket is. Soha sem készítettek a tanulmányok számára tágabb keretet és gazdagabb bútorzatot, mint az alexandriai muzeum és könyvtár: és ily állandó erőfeszítés, ily készséges pártfogás mellett még azt sem lehet mondani, hogy a szellem teljesen hiányzott volna. Akkoriban és a következő században számos alkalmat nyújtott számára a görögök elterjedése a világ annyi pontján, míg a tudós és diadalmas nyelv és polgárosultság maga felé vonta Európa, Ázsia és Afrika annyi benszülettének különféle értelmiségét, kiket Nagy Sándor hódítása közelebb hozott egymáshoz.

Ugyanakkor az abszolút hatalom alatt, mely alá került mindenütt a hellen faj, valamint győzelmeinek terjedelme és az ázsiai rabszolga népekkel való összevegyülése által, mindama szellem és tűz, mely a földnek e legelméesebb népénél hosszú ideig a versenyző városok vitáiban, a nagy szónokok féltékeny küzdelmeiben, nyilvános és magánperekben párolgott el, ettől fogva nem látszott más becsvágygyal és végponttal birni, mint a szellemek tudós műveltsége és a tanulmány dicsősége. De itt tűnt fel az annyiszor tapasztalt igazság: hogy az irodalomnak inkább lélekre, mint pártfogásra van szüksége, és semmi kényelem, semmi kedvezmény nem ér föl reá nézve a szabad és dicsőséges idők izgalmával.

Nagy egyenlőtlenség mutatkozott a tanulmány és tudás haladásában, mely a macedoniai hódításra következett, s egyetlen megmaradt erkölcsi nagysága volt az embernek,

ki ettől fogva lesülyedt ama nemes szabadságból, amaz önmaga fölött birt fenségéből, melyet Görögország annyira szeretett. Azon tudományokban, melyek kivált a megfigyeléstől és az időtől függenek, a szellemek előre haladtak, EUKLIDESTŐL és KONONTÓL, ki csillagászati hizelgéssel Berenice királyné hajzatát isteníté, HIPPARCHOS és PTOLEMEUS nagy munkáiig.

De nem így történt az izlés művészeivel, ámbár nem kevesebb kedvezéssel és buzgalommal művelték. Eredetük-nél és a görög barbár világ állapotánál fogva bizonyos tudós kíváncsiság és szörszálhasogatás jellegét öltvén fel, leginkább azt nyerték, hogy közeledtek egymáshoz s gazdagodtak a tudomány néhány fölfedezésével. Az égre tekintve, szabatosabb fogalmakat szereztek a földről; költészetet alkalmaztak még az égi tűneményekre, a földrajzra, a természettudományokra, a gyógyítás mesterségére is. De a képzelem dolgában kevésbbé voltak szerencsések.

Alexandriában azonban, a világ útján és piacznán, szé-lén ez Egyiptomnak, melynek emlékei a Görögországból átültetett művészetekre vetették rejtelmes árnyukat, e keleti világ befolyása alatt, mely mindenfelől az új városban futott össze, a különböző isteni tiszteletek közt, melyek e kozmopolita városban halmozódtak egybe, úgy látszik, egynél több ihlet kínálkozott az író és költő gondolatának. Semmi kétség, hogy PTOLEMEUS, LAGUS fia korától fogva, három századdal időszámításunk előtt, a régi kelet már leleplezte magát a görög szellemnek, mint az Isis szobra a beavatottak előtt.

Mondjuk ki: e *Bruchium* külvárosban, hol messze a kereskedő város két kikötőjének zajától a Muzeum csarnokai emelkedtek, e békés városrészben, melyből a tiszta ég alatt az Observatorium tornya emelkedett ki, e régész vagy

mystikus bölcsesek, e grammatikusok, e kritikusok közt, kiknek kutatásai a képzelem és a görög költészet minden alakjára kiterjedtek, a kor szelleme szerint a költői ér új erőfeszítésének kellett létre jönni, kiaknázatlan bányának megnyilni. KALLIMACHOS volt ez új életre kelt lelkesedés PINDARJA, nem a harczias játékokat magasztalva többé, melyeket a görögök nem vittek át keleti hódításaikba; nem ama méltányos törvényeket és mérsékelt szabadságot dicsőítve, melyek egyedül a doriai faj királyságainak feleltek meg, hanem tanulékony imádással énekelve az egyiptomi uralkodó fejedelmek hatalmát és mintát keresve számára az istenek legnagyobbikának hatalmában és okosságában.

Cyrenei KALLIMACHOS fia volt egy Battos nevű görögnek s épen e név analogiájából következtetve, azt állítá, hogy Cyrene régi királyaitól származik. A kereskedelmi és rokonságiösszeköttetésnél fogva, mely akkoriban oly gyakori volt Sicilia és Egyptom közt, fiatal korában nőül vette a siciliai Euphrates leányát. De Alexandriában, kedvelt hazájában maradt, s itt PTOLEMEUS PHILADELPHOS és fia, Evergetes alatt a 125-ik olympiásig élt; irodalmat tanított a nyilvános iskolában, mely Eleusisban, Alexandria városrészében nyílt meg. Nyolczvannál több művet irt, elmésen utánozta az ókor minden formáját, tudós, mythologus, drámaíró, szatirikus, lyrikus volt; de mi csak rövid töredékekből és hymnusaiból ismerjük, melyek annál becsesebbek reánk nézve, mert a költői tehetségen kívül történetileg is érdekesek, nyelvök pompája és hidegsége által fogalmat nyujtva, mily állapotba sülyedett a pogány isteni tisztelet.

De vajjon kísértsük-e meg e költészet jellemzését, mely egyidejű volt azon korszakkal, midőn a héber zoltáros énekei átmentek a görög nyelvbe s ismeretesek voltak a zsidók azon tömege előtt, mely a Lagidák hadseregébe

soroztatott vagy Alexandria görög és benszülött lakossága közé keveredett? A költőtől megénekelte vallás egészen politikai. Miután az istenhez fohászkodik s tudományosan elbeszéli régi legendáját, azon gondolatnak ad kifejezést, hogy Jupiter kiválóan a királyok istene, és ekkor a királyság pompás képe következik. «Nem a végzet tett téged az istenek urává, mondja a költő,⁴ hanem karod, az erő és hatalom, mely trónod mellett áll. Ugyanakkor jóslataid hirnökévé választád a madarak legelsejét. Vajha barátaidra kedvezően ragyognának! Kiválasztád s védelmed alá vevéd azokat, kik kitűnnek az emberek közt, nem a tenger kalmárait, nem a paizs viselőjét, még a költőt sem. Mindezt, mint másodrendűt, szívesen átengeded az alsóbb isteneknek; de magad számára tartottad a városok vezetőit, kiknek keze alatt van a munkás, a harcos, a hajós, szóval mindenki; mert ki nincs az uralkodó hatalma alá rendelve?

«Szavunk Vulkánnak szenteli a kovácsokat, Marsnak a fegyvereseket, a meztelen karú Dianának a vadászokat, Phœbosnak azokat, kik tudják a lant titkait. De Jupiterhez tartoznak a királyok. Mert semmi sem isteniebb, mint a királyok, Jupiter gyermekei. Azért is te magad ruháztad rájuk hatalmadat; nekik adtad az erős városok őrizetét, és te magad lakozol a magas várakban, figyelve azokra, kik a népet igazságtalan törvényekkel vagy a helyes ösvény szerint kormányozzák; tetőzésül mindnyájoknak a gazdagságot és jólétet adtad, de nem egyenlő mértékben.

«Látható ennek példája a mi uralkodónkban. Messzire kiterjeszté hatalmát; este beteljesülni látja, a mit napkeltekor tervezett, este a nagy dolgokat, a csekélyebbeket azon pillanatban, midőn eszébe jutnak. Mások ezeket is csak egy év alatt tudják befejezni s egy évnél többre van szükségök az előbbiekre nézve. Oh Jupiter,

eltávolítád e fejedelmektől a cselekvés hatalmát és megzavartad terveiket.

«Légy százszor üdvözölve, Saturnus mindenható fia, minden javak adója és bajok elhárítója! Ki magasztalhatná méltóan műveidet? Nem született meg az, nem is fog megszületni. Ki fogja énekelni Jupiter műveit? Légy üdvöz, oh atya! Még egyszer légy üdvöz! Adj erényt és gazdagságot. Mert erény nélkül a gazdagság nem tudná fölemelni az embereket, sem az erény gazdagság nélkül. Adj hát erényt és gazdagságot.»

Ez inkább ünnepélyes, mint nagy nyelvből, e nyugodt és nem szellem nélküli komolyságból nem vetődik-e néhány fény sugar az akkori polytheismus senyvedő állapotára és elvont reformjára? Az idézettek megelőző versekben a tudós költő sok dolgot javított ki, mely a régi hagyomány szerint Jupiter születéséről szólt; ebben eltért HOMERTŐL és PINDARTÓL. Még jobban eltér tőlök a mindenható királyságról való fogalmában. Nincs itt már többé a syracusai király és a vendégszerető asztal, melynél PINDAR mondá: «Mi játszunk a költészettel, melylyel ő ékesíti magát.» Minden pompásabbnak és szigorúbbnak látszik itt. A királyok istene külön áll, mint ők maguk. Két szolgálója van mellette, az Erő és a Hatalom, ugyanazok, melyeket a szabad Görögországban AESCHYLOS úgy tüntet fel, mint a kik az emberrel jót tevő isten elleni bosszút vezetik, az emberbarát isten elleni bosszút — mondja a költő, — ki a tüzet és a tudományt merte az emberi nemnek adni.

Az alexandriai költő azt a tulajdonságot adja a királyok pártfogó istenének, melyet nekik maguknak kíván, a magas várak felett való uralmat. Helyében ama méltányos kormánybotnak, ama gondoskodásnak, hogy a legmagasabb erények virágait szedje le, a panaszt elviselő türelemnek,

az igazság és művészetek szeretetének, melyet PINDAR magasztal Hieróban; helyében amaz igazságos törvényeknek és békés szabadságnak, melyeket Aetna királyától, Hiero fiától vár: KALLIMACHOS PTOLEMEUSBAN az önkényes hatalom gyorsaságát dicsőíti, s a Kelettől veszi kölcsön képeit a legfőbb akaratról, melynek rögtön engedelmeskednek, a mint megismerik.

Mindazáltal bármennyire sülyedt az emberi méltóság a görögöknél, bármennyire aljasult a polgári erény Nagy Sándor hódítása után, méltatlan utódjai alatt Macedoniában, Egyiptomban, Syriában: kétségbe vonhatatlannak látszik, hogy az erkölcsi rendben, a vallási érzés formájában és cselekvésében néhány új fény világított, néhány igazsággal több hatott a világra. Daczára a mythologiai hagyományoknak, melyeket az alexandriai költő nagy érdeklődéssel összeszedett, ez a Jupiter, ki annyira fölötte áll mindennek, kit nem a végzet állapított meg, ki tehetetlenséggel sujtja a királyokat és szétozlatja hiú szándékaikat, közeledni látszik az istenség tisztább eszméjéhez, melyet a héber könyvek feltűnt fénye terjesztett Keleten. Jupiter neve alatt a zsidók istenét imádják itt, azt az istent, ki az erényt és gazdagságot adja es a ki már a földi javakban előlegezi az örök ígéretek, az ó-szövetségi könyvek gyakori képei szerint. Egészen e kevésbbé magas eszméig, mely szerint földi áldások csatlakoznak a lelki javakhoz s a mindenható isten megadja azokat, ha az erénnyel egy időben kérik, minden a mózesi törvény *testi* és *isteni* részéből, árnyaiból és sugaraiból van itt véve, úgy a mint hiveinek nagy része felfogta s a mint a palestinai, syriai, egyiptomi zsidók, e tevékeny, szorgalmas kalmárok, hajósok, sőt harczosok, példájokkal és sikereikkel elterjesztették.

Mennyire felül állt e nyelv a pogány hagyományokon

és az alexandriai erkölcsökön! Az abszolút igazságosság eszméjét a hatalomban új életre kelté e gyalázatos udvarnál, hol gonoszság előzte meg a bűnt, hol romlott gyermekek siettek uralkodni s hol két századon át vérfertőzés és atyagyilkosság volt a királyi örökösödés kísérője. Bizonyára a költő erkölcsstana magasan felül állt e tisztátlan példakon. Megbélyegezhette volna, de hangja sokkal mesterkéltőbb volt, hogysen erős és kivált népszerű lehessen. Ámbár sokáig s még a polytheismus hanyatlásában is fenmaradtak KALLIMACHOS hymnusai, mint egy haldokló vallás utolsó emlékei, kétségbe lehet vonni, hogy a nép valaha közelebb-ről ismerte s a tömeg énekelte volna e hymnusokat.

Az utánzásnak még egy nyoma ismerhető fel KALLIMACHOS más hymnusaiban, melyek első tekintetre egészen mythologiaiaknak látszanak. Itt is rá van nyomva a bálványimádásra a héber monotheismus bélyege. PINDARNÁL Apollo, Delphi istene, a győztes athleták és költők istene. Kedvét találja a nymphák szerelmében, kiket üldöz és a művészetek csodáiban, melyeket ihlet. KALLIMACHOSNÁL, akár a költőtől kigondolt szabad énekről van szó, akár hymnusról, mely a régi vallás valamely ünnepére, a *Thesmophoriákra*, a *Pallas fürdőinek* felavatására vagy a Nil partjára átültetett *delosi körmenetekre* volt szánva, a nyelv elvontabb és szigorúbb, a hit tisztább s új befolyással kevert.

Nines itt többé sem Delphi, sem Olympia, sem a helyek hagyománya, sem a templomok, sem a szentelt föld, mely elbűvölte a költőt s egyszerre lelkesedést és lantot adott neki. De egy új művészet erkölcsi értelmet ád a csaknem idegen ünnepély pompáinak és jelképeinek. «Mint reszketett Apollo borostyánága, mint reszketett az egész szentély! Vissza minden bűnössel! Igen, Phœbos kedvező

lábbal érinté a küszöböt. Nem látjátok? Delos pálmafája egyszerre csendesen meghajolt és a hattyú dallamos hangot hallat a levegőben. Essetek le, ajtószárnyak és ti záruk, melyek elcsukjátok! Mert az isten nincs távol. De ti gyermekek, emeljétek a dal menetét a kar hangjára. Apollo nem jelen meg mindenkinek, hanem az erényeseknek. Ki látta őt, az nagy; ki nem látta, kicsiny marad. Látni fogunk téged, oh hatalmas isten! és soha sem leszünk az utolsó sorban. Ne legyen se néma lantjok, se hallgatag lépésök a gyermekeknek, ha majdan Hymen rejtelseibe akarnak avattatni, megborotválni fehérré vált fejöket és falakat emelni régi alapokon!

«Csodáltam e gyermekeket, míg lantjaik nem maradtak henyén. Ti meg hallgassatok el s halljátok az Apollo-ról szóló éneket! Maga a tenger is elhallgat, midőn a költők Apollo lantját vagy nyilait magasztalják, LYKORISnak kedves fegyvereit. És Thetis, a boldogtalan anya, nem siratja többé Achillest, mihelyt hallja a pæant: oh diadal! oh diadal! És szünetel fájdalom a siró sziklának, mely Phrygiában a megkeményült kövekből támadt, e márvány, mely nőt helyettesít, ki kétségbeesett sikoltásának közepette átalakult. Hajh! hajh! rossz az istenekkel czivódni».⁵

Nem tekintve a költő erkölcsi szándékát, mely a régi mysteriumok nyelvének utánzása lehet, egynél több bibliai emléket találunk itt. És valóban ez Alexandriában, hol alapításának első századától fogva Izrael istentisztelete egynél több zsinagógában szólalt meg görög nyelven, a bevándorlottak egy részének és az áttérteknek számára, az lett volna a csoda, ha a héber lantnak egy hangja sem zendült volna meg a templomon kívül, ha ez oly erős költészetből semmi sem jutott volna el a tudósok és a tömeg füléig.

Engedjük meg inkább, hogy e korszaktól fogva és a következő századokban egész a kereszténység föllépéséig, nem is tekintve a *Septuaginták* fordítását, a keleti görög világba állandóan beszivárogtak a zsidó eszmék. Valóban, hogyan is lehetne föltenni, hogy ama roppant könyvtárban, melyben nemcsak Görögország szép korszakának remek művei, a legbecsesebb attikai és siciliai kéziratok voltak összegyűjtve, hanem összehalmozódtak a perzsa és chald nyelvek emlékei, a Babylomból hozott vallási és csillagászati könyvek is, nem találkozott volna jó korán hely ama zsidó nép iratainak számára, mely félig egyiptomi honos volt, melyet rabsága visszavitt régi rabságának tűzhelyéhez s melyet most nagy Sándor *utódai* az ország többi része fölött való uralmok támaszául használtak?

A görög királyok által vitetve be, de bekebeleztetve Egyptom régi hitébe, *Serapis* tisztelete uralkodott Alexandriában. Temploma a pogányság utolsó vára lett s egy negyedik századbéli római⁶ kifejezése szerint a Kelet vallási *capitoliuma*. De, nem tekintve távoli következményeit e politikának, melyet a PTOLEMEUSOK rövid életű uralmok alapításánál magukévá tettek, Alexandria tudományában és szellemében más vallásos befolyást kell elismerni, mint az egyiptomi vagy görög polytheismusét. A zsidók nagy számának igen kiterjedt erkölcsi cselekvést kellett ott gyakorolnia. A kereskedelem, katonáskodás, királyi közszolgálat által a hódító nép életébe vegyülvén, bölcsészeti eszméket, rendszereket fogadtak el s ezeket a maguk részéről azon az új nyelven fejtették ki, melyet még istentiszteletök gyakorlatában is használtak: ily módon sok terjedt el hitükből és ment át a kívül állókra.

Kétség kívül a zsidó szellemnek e kiszármazásai kivált a szerint nyertek elfogadtatást, a mint több vagy kevesebb

vonatkozásban álltak a pogány eszmékhez. Talán az *Énekek énekének* élénk festései, ez annyira érzéki költészetnek képei, hogy a régi zsinagóga eltiltotta olvasását, talán ezek érdekelték legelőször a görög szellemet. Föl lehetne tenni, mivel THEOKRITOS egy költői játékában, *Helena epithalamiumában* oly szerencsés találkozásra vagy inkább a kéjes zsidó uralkodó lángoló képeinek oly szemmel látható utánzására akadunk. De a héber költészetnek semmi más ihlete nem érinté az alexandriai görög lantokat? A felső város nagy számú zsidó templomaiból, hol a szentelt napok istentiszteletén az imádságokat s kétség kívül a néphez intézett homiliákat görög nyelven tartották, semmi sem hatolt át a szentély kerítésén? Nem kellett-e kijutni onnan valaminek az isteni bölcsesség ama szép maximáiból vagy a próféta magasztos énekeiből, ama siralmas képekből vagy diadalmas jóslatokból, melyekkel minden helyen táplálta a szétszórt Izrael gyermekeinek hitét?

Nagyon kevésbé volna valószínű a héber hit és eszmék abszolút elszigeteltsége, további eltitkolása akkor, midőn a nyelv akadályá eltűnt, s nagyon kevésbé illenék a gyakori térítésekhez, melyeket a zsidók ettől fogva gyakoroltak. Semmi kétség, hogy a hézagok nélkül, melyeket a barbarizmus tett a görög irodalmi örökségben, az alexandriai zsidó gyarmatnak még tisztán irodalmi nyomai is láthatók volnának a Lagidák korszakának emlékeiben, a hymnusok, vallási és erkölcsi énekek, leíró költemények ama tömegében, mely e korszak munkás képzelmét jelzi. Csupán némely elveszett munkák címei igazolnák e hozzávetést, s hasonlóképen lehet ezt alkalmazni a fenmaradt töredékekre.

Így KALLIMACHOS hymnusában Apollohoz, PTOLEMEUS tudós udvarának e kiváltságos istenéhez, a modern tudomány mint a zsoltáros utánzását emeli ki ez áhítatosan

hizelgő verseket: «Ki az istenekkel küzd, legyen harcban királyommal! Ki ellenáll királyomnak, legyen harcban Apollóval! Apollo, ha e kar kedvére énekel, tisztességgel fogja tetézni: van rá hatalma, mert Jupiter jobbján ül». ⁷

De azt is észrevehetjük, hogy e zsidó s később keresztény névnyé lett forma régebb alkalmazásokat nyert. A második század egy pogány tudósa, ki már minden emléket összekevert az irodalmi synkretizmus által, így szól Minervához intézett prózai himnuszában: «PINDAR azt tanítja, hogy az Atya jobbján ülve, átveszi rendeleteit s közli az istenekkel; mert fölötte áll az angyalnak és ő adja át a különböző angyaloknak az isteni rendeleteket, melyeket az Atya szájából vett.» ⁸

Ez emlékekkel tarkázott irodalomban, e tudós mozaikban, melyet Alexandria dolgozott ki, gyakran kell hát haboznunk az utánzás valódi forrásaira nézve és az első látszat gyakran csalhat. Semmi kétség azonban, hogy az apocryph s talán középszerű értékű, de joggal e korszaknak tulajdonított és a következő időkben nagy hitellel bíró iratok látható nyomát árulják el a zsidó hitnek és költészetnek. Ilyenek különösen az Orpheus neve alá helyezett himnuszok, melyek régi gyártmányok ugyan, mert PLATO is idézi néhány versöket, de a melyeket szemmel láthatólag több ízben átdolgoztak és szaporítottak a három első PTOLEMEUS korában és amaz Alexandriában, hol Kelemen és szent Justin vértanú később úgy vették át, mint a természeti hit ősi magvát, melyet akkoriban szerettek összekötni a kinyilatkoztatott hit igazságaival. Ilyenek például ama komoly hangok, melyeket szent Justin ismétel s melyeket EUSEBIUS, némi változatokkal, a zsidó ARISTOBULUSNAK a második PTOLEMEUSHOZ intézett könyveiből vett ki:

«Azoknak fogok beszélni, kiknek joguk van meghal-
lani.⁹ Csukjátok be a kapukat egyaránt minden szentség-
telen előtt. És te, fia a fáklyavivő holdnak, hallgass reám,
mert az igazságot mondom ki és nem szabad, hogy a ki
azelőtt megjelent lelkednek, megfoszszon egy új és kedvező
korszaktól. Szemedet az isteni Igére szegezve, pihenj meg
rajta. Szabályozva szivednek értelmét, haladj fölfelé sze-
rencsésen az eltérő ösvényen és szemléld a mindenség
egyetlen királyát. Egymaga van, önmagától születve; egye-
dül magából hozott létre minden dolgot, és ő maga kereng
minden lényben, és a halandók közül senki sem látja őt
és ő maga mindent lát. Ő az, ki a jó közepéből a rosszat
küldi az emberekre és a háborút jeges borzongásaival és a
könyekben bővelkedő fájdalokat. Nincs más hozzá hasonló,
a nagy Királyon kívül. Nem látom őt, mert felhő állt meg
körülette, és minden halandó szemében csak halandó szem-
golyó van, és nincs erejük az Istent, mindenek uralkodó-
ját szemlélni. Mert ő maga, az egek érczormán, rendületle-
nül ül arany trónján; és lábaival a földön halad, és jobb
kezét egész az óceán határáig nyújtja ki. Körülötte resz-
ketnek a nagy hegyek, és a folyamok, s a fehérlő és kékes
tenger mélysége».

E töredék kétségbevonhatatlan emelkedettségében, a
héber biblia nagy képeinek általános utánzása és vissza-
sugárzása mellett nem érezzük-e mintegy szándékos és kiszá-
mított tulzását e magasztos mintának? Nincs-e itt némely
tekintetben mesterkéltség, erőszakolt nagyság, az ál-régi mun-
kák ismertető jele, a mi OSSIANT juttatja eszünkbe, összeha-
sonlítva HOMERRAL? Még inkább kitűnik ez ugyanazon
munkának egy második meghamisított változatából. A hi-
ven idézett első versek után így szól ez új szöveg: ¹⁰

«Haladj szerencsésen fölfelé az eltérő ösvényen és

szemléld színről színre a világ alkotóját, a Halhatatlant. Régi hagyomány veszi őt körül fényével; egymaga van, önmagától való és ő maga el van terjedve bennök, és a halandó lények közül senki sem látja őt, de látja a szellem. Ő maga a jó közepéből nem küldi ki a rosszat a halandókra. Csakhogy kíséretében halad a kegyelem és a gyűlölet, a háború és az éhség és a könyvekben bővelkedő fájdalmak. És az isten kormányozza a szeleket a levegőben és az óceán felett, és felidézi a mindenható villám fényét. Ő maga a magas ég ormán, arany trónon ül; és lábai a földön járnak, és jobbát kinyújtotta az óceán határáig, és a föld alapja megrendült és nem viselhette el haragját.

«Ő maga uralkodik az egek ormán; és betölt minden dolgot a földön, magában bírván a kezdetet, közepet és véget».

Sok történeti és az izlést illető megjegyzés származhatik e két töredék különbségéből. A második nem csupán lyrai kibővítése az elsőnek: érezni lehet benne az erkölcsi gondolat névtelen munkáját valamely népnél. E jelleg leginkább szembe tűnhet azon a helyen, hol az orpheusi dalnok, kinek képzeletét kétségkívül megragadták az Úr fenyegetései a szent könyvekben és a bajok, melyeket oly gyakran ránk zúdít haragja, kedvét találja abban, hogy megmutatja nagy Istenét, ki a javak közepéből küld minden csapást az emberekre. Világosan látszik, hogy Jehova és prófétái szavainak e szerencsétlen visszhangja később aggályokat támasztott az alexandriai költői compilerok lelkében. Nyugtalanítá őket a gondolat, hogy a jóság istenét tegyék a rossz szerzőjévé.

E keveréke a különböző hiteknek, melyek akkoriban közös kincsei voltak a költői szellemnek, eszökbe juttatá a stoikus KLEANTHOS szép imádságát, mely így szól az ő

Jupiteréhez: «Semmi munka sem történik a földön kívül, oh Isten, sem a mennyei lég tág térein, sem a tengeren, kivéve azt, a mit a gonoszok hozhatnak létre lelkökben.»

Világos, hogy a régi pogány spiritualizmus e nemes lendületeinek hatása alatt az orpheusi hymnus új átnézője épen ellenkezőjét mondja itt az első szavaknak, melyeket átír és kifejeleszt. Az ő istene a jó közepéből nem küld rosszat az emberekre. Csakhogy az anyagi és erkölcsi világ láttára kénytelen elismerni a kegyes szemlélő, hogy az Isten kíséretében haladnak a háború és az éhség, mindazon bajok, melyek oly közönségesek a mindenségben, s melyek a Machabeusok könyvének kifejezése szerint megszapordtak a földön Nagy Sándor halála után.

De megelégedve e megszorítással, nem hatol tovább az anyagi és erkölcsi rossz s az isteni jószág együttlétezésének, sem az emberi szabadság s az isteni előretudás meg egyeztetésének problémáiban.

E nagy nehézségek, melyek néhány század multán annyira foglalkoztatták szent Ágoston szellemét, nem jelentek meg a költő ábrándos elmélkedése előtt, ki a héber próféták fenyegetéseivel szemben még egészen el volt foglalva a görög bölcsészet emlékeitől. Később vissza fog térni e problema s meg fog világosodni az emberi gondolkozásban, mely a nélkül, hogy az Istent a rossz szerzőjévé tegye, meg fogja érteni, hogy meg kellett a rosszat engednie két szélső alakjában, a fájdalomban és a bűnben; mert e kettős próba nélkül az ember két törvénye és két nagysága, a munka és az erény, nem találná helyét a földön.

De ne merítsük itt ki ez orpheusi hymnusok ál-lyris-musát: inkább csak a vélemények, mintsem a művészet történetére nézve találunk benne érdekességet. A valódi tünemény akkoriban, e fél-ázsiai udvarnál és a tudósok

muzeumának közelében az volt, hogy a költészetnek visszaadták a természetességet és a szenvedélyt.

THEOKRITOS bebizonyítja azt, miről más példák is tanúskodnak. A fokozatos hanyatlás azon törvényei, melyek a nyelvekben bizonyos korszakok számára a mesterkélt előkelőség, a finomított vagy pompázó csiszoltság bizonyos jellegét állapítják meg, nem hajthatatlanok. Valamely különös irányú szellem, az utánzásnak némely szerencsés esetlegei, a lélek néhány új mozdulata mindig ki tudnak siklani alólok.

A görög költészet utókorszakában, mint KALLIMACHOS és LYKOPHRON kortársa, a syracusai mérsékelt monarchiából kerülő ez alexandriai udvarhoz, melyet egészen megméltelyeztek Nagy Sándor örökösének cselszövényei és bűnei: THEOKRITOS e tisztátlan légkörben a pásztori élet legnaivabb képeit és a szerelem leglángolóbb festéseit nyújtotta, körülbelül a mint BERNARDIN DE SAINT-PIERRE és ANDRÉ CHÉNIER írták bájos lapjaikat és szép verseiket a haldolól régi királyság skeptikus romlottságának és a forradalom bűneinek közepette.

Ott, mint itt felülemelkedett az ember sajátságos szelleme a korszak befolyásán; vagy talán mind a két korszakban egyaránt segítséget nyert az ellenállás és ellentét szellemétől, mely szintén ihletője a tehetségnek.

A grammatikusok, eunuchok, udvari emberek, Alexandria egész fényűzése mind arra szolgálhattak, hogy egy költői lelket a «*két szegény halász*» egyszerű gondolataihoz vagy a sicíliai pásztorok bájos emlékeihez vezessenek vissza, valamint Versailles és a tizennyolczadik század udvaronezai felidézhatték Pál és Virginia sivatagjának álmát, és a rémuralom börtöne ihlethette «*az ifjú fogolynő*» isteni verseit.

Akármi áll a közeseményeknek és némely emberek sajátos szellemének ezen, néha rejtelmes vonatkozásaira nézve, mai napság különféle eredeti árnyalatokat szedhetünk össze THEOKRITOSból: a pásztori erkölcsök leleményét vagy távrolról újra elővett utánzását, a mythologiai formát, többé-kevésbé megváltoztatva a világban megjelent új fény által, végre a korfestést és az alexandriai pompa visszاسugárzását e költészetre, melyet a szenvedély naivnak tüntet fel, de a melynek tudós művészete legalább is felér szenvedélyével.

THEOKRITOS európai görög volt; emlékeztet rá egy feliratban, melyben megkülönbözteti magát egy másik ugyanazon nevű költőtől. «Van, úgymond,¹¹ egy másik THEOKRITOS Chio szigetéről. Én, THEOKRITOS, ki e verseket írtam, Syracuse népéből vagyok, Proxagoras és a kitünő Philine fia; és soha sem fordítottam magam felé idegen múzsa dicsőségét.»

Az ifjabb Hiero uralkodása alatt született, Görögország hanyatlásának, Róma növekvő szerencsésének korában; nagy irodalmi emlékeket talált Syracusában, a PINDARNAK, PLATONAK nyújtott vendégszeretetet, EPICCHARMOS vígjátékát és kétségkívül jó korán hivatottnak érezte magát arra, hogy megújítsa, más alakban, e költői dicsőséget. De hiányzott a pártfogás, valamint a szabadság II. Hiero hosszú uralkodása alatt; azért reményeivel azon alexandriai új udvar felé fordult, mely mindenfelől összegyűjté a tudósokat és a könyveket. Figyelemre méltó dolog, hogy a homeri naivságnak e helyreállítója, a mezőknek és pásztori életnek e festője eleinte udvari költő volt. Különös tárgy volt a költészet számára oly király apotheosisa, ki nővérenek férje s fivérének gyilkosa. Semmi sem mutatja tán jobban, mily illuziót szülhet a tehetség és ama csalékony

nyelv, mely a dicsőség nagy emlékéből, jelen hizelgésből és érdekelt elismerésből áll. A költő PTOLEMEUS e dicsőítésében, egészen lyrai hangon eleinte ARATUST utánozza, ugyanazon udvarnak másik költőjét, ki az egek csodáit énekelte meg.

«Jupiter kezdje és végezze énekeinket, oh Múzsák! ¹² Midőn a halhatatlanok legnagyobbját ünnepeljük. Így legyen az emberek közt PTOLEMEUS megnevezve verseinkben, kezdetben, középen és végül! Mert ő a legtökéletesebb az emberek közt. A hősök, kik hajdan félistenektől származtak, nagy tetteik jutalmául ügyes dalnokokat találtak. Bár én is úgy tudnám, jót mondó tudományommal, magasztalni PTOLEMEUST! A hymnusok fölemelik még az isteneket is.»

A lelkesült panegyristának e hangját, elsorolva először a PTOLEMEUSOK nagyságát, királyi fényöket, palotájukat, melynek közelében pihen Nagy Sándor, a mithrás perzsákra nézve rettentő istenség, fentartja a bálványozó dicsőítés, melyet pazarul szór az uralkodóra és Berenicére, nejére és nővérére. Még ez a hizelgés is emelkedett hangot vesz, hogy leírja Egyiptom királyának valódi hatalmát:

«Tágas vidéken, tágas tengeren, nagyszámú szárazföldön uralkodik.¹⁸ Számos nép gyűjti számára az ég vizei alatt nagyra nőtt aratást; de egyik föld sem terem annyit, mint az alsó Egyiptom, midőn az áradó Nil elmorzsolja a nyirkos rögöt. Seholy sincs annyi város, az emberek iparának emléke. PTOLEMEUS, a nagyszerű, egyaránt uralkodik Phœnicia, Arábia, Syria és a fekete aethiopok egy része fölött. Uralkodik egész Pamphylián, a háborus ciliciaiakon, a lyciaiakon, a harcziás cariaiakon és a Cycladok szigetein. Mert kitünő vitorlás hajók hasítják számára a téres tengert. A föld és a zúgó folyók PTOLEMEUS szavát fogadják.

Sok lovas, sok gyalog ember, reszket, paizsával fedve, a gazdagságtól ragyogó ércbe szoritva, annyi kincs érkezik mindennap dús hajlékába. És a népek békében élve munkáikkal foglalkoznak. A krokodilokkal népes Nil partjára nem szállt le ellenség, hogy ez előtte ismeretlen falvakban a harcz és rémület kiáltását költse fel. Egy fegyveres ember sem ugrott gyors hajóról Egyiptom partjára, hogy nyájakat raboljon. Ilyen a fejedelem, ki e nyílt mezőkön uralkodik, a szőke fürtű Ptolemeus, a ki ügyesen kezeli a lánzsát, de kivált azt viseli szívéen, hogy sértetlenül fentartsa atyai örökét, és új hódításokat is tud hozzá csatolni. De az arany nem marad haszontalanul összehalmozva palotájában, mint a munkás hangya megtakarítása. Az istenek templomai nagy részt nyernek belőle. Általok kezd mindig. Sokat ad a bátor királyoknak is, sokat a városoknak, sokat a derék hadi bajtársaknak; és a szentelt versenyterre, melyet Bacchus oltalmaz, nem lépett dalra képes ember, kinek e király ne adta volna meg méltó díját. Azért a a múzsák tolmácsai bőkezűségeért éneklik meg Ptolemeust...

Azután az istenítés és szolgáltság egész fényűzésével sorolva elő az adományokat és tömjént, melyeket mindenütt bemutatnak e jelenvaló istennek, az uralkodó fejedelemnek, a költő megállapodik e szavaknál: «Üdvözlég, oh Ptolemeus király! Emlékezni fogok rád, mint más fél-istenekre. Verseket mutatok be neked, melyek, hiszem, nem fognak megvetésre találni a jövőben. De az erényt Jupiterből várom.»

Alig van valami előkelőbb, mint az eredeti szöveg stylje ez udvari hymnusban. A nyelv jó ízlése versenyez a dicsőítés bálványozásával. A Ptolemeusok hatalma, birtokaik Ázsiában és a joniai tengeren, mindez öröksége a görög

szellemnek, mely nemsokára Róma harczias kezébe volt kerülendő, mindez nemesen van leírva. Kivált azon versek szépsége látszik tartósnak, melyek Egyiptom nyugalmát, termékeny békéjét, széles kereskedelmét vázolják; de ugyanitt meg is jelenik egész bűne e monarchiának, mely Nagy Sándor porából született. Semmi polgári erényről, a dicsőség és szabadság semmi emlékéről nincs szó e még oly tiszta nyelvben, e görög nép előtt, melyet nem is egy egész századdal előbb telepítettek át. A hódítók fiai már összekeveredtek a Cambyses óta kétszer meghódított föld lakóival: elnyerték már a szolgaság honfiúsítását.

E költészet engeszteléseül ugyanezen THEOKRITOS megénekelte Sicilia pásztoraít, szenvedélyes és új hangon. A pásztorvers eredete a görög költészetben vagy Kis-Ázsia befolyására, BION költő idejében, vagy Egyiptoméra; Ptolemeus és THEOKRITOS korában, vezethető vissza. Egyiptom Chaldaëából ered. STRABO szerint «a teremtés történetét az egyiptomiak egy chaldaëai pásztortól vették át».

A pásztori költészet és a Georgikák mezei költészete közt a különbség a szerelem festése és drámai kifejezése a legegyszerűbb életben. A Keletnek sok ilyfajta kísérlete volt, mely elveszett a felégetett alexandriai könyvtárral. Ebből képződött a görögöknél a természeti költészet e késői korszaka, THEOKRITOS kora. A görögök, Rómára és reánk nézve a mezei idyll mintái, ezúttal csak utánzóik voltak.

Jóval ezelőtt már HOMERben visszasugárzott a Keletnek ugyanezen tüze, és sok képének hasonlatossága az ó-szövetség képeivel inkább keleti, mint közvetlenül héber.

THEOKRITOS, MOSCHUS, BION bizonyára szintén utánózták, még pedig mesterségesebben, a keletieket. Midőn a *Septuaginták* fordítása elkészült, Ptolemeus Philadelphos felszólítására és pártfogása mellett, nem csodálkozhatunk azon, hogy THEOKRITOS, régóta befogadtatva e fejedelem udvarába, néhány pásztori képét a héberek szent könyvének költészetéből vette kölcsön.

Azt hiszem, nehezen lehetne kétségbevonni, hogy a siciliai költőnek nem volt szeme előtt Izaiás próféta néhány kifejezése, midőn ezt írta: «Teremjete most ibolyát bokrok! Nyiljék tuskék fölött a szép nárcisz! A fenyő teremjen körtét, a dálnád ejtse zsákmányul az ebeket!»

E hyperbolikus tünemények alkalmá más a görög költőnél, más Izrael költőjénél. Az egyik születésre, a másik halálra alkalmazta; de a szenvedély ilyen mozgásának különössége az utánzást látszik bizonyítani.

THEOKRITOS az *Énekek énekét* is utánozni látszik Helena házasságára írt epithalamiumában. A görög költemény a héber ének szellemében van írva. Az utánzás még észrevehetőbb Helena arczképében. Ez más dolog, mint a siciliai költészet; ez maga a Kelet.

Kisértsük meg ez árnyalatok megjelölését gyenge prózánkban, s mutassuk meg legalább a papiron, az elszáradt virág szálait és körvonalait: «Spartában, hajdan, a szőke Menelaus mellett, a szüzek, zöld jáczinttal fürtjeikben, megálltak, kart képezve, az újra festett nász-szoba előtt. Tizenketten voltak, legelsők a városban, a lakoniai leányok kincse. Midőn Atreus legifjabb fia, a boldog férj, bezárkózott Helenával, Tyndareus kedves leányával, mindnyájan énekeltek, lépéseik ütemével kísérve a dalt, és a ház visszhangzott a hymen-kiáltástól: — Napkelteig szunnyadtál-e,

oh szeretett vő? vagy talán megsibbadtak tagjaid? vagy nagyon szereted az álmat? vagy talán sok bort izleltél, midőn nyugvó ágyadra vetéd magadat? szükséged lévén az álmra, valóban aludnod kellett volna, az ifjú leányt játszani hagyva társnőivel szeretett anyja mellett napkeltéig, mert reggel, és hajnalban, és évről-évre a te feleséged ő, oh Menelaus!

«A mint a születő hajnal megmutatja szép arczát, midőn elmúlt a szent éj, a mint megjelen a fehér tavasz, midőn a tél elvonúl, úgy ragyogott köztünk, nagy és erős létére, az aranyhajú Helena. A mint a barázda előre halad a mezőn, vagy a cyprus a kertben, vagy a thessaliali paripa a szekér élén, olyan ékessége rózsás arcú Helena Lacedemoniának.»

Hiába vegyülnek a hellen emlékek e versekbe, s később hiába fordulnak elő Jupiter, Minerva, Venus nevei. Bája máshonnan van, nem többé Eurotas partjáról, melyet nem taposnak többé Lacedemonia szabad és tiszta szüzei. E báj a Kelet régibb költészetéből, még egyszerűbb képeiből van kölcsön véve, Judæa kezdetleges költészetéből származik: és így történt, hogy azon befolyásnál fogva, melyet az utánzás egy szerencsés szellemre gyakorolt, az eszmény által, melyet az övétől különböző idő távoli képeiben feltűntet előtte, e syracusai és alexandriai tudós, ez udvari költő, a fényűzésben és szolgaságban megvénült népnél megtalálhatta a görög idyllek e kecses dallamát s ily későn oda fűzhette e frissen nyílt virágokat HOMER, SIMONIDES és ANAKREON koszorújához.

E csodálatos visszatérés a multba, e rokonsága a hellenismusnak, utolsó előtti korszakában, a keleti nagy költészettel, BOSSUETnek is feltűnt. Oly költőnek mondja THEOKRITOST, kinek naiv szendesége a biblia magasztosabb

régiségének jobb megértésére szolgál. «THEOKRITOSNÁL, úgymond,¹⁴ igen választékos idyllt olvasunk Menelaus és Helena nászáról, hol sok dolgot találunk, mely a régi erkölcsökből ment át a görögök erkölcséibe. A menyasszonnyal egykorú szüzek vannak jelen. A nagy számból kiválasztanak tizenkét nemes származását, Lacedemonia dicsőségét, kik este a nász-szobában epithalamiumot énekelnek és a tánczó karokat vezetik. Láthatjuk bennök a menyasszony ama társnőit, kiket annyiszor említ SALAMON. Így jelennek meg a szent drámában a férj, a nő, a társnők kara vagy más ifju leányoké Jeruzsálemből és más vidékekről».

Könnyen megérthetjük, hogy a héber költészetnek görög nyelven elterjedt hagyományai közül e bájos ének, melynek olvasása tilos volt az izraelita ifjuságnak, leginkább magára vonta a pogányok kíváncsiságát, kik el voltak bűvölve e kéjes képektől és távolról sem látták bennök a mystikus értelmet és kegyes czélzásokat, melyeket később ott kerestek. Valóban nagyon is el vannak csavarva, és mint BOSSUET mondja: «SALAMON éneke csupa gyönyörűség; mindenütt virágok, gyümölcsök, a tavasz édessége, zöldelő és meglocsolt kertek, szökő-kutak, források, művészettel összeállított vagy a föld öléből született illatok; azután galambok, gerliczék dala, méz, tej, bor; azután a két nemből méltóság és kellem; épen oly tiszta, mint bájos szerelem: és ha valami borzalom keveredik is közbe, sziklák, a hegyek vad tekintete, az oroszlánok barlangja, ez is arra való, hogy tessék és ellentét gyanánt változtassa és emelje a kép fényét.

A tudós püspök, így egybefoglalva az *Énekek énekét*, mellőzi benne a nyelv sokkal élénkebb szabadságait, melyek azonban nem zárják ki azt a vallási eszményt, melyet egy

újabb költészetben a Kelet gyakran összekötött a gyönyör és szenvedély vonzásaival. Ha a fülemile és rózsa szerelmét s HAFIZ annyi más képét mystikus jelképeknek nézhette a muzulmán ascetizmus, nem kellett-e egy egész másképen eszményi vallásnak szellemivé tennie a héber nászének lángolóbb gyöngédségét?

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

(A lantos költészetről a latinoknál. — Első vallási és házi énekek Rómában. — A római színpad karai és lyrai hatásai.)

A görög művészet szépsége magával ragadott volt; elkísértük egész első megfogyatkozásáig és első visszatérteig. Később ismét rátalálunk utolsó átalakulásaiban és legtávolabbi vándorlásaiban. De előbb néhány pillantást kell vetnünk szülőföldén és nagy gyarmatain kívül is, túl ama láthatáron, melyet oly ragyogó fény koronázott s mely Syracusánál kezdődött és a Cycladoknál, Ázsia partján és Egyiptom földén végződött.

Vizsgáljuk meg, hogyan lépett fel másutt e lyrai szellem, mely Görögországban a lelkek uralkodója volt. Nem közböbs dolog, hatalmát tanulmányozni oly nemzetnél, mely kevésbé volt zenés, mint a hellenek, kevésbé született az elmélkedésre és költészetre, de ugyanazon vallásban osztozott, ugyanazon dicsőség által vonzódott és a legutolsó antik minta maradt, melybe a jövőben beoltandó és belőle kinövendő volt az újkori szellem. Kétségkívül visszاسugárzik és végig huzódik itt Görögországnak egy sugara, de különböző árnyalatokkal, melyek meghagyják a római szellemnek a maga részét a vele született ujdonságból és eredeti színezetéből. Hogy jól megítéljük s magánál a forrásnál ragadjuk meg, visszafelé kell haladnunk, kissé az irodalmi időrendben.

A költészet görögországi történetét s vele a hellen tények hagyományát követve Korinthban várhatnánk a rómaiakra, kiket megláthatnánk ott, mint Görögország látszólagos szabadítóit, azaz, más alakban, hódítóit. De Görögország, még az örült örömeinek e napján is, az isthmosi játékok amphitheatrumában,¹ nem volt többé más, mint felszabadított szolga, és nem találta meg az ihletet, kiemelkedve szolgálásából. Keressük inkább ez ihletet szabadítóinak félvad földén, a durva Latiumban, első harczaik tanújában. Kölcsonózzuk ki régi vallásuk durva emlékeitől a költői láng némi nyomait.

Maga a véletlen, mely annyira megcsonkítja a mult szobrát, meg fog itt egyezni az ész találgatásaival. A legrégibb töredék, mely egy római hymnusból fenmaradt, egészen a mezei egyszerűsége, a harczias népnek mezei munkájára vonatkozik. Nehány szó ez a szántóvetők imádságából, melyet a munkások, miután a házi istenekhez könyörögtek, s megkenték olajjal képeiket, a templomból kijövet énekeltek, tánczolva és háromszor ismételve minden verset:

«Oh házi istenek, legyetek segítségünkre! Ne hagyj oh Mars, hogy ragály sújtsa a tömeget; légy jól lakva, oh Mars! ² Érintsd lábaddal a küszöböt, és szünj meg sujtani. Istenek, kik az ég és föld között vagytok, jertek mindnyájan. És te, Mars, légy segítségünkre! Győzz! győzz!»

A római élet két szenvedélye, a munka és a háború, ki van már itt fejezve; és akár megifjított szövegben jutott el hozzánk, akár érthetetlen maradt ránk nézve e szöveg több szava, akár micsoda más hypothesis fogadjunk el, az általános hang még sem kétséges; és e hang bizonyára eszünkbe juttatja a régi Róma munkás nyersességét és bátorságát.

Még híresebbek, de reánk nézve még csonkábbak a salii papok dalai, melyeknek szintén a latiumi ünnepek e zordonságával kellett bírniok. A hang nyersesége bizonyára megfelelt ott az isteni tisztelet zordonságának; és figyelemreméltó egy régi római évkönyvíró megjegyzése, hogy e vallási énekek sehol sem említették Venust. VARRO, e bizonyosságra támaszkodva, hozzátevé, hogy a rómaiaknál a királyok korában ez istennő nem volt ismeretes, sem görög nevén, sem latin nevén, melyet később kapott. De viszont az egészen italiai, Görögországban ismeretlen istent, Janust mondták az istenek istenének e salii hymnusok, melyeket később Horácz annyira kigúnyolt.

A mi minket illet, a régi kor maradványainak szorgalmas gyűjtőit, kik gyakran nagyon gyöngye jelekre vagyunk szorítva találgatásainkban, mi azt hisszük, legszebb szellemeiknek egyikével, hogy a görögöknél újítást vinni be a zenébe annyi volt, mint felforgatni az államot; látjuk, mint védi Sparta alkotmányát az a tisztviselő, ki levág két új hűrt ALKMAN lantjáról; és viszont fölteszszük, hogy Athen színpadán és ünnepein épen oly merész és változatos zene szólt, mint a demokratia viharjai.

Semmi efféle nem fordul elő az első rómaiak erős intézményei alatt, melyeket szigorúan őrizett a szegénység, a munka és a háború. Pedig kétségtelen, hogy ez a nép éghajlatánál, eredeténél fogva több tekintetben természetes rokonságban állt Görögországgal. De első kormányja, melyből mindenkorra megmaradt nála valami ragadozó és parancsoló vonás, papi és katonai patriciatusa, takarékoskodó és kapzsi szokásai politikus néppé tették és épen nem művésziessé, mint a görögök voltak.

Nem azt mondjuk ezzel, hogy e zord és munkás erkölcsöknek, a harez művészetét ápoló szellemnek, a közös

haza és minden egyes polgár e becsvágyának nem volt meg a maga lelkesedése, következőleg költészete. De mondhatjuk, hogy e költészet részét tette magának a cselekvésnek; mintegy szerelvénye és szentségi nyelve volt a hazafiságnak és bátorságnak. Így áldozta fel magát Decius consul, hogy feléleszsze legióinak hevét, főpapi palástba öltözve, lábait egy kopja vasára helyezve, szavakat hangoztatva, saját halálának hymnusát énekelve,³ azután az ellenség legsűrűbb sorai közé rohanva, hogy kezeik által hajtassa végre áldozatát.

Semmi kétség, hogy Róma harczaiban és diadalmi ünnepein jó korán meg ne jelent volna a költészet némi ragyogó sugara, a mint a föld kavicsaiból szikra szökell ki a paripa patkós lábának ütésére. Hozzájárult azután, nem a görögök összhangzatos művészete, hanem vallási hagyományuk, és vele a jóslatok, intelmek és fenyegetések, melyeket felhasznált Róma fejeinek politikája. Így történt, hogy az Albanus-hegy, hol Horác enyelgése szerint⁴ a műzsák régi jóslatokat diktáltak, melyeknek styljét igen barbárnak találta, minden évben visszatérni látta a vallási ünnepeket, melyek legalább kedvezők voltak a költői ihletre.

Verses jóslatok voltak forgalomban a pún háboru korában. Olvasták valami Marcius jóvendöléseit, kit Titus Livius kitünő jósnak nevez; és megifjított idézetében felismerhetjük a szentélynek azt a régi hangját, melyet PINDAR szájából hallottunk. Minden római benne, a jelenre való vonatkozásánál fogva; de minden görög, az emléknél fogva. Alakjában prófétai tanács volt ez, csupán ama vereség után kerülván napfényre, melytől megkimélte volna Rómát.

„Trója ivadéka, mondá a költő,⁵ kerüld Cannæ folyamát és partját, oh római! Ne hagyd, hogy az idegenek

fegyveres mérkőzésre kényszerítsenek Diomedes rétjein. De nem fogod ezt hinni, míg véreddel nem áztatod e síkot s halottjaidnak ezreit viszi e folyó a nagy tengerbe, a termékeny föld vége felé, s a míg tested lakomául nem szolgál a halaknak, madaraknak és a vad állatoknak, melyek e földön laknak».

Azután. e homeri visszaemlékezésből, melyet oly tragikusan alkalmazott Róma legújabb sebeire, ugyanazon jóslat, ugyanazon rejtelmes szöveg más, vigasztalóbb ki nyilatkoztatásokra tér át:

«Rómaiak — úgymond — ha el akarjátok üzni az ellenséget és e pusztító rákfenét, mely távolról jött reátok, azt vélem, játékokat kell bemutatnotok, melyek évenként áhíthatosan megújulnak Apollo tiszteletére, egy részöket a nép, a többit a polgárok végezvén, mindenki önmagáért. E játékok élén a praetor fog állni, kinek feladata lesz igazságot szolgáltatni az egész népnek és a plebejusoknak. Decemvirek áldozatokat fognak bemutatni a görögök szer tartása szerint. Ha pontosan megteszitek ezt, mindig jólétben maradtok és nagyságotok növekedni fog; mert ez isten kiürtja ellenségeiteket, kik most kedvökre pusztítják mezőiteket.»

Figyelemreméltó dolog és nagyon megfelel a római nép komoly és gyakorlati természetének, hogy a görög képzelem es költészet ez első érintkezései nem pihenés és szellemi ékesség gyanánt támadtak nála, hanem mint a politika és a háború segítsége, mint buzdítás a védelemre, mint a hazafiság és szabadság fegyvere. Maga a senatus volt az, hova e hymnus töredékét vitték; ott tanácskoztak fölötte és ott állították fel ünnepélyesen ez apollói játékokat, melyek felajánlása és istene évenkint hálaadó énekeket támasztott a római nyerseség számára s a hódola-

toknak oly fényűzését, mely közel állt Görögország előkelő mythológiájához.

Ugyanakkor, midőn a rómaiak nyilvános isteni tisztelete megkísérlé valamit kölcsönözni a hellen képzelemből, ugyanazon művészetek hatoltak be a magánéletbe is, mely eleinte oly durva és egyszerű volt. CICERO, a régi római költészet szorgalmas kedvelője, hymnusokról, dicsérő versekről beszél, melyeket némely előkelő polgárok temetése után a halotti torokon énekeltek és melyek fenmaradtak a családok kegyeletes emlékezetében.

Végre, kivált a valódi élet dolgaiba, az isteni tisztelet méltóságába, a házi áhitat kötelességeibe vegyítve, a görögök művészete bevitte Rómába azon szellemi műveket, melyek részét tették Görögország ünnepeinek: a drámai mythológiát s még az atheni színpad melopeáját is, de nagyon leszállítva költői nagyságukról.

E különbség nem onnan származik, mintha Italia természeténél fogva alább állt volna Görögországnál, hanem abból, hogy a polgárosultság kora különbözött a két népénél. Midőn a tragédia harcziasan és felékesítve kelvén ki AESCHYLOS kezéből, megkezdte lyrai szárnyalását s azt oly magasan tartotta fenn SOPHOKLES méltóságteljes kardaliban és EURIPIDES kecses hymnusaiban, minden művészet egyszerre körülfogta, hogy fölebb emelje és megszépítse. Az építészet, a szobrászat, a zene ugyanazon fokon virágoztak Athenben. Még inkább, mint akkor, midőn PINDAR magasztalta, Görögország temploma volt Athen.

Róma messzire volt a művészeteknek e haladásától és szerencsés összhangjától, midőn utánozni kezdé a görög költészetet, s a circus véres játékaik után vagy épen helyökben, dalokkal vegyített drámai jeleneteket vitt színpadjára. Ámbár ez ujdonságot kezdetétől fogva, LIVIUS ANDRONICUS,

valamint ENNIUS keze alatt, a görög nyelvből ültették át, távolról sem újították meg ennek lyrai ragyogását. A dal-
lam hatalmából a százszavú karból, a cselekvényes dithy-
rambból, mely annyira kiválik AESCHYLOSnál, semmi sem
volt lehetséges a római színház nyers kísérleteinek.

A mit e tekintetben bizonyossággal teszünk fel Róma
első korszakáról, megerősítést nyer egy határozott bizonyí-
tékből, mely nagyságának és fényűzésének koráról szól. VIR-
RUVIUS ezt a megjegyzést tevő Augustus századában: «Róma
színházaiban a tulajdonképeni színpad (pulpitum) tágabb
volt, mint a görögöknél, mert az egész előadás ott köz-
pontosult, az orchestrum a senatorok székei által lévén el-
foglalva.»⁶

Mintha csaknem azt olvasnók itt, a mit VOLTAIRE
bosszankodva mondott a székekről, melyeken az ifjú ura-
csok a régi Theatre-Français színpadján ültek, gátolva
minden nagyobb színpadi fölszerelést s gyakran meghiu-
sítva a drámai hatást is.

Ha így volt ez ama roppant színpadokon is, melyeket
Pompejus és Cæsar nagyszerű versengése emelt, mennyivel
kevesebb pompát fejthettek ki Rómában az első drámai
kísérletek s mennyivel inkább meg voltak fosztva a lyra és
az összhang fényétől! Azért midőn a csaknem görög szüle-
tésű római, ENNIUS, a Sicilia által gyarmatosított Calabriá-
ból jövéen, megakarja mutatni a rómaiaknak EURIPIDES *Iphi-
geniáját* és jobban megismertetni velök a színpadon ama
neveket és emlékeket, melyeket HOMER-fordításában már
elējök vezetett, ne higyjük, hogy megújítja az Athenben
előadott dráma pompáját és költészetét. A kevés töredék,
mely művéből fenmaradt, az ellenkezőt bizonyítja. A római
költő semmit sem tartott meg a bájos és egészen lyrai
ellentétből, mely részben EURIPIDES drámájának expositióját

alkotta, sem az ifjú chalkisi nők karából, kik a görög táborba jönnek, Mykenæ királynéját várva, s üdvözteikkel és dalaikkal fogadják a szekeret, melyen megjelen Iphigenia anyja mellett, ki térdén tartja az alvó kis Orestest.

A háborúnak és házi békének ez ellentétei, a királynét üdvözlő szűz hangok ez összhangja helyett ENNIUS római nézői, e munkások és katonák számára nem kart tesz, hanem a görög katonák párbeszédét, kik unják az aulisi időzést s a szavak ama csengés-bongásával, melyet a legelső idők durva rhythmusa szeretett, egyre ismétlik: «Ki nem tudja felhasználni pihenését, annak több munkája van a nyugalomban, mint a munkálkodónak a munkában.⁷ Kinek dolga van, e dolgával foglalkozik; egészen neki adja magát; gyönyörködteti benne szellemet és lelkét. De a tétlen henységben a lélek nem tudja többé, mit akar. Ez a mi esetünk: nem vagyunk most sem az aratásnál, sem a harczmezőn; oda megyünk; onnan ide; és oda érve, szerte kalandozik a szellem. Az élet mellett élünk.»

Azt hinnők, hogy az őS CATO korholja a henyéket s egyikét halljuk amaz axiomáknak, melyek azért vannak oly súlyosra kovácsolva, hogy jobban megmaradjanak az emlékezetben. Messzire vagyunk a költő EURIPIDES könnyű versszakaitól, melyek Helena szépségéről énekelnek az ifjú görög leányok hangjával, ugyanazon parton, hol még le van bilincselve a bosszú, mely Helena elrablóját üldözi.

Ez egyetlen példa eléggé mutatja, mennyit kellett a görög tragédiának nagyszerűségéből és összhangjából vesztene az első latin utánzásokban. Elhíhetjük, hogy nem a szigorúbb illendőség, nem az ízlés aggályai tették e kihagyásokat. Leginkább a lyrai emelkedettség hiánya volt az, és LATIUMnak még mezei múzsájára nézve, a tehetetlenség, Athen múzsájának méltóságos és szabad kellemét elérni.

E durvaságnak azonban meg kellett szelidülnie s ez egyszerűségnek mindennap jobban közelednie a görög minták előkelőségéhez. Nem lehetünk kétségben e gyors haladás iránt, legalább a latin vígjátékra nézve. Mily költői erő, a kifejezésnek milyen élénksége van PLAUTUS prologjaiban és számos jelenetében! A nyelvnek mily édesége, mily tiszta előkelőség TERENTIUS fenmaradt hat vígjátékában! De a római színpad ez oldalának nem volt semmi lyraisága. Ez a korán virágzó római vígjáték a görög vígjátéknak csak második vagy harmadik korszakát, PHILEMONT, DIPHILOST, MENANDERT utánozta: nem emelkedett föl ARISTOPHANES mesés szeszélyéig, lyrai szárnyalásáig, sem heves szatirájáig; fölemelte hangját, mint HORÁ CZ mondja, de csak azért, hogy a házi szenvedélyek szűk körében korholjon: semmi sem volt benne a dithyrambból, sem a lelkesedésből, sem a haragból.

Vajjon a római tragédia is mindig oly félénk volt? A görögök utánzásában nem lett-e néha merészebbé az által, hogy hívebb volt? Ezt következtethetjük a valószínűségből s néhány fenmaradt szétszórt vonásból. Maguknak a drámai kísérleteknek egy körülménye Rómában, előmozdította a tragédiának e föllendülését. Ez, nem tekintve a karnak annyira megszorított pompáját, abból állt, hogy monologokat vagy erősebb és változatosabb rhythmusú helyeket használtak, melyek néhány pillanatra uralkodtak a színen: ezeket *canticum*oknak nevezték.⁸

Helyesen jegyezték meg a viszonyt e *canticum*ok és CID vagy POLYEUCTE híres stanzái közt. Csakhogy a római színpadon gyakrabban léptek föl; és ez alak, mely a nézőknek inyére volt, a latin tragédiának a görög művészet utánzott tárgyaiban végre megadta a lyrai ihlet némi hangját. Sőt néha bele vitte a dallamnak azt a változatos-

ságát, ama rohamos és különböző numerusokat, melyeket a görög óda ismert, s melyek egyedül követhették a zene, mint kifejezés által a lélek minden megrázkódását.

Így történt, hogy *Andromachē*ban, mely inkább az egész EURIPIDES ihletéséből, mintsem egyik darabjának utánzásából származott, ENNIUS ama pathetikus szavakat adja Hektor özvegyének szájába, melyeknek gyászdallama még visszhangozni látszott CICERO lelkében, távol a forumtól és szinpadtól, és e szavakra birta: «Oh mily nagy költő! Ámbár lenézik e dalolók, kik EUPHORION dallamait dúdolják.»

«Mily segítséget kérjek? Mit tegyek és mire támaszkodjam a száműzetésben vagy futásban? Védelem és menedékhely nélkül hova meneküljek? Kihez forduljak én? Az istenek oltárai nem állnak többé hazámban. Széttörve, elszórtan hevernek; a szentélyeket elpusztítá a tűz; csak a magas falak maradtak meg, elégve, undokan, kormos gerendáikkal. Oh atyám! oh hazám! oh Priamus háza! oh visszhangzó kúp-födte templom! láttalak keleti gazdagságnak bőségében, királyilag diszítve arany- és elefántesont-éktímeinyeiddel; és láttam, mint pusztítá el mindezt a láng, mint ragadták el Priamus életét, mint szennyezték be Priamus vérével Jupiter oltárát, mint emésztették föl félig a király maradványait, meztelenre, rongyokká tépve csontjait a véres sár felett. Láttam s végig szenvedtem a kint, midőn Hectort négylovas szekérhez kötve hurczolták és Hector fiát ledobták a bástyáról.»⁹

Kétségkívül ez nem RACINE gyöngéd és megható *Andromachéja*, ez a felerészben keresztény alkotás a költő önkéntelen anachronismusa következtében, ki művészetébe keverte vallását; nem is *Senecának* kissé szavaló *Andromachéja*, ki büszkén daczol a halállal, midőn azt hiszi, hogy bizton elrejté fiát Hector sírjában. Valami tragikusabb ez,

a háború szörnyű bajainak festése, s a vég és remény nélkül való gyötrelem.

Ily megindulások, ily képek jól illettek a római durvasághoz; és ne csodálkozzunk, ha egy másik tárgyban, mely szintén Görögország magas költészetéből volt kölcsönözve s AESCHYLOS egész lángjával lobogott, az ősi ENNIUS néha a lyrai lelkesedés isteni magaslatára emelte drámáját. A tárgyat ismét HOMERBŐL és Athen színpadáról veszi; a darab czíme Alexander, mely nevet Paris viselé; és itt is kétségkívül, mint AESCHYLOS Agamemnonjában, a dráma hősnője Kassandra, a jósnő, az önfeláldozó szerető és áldozat. Higyjünk itt is egy oly csodálónak, mint CICERO. Láttá Róma színpadán ez alakot, melyet a költő tisztább és szelidebb árnyalatokkal újított meg, és felkiáltott: «Oh megható költészet! kedves erkölcsan!» Hallotta e verseket, melyek kétségkívül egyesítve voltak a borzalommal, midőn ez a jövendölésre egyszerre kitört Priamus palotájában.

HECUBA.

«Miért e hirtelen rémület és e kigyúlt szemek? Hol van e leány, ki hajdan oly nyugodt volt szüzi szemérmében?

CASSANDRA.

«Oh dicső anyám, legjobb a nők között! Rejtelmes kinyilatkoztatásokra küldettem. Nem örültségben, nem is ellenemre hiv Apollo, hogy megmondjam a végzetet. A korombeli szűzek megzavarodtak attól, a mit teszek, atyám, ez oly erényes ember miatt. Anyám, szánlak és szégyenlem magamat. Priamus legjobb ivadéka szemedben más, mint én: az fáj nekem, hogy alkalmatlan vagyok és ők hasznosak, hogy én terhetekre vagyok és ők kedvetekre.»

Nemsokára, látszólag lemondó fájdalmából, elragad-

tatva prófétai rémülete által, ily szavakig emelkedik az ifjú leány:

«Itt van, itt van a lángba és vérbe burkolt szövétnek: sokáig, hosszú évekig volt elrejtve. Segítség, polgárok! Siessetek, oltsátok el!» Azután e rövid és szaggatott rhythmusban, mely olyan, mint a katonai riadó rezgései: «Kitárul már a nagy tengeren a gyors hajóhad; a háború repül a halállal; a vad csapat megjő és szárnyas hajói alatt elfödte a partokat.» Semmi kétség, hogy még átültetve, lefordítva, honán kívül is megragadta a tömeget e szerep pathetikuma. A nézők lelke megindult. A költészet e hangjai, a képzelem e rémületei mintegy megfeleltek a római szabadság legutóbbi válságainak. Érezzük e hatást és erőt a zavarban, melyet CÍCERO megvall, kinek e versek azonnal szeme elé állítják a pharsalosi vereséget, barátjainak futását, Dyrhachium kifosztását s a védőitől és szövetségeseitől elhagyott köztársaságot.

Ez a régi költészete hát Róma őskorának, ámbár részben Görögországot utánozta, élő hang volt, mely a római lelkekhez szólt, sokkal erősebb hang, hogysen el lehetett volna tűnni, midőn fellépett a császárság. De előbb érdekes lesz a történelemre és művészetre nézve, összegyűjteni néhány hirtelen és népszerű hatását ENNIUS, PACUVIUS, ACCIUS e költészetének.

Kiváló tanúval bírunk erre nézve e régi költőknek egy szenvedélyes kedvelőjében, CÍCEROBAN, a ki köszönhetett is nekik valamit, ha hiszünk saját magának, még pedig nemes életének leghizelgőbb emlékét illetőleg. Valóban nincs oly diadalmi menet, midőn a nép ujjongva üdvözli a hőst szerkerén, a lánczra vert foglyok sorai közt, hogy felérne az elragadtatással, melytől visszhangzott Róma óriási amphitheatruma a száműzött CÍCERO emlékére, midőn a színész

Aesopus minden lélekben fölébreszté e nevet, Accius Ajax Telamonját játszva.

«A visszahívási rendelet hírére, mely az Erény templomában összegyűlt senatus elé került, mondja CICERO¹⁰, e nagy művész, mindig az első szerepek színvonalán állva, a köztársaságban úgy, mint a színpadon, könnyező szemmel, fájdalomában és bánatában az örömmek egy sugarával, nyíltan védte ügyemet, hatalmasabb szavakkal, minőket magam találhattam volna. A költő szellemének kifejezésére fordította nemcsak egész művészetét, hanem saját fájdalmát is.

«Hogyan! mondá, azt, ki oly erős lélekkel támogatta és erősítette a köztársaságot, a görögök bátyját, ki a veszélyes pillanatokban soha sem habozott felajánlani életét, soha sem kimélte napjait, e nagy barátunkat a nagy válságban, ez oly nagy szellemű embert, elhagyjátok száműzetésében, oh hálátlan argivok, oh léha görögök? Engedtetek, hogy elűzzék; eltűritek, hogy száműzött maradjon».

És e szavakat, melyeket a költő fölemelt, lánggra gyújtott előadása által, a roppant tömeg tapsai, kiáltásai, elfojtott zokogásai szakították félbe vagy kísérték. E napon Róma szabadítóját Catilina ellen, már visszahívta a nép szava, megelőzve a népgyűlés szavazatát.

Más ízben, ugyanazon Accius költő *Brutus*ában, maga CICERO neve meg volt jelölve a szerző e szavai által: «Tullius, ki megalapítá Róma szabadságát.»¹¹

És ez ily módon kicsikart tanúság nem maradt meddő, mint később, midőn ugyanezen rómaiak, Apollo ünnepén, *Tereus* mythologiai tragédiájában megtapsolták a távollevő Brutust, de nem ragadtak fegyvert sem érte, sem önmagukért. El kell hát ismernünk, hogy az utánzás művében, a rómaiak tragikus színpadának még tökéletlen vázában

maradt valami amaz első hévből, ama lyrai erőből, melylyel AESCHYLOS ragadta szenvedélyre a lelkeket. ENNIUS katona volt, mint AESCHYLOS s mert így szólni magához: «Üdvözlégy költő Ennius, ki a halandókba árasztod, egészen csontjuk velőjéig, dalaid lángját.»¹²

Leszámítva azt, a mit elvesztett vagy lenyesett mintáinak zenei fényűzéséből, semmi kétség, hogy körülfogva kincseiktől, megújítva költői tárgyaikat, *Andromedát*, *Kresphontest*, *Medeát*, az *Eumenidákat*, *Iphigeniát*, *Thyestest*, *Neoptolemost*, nagy drámai és lyrai hatásokat hozott létre.

A mi utódjait illeti, maga HORÁ CZ, ki annyira lenézi e régi idöket, idézi PACUVIUS tudós művészetét, és ACCIUS emelkedettségét. E kiváló tulajdonságok nyomait néhány versben, néhány kifejezésben keresni, midön a történethez tartozó emlékek által mutattuk ki hatalmukat, meddő kísérlet volna. Elmondhatjuk azonban ACCIUSRÓL, hogy még ott is, a hol csak fordító volt, a SOPHOKLEST utánzó néhány versszak-töredékében, melyeket a véletlen fentartott számunkra, oly erővel találkozzunk, mely méltó az eredetihez. Ilyen PHILOKTETES kétségbeesett panasza, melyet egyedül a görög versek mellett kell olvasni.¹³

Végre érdekes tanúja e régi köztársasági költő dicsőségének a római történelem ragyogó abbreviatora, a császárság hizelgöje, VELLEIUS PATERCULUS, ki elbeszélése emlékeztetreméltó idöpontjainak egyikéről így ír: «Ugyanezen korszak folytán megjelentek a ritka szellemek, Afranius a római komédiában, PACUVIUS és ACCIUS a tragédiában. ACCIUS azon dicsőségig emelkedett, hogy a görögökhöz hasonlították, s méltó volt oly nagy helyet foglalni közöttük, hogy csaknem lehetetlen föl nem ismerni azoknál a nagyobb tökéletességet, nála a nagyobb erőt».¹⁵

Akkoriban, midön VELLEIUS jó ízlésétől kicsikartatott

e kifejező dicséret, Augustus századának fénye, az új műveltség s uralmainak politikai óvatossága, minden valószínűség szerint messzire távoztatta a római nézők emlékezetétől és szemétől a régi iskola drámáit. Csaknem félszázaddal előbb kellett már ennek kezdődni. HORÁ CZ, ki nem panaszkodik miatta s ki még szemökre is veti a jó római ősöknek elnézésöket PLAUTUS hanyag versei és ötletei iránt, mégis némi megvetéssel bizonyítja, mennyire ellepték a színpadot s mily könnyen kielégítették a közönség kíváncsiságát az anyagi látványok, a *menetek*, a *szemlék* :

Migravit ab aure voluptas

Omnis ad incertos oculos et gaudia vana.¹⁵

A néma kiállítás e fajának mindegyre jobban kellett virágoznia; és a kevés új tragikus munka, melyet Augustus korából idéznek, VARIUS *Thyestese*, OVIDIUS *Medeája* már tárgyaiknál fogva, melyek annyiszor fel voltak dolgozva Rómában, csak oly drámáról nyújtanak fogalmat, mely annál inkább illett a császárság korába, mennél inkább mythologiai volt és mennél távolabb állt az emberi szenvedélyek valóságától.

A mi POLLIOT illeti, kit VIRGIL SOPHOKLESHEZ hasonlított, drámáiból nem ismerünk mást, mint a tanácsot, melyet HORÁ CZ adott neki: «Hadd hiányozzék egy ideig a színpadról a szigorú tragédia múzsája».¹⁶ És semmi sem mutatja e korszak ritka emlékeiben, hogy e félbeszakítás megszűnt volna. A mult iránti igazságosság, az emlékezések szabadsága, melyeket POLLIO a történelembe látszik vinni, kétségkívül nagyon merészeknek tünnek volna fel a színpadon. Caesarnak e barátja, ki eleinte Antonius szövetségese volt, aztán Octaviushoz csatlakozott, s irodalmi magányában legalább is közömbös maradt a párt iránt,

mely ellen harczolt, nem vihette színpadra sem ama nagy római jellemeket, melyeket történelmében méltatott, sem a régiebb hősöket, kik amazokat juttatták volna a közönség eszébe.

Az első Caesar rövid dictatorsága alatt görög színház volt Rómában, mely kiválólág az ifjú Octavius pártfogása alatt állt. Másrészről a történelem fentartotta a keserű célzásokot, melyekkel a költő LABERIUS tele szórta darabja verseit, midőn Caesar kényszerítésére magának is szerepet kellett vállalnia benne; s tudjuk, mily kedveltségben álltak a *mimusi játékok* vagyis a kis latin komédiák.

E szabadság nagyon megcsökkent Augustus alatt, és elhíhetjük, hogy Tiberius korában semmi sem maradt belőle. A szolgaság e napjaiban, midőn halállal büntették az elegiai verseket, melyeket szerzőjük nem is hozott nyilvánosságra s csak némely női körökben olvasott fel, mily költő merete volna színre vinni a zsarnokság bűneit vagy ferdeségeit? Mily színészek játszhatták volna a régi drámáknak a jelen borzalma vagy gyűlölete által értelmezett jeleneteit?

Ne csodáljuk hát, hogy az OVIDIUS *Medeajára* és VARIUS *Thyestesére* mondott dicséreteken kívül semmi emléke sem maradt fenn a latin tragédiának az első császárok korából. A figyelem elbágyadt, a hiszékenység meghidegült a regé félistenei és hősei iránt. Jobban szerették őket parodiában, a *Három éhes Hercules* vagy a *Megkorbácsolt Diana* előadásaiban, melyekről később Tertullian beszél: s a mi a történelem nagy embereit illeti, képeik számúzve voltak a színpadról s épen úgy nem jelenhettek meg ott, a mint többé még ivadékaik temetésein sem mertek mutatkozni.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

(A lyrai költészet egyéb kísérletei Rómában, a színpadon kívül, de még mindig a görögök példájára. — CATULLUS tudós művészete. — LUCRETIVS.—
A nagy költészet Augustus uralkodása előtt.)

El kell ismernünk, hogy a lyrai ihlettséggel nem igen találkozunk a római szellem első erőfeszítéseiben. Nem foglalt el ott külön helyet; nem tudta a képzelem és művészet néhány halhatatlan bélyegét nyomni a vallási hagyományokra és nemzeti ünnepekre; nem lépett be a rómaiak életébe, mely kevésbé költői, kevésbé szabad volt, mint a görögöké; és ha néha belevegyült ama mesterséges színpadi művekbe, melyekben a diadalmas Róma mintegy szó-rakozást keresett, csak másodrendű szerepe volt ez alakban, melynek maga a kerete is nehéz és ritka lett Augustus abszolút hatalma alatt.

És mégis tagadhatjuk-e, a természetességnek és kellemnek mily ereje, mily lelkes tökéletesség lett része a költészetnek ez emlékezetes korszakban, melyet annyi bűn és szegénnyel nyitott meg és fejezett be?

Hogyan történt, hogy a mi hiányozni látszott a köztársaság szép napjaiban, abban a korszakban, mely oly nagy embereket szült, azt elnyerte egy ügyes, de nagyság nélkül való úr igája alatt, kit első bűnei méltatlanná tettek a dicséretekre, melyeket utolsó éveinek okos mérséklése érde-

melt? Észre lehet itt venni egyetemes cselekvését valamely nép szellemének, mely fokonként emelkedik a hatalom és társadalmi műveltség magasabb pontjára. Világos, hogy műveltségének első haladása hosszú idővel megelőzte az Augustus századának nevezett korszakot.

Az igazság, éles ész, előkelő szabatosság és néha erkölcsi gyöngédség által TERENTIUS megelőzte e korszak íróit. Mint a Scipiók barátja, néhány nemes lélekkel való összeköttetésében, megtalálta a művészet és ízlés számára azt, a mit a szellemek általánosabb műveltsége később kiterjesztett és megújított Augustus uralkodása alatt.

Őrizkedjünk akár túlbecsülni, akár félreismerni ez emlékezetes korszak uralkodó elvét. Ez elv nem volt sem a teremtő akarat, sem egy ember dictaturája; hanem a rómaiak erkölcsi állapotának szerencsés találkozása uralkodójuk érdekével, az Isten-béke a földön, mely megengedé a hódító, s ifjúsággal és szellemmel még egészen teljes nemzetnek és a meghódított nemzeteknek, melyeket nemsokára magához emelt, hogy megpihenjenek negyven évnek tevékeny békéjében, melyet a kincsek és művészetek szépítettek. Ezen a czímen Augustus százada nem tett mást, mint átvette a köztársaság örökségét, melynek nagy költőjét nem múlta felül, nagy szónokát nem érte utól. Nem tekintve mindazt, a mit az idő elragadott előlünk Róma első századaiból, nem tekintve a szónokok sorát, Rómának e nyilvános hangját, kiknek emléke mintegy el van temetve az *Institutiók* romjai alatt, LUCRETIUS és CICERO, MEMMIUS barátja és ANTONIUS halhatatlan áldozata, úgy állnak a köztársaság és a császárság mesgyéjén, mint valami csodálatos csarnok romjai, amaz elpusztíthatatlan oszlopok, melyek megelőzik és uralkodnak a következő századoknak még mindig szép, de félénkebb épületein.

LUCRETIVS — csak a költészetről akarunk beszélni — erőre, nagyságra, nagyszerűsége nézve első költője marad Rómának. De ez a költő, kinek ereje és szelleme oly hatalmas, a görögök bölcsészeti korszakának befolyása alatt képződött. Átvette onnan az istenek iránt hitetlenséget és a szellemi lélek tagadását, az anyag tiszteletét s az erény iránti közömbösséget, szóval mindazt, a mi ellensége a lelkesedésnek, s a minnek ki kellett oltania úgy a képzelmet, mint a szívet. De mégsem lehet félreismerni, hogy LUCRETIVS lelke, a természet látványainak és Róma dicső szenvedéseinek élénk benyomása, a nyilvános élettől való irtózása, a visszavonultság és magányos szemlélődés szeretete csodálatra méltó hangokra ihlette.

De az okoskodás visszatartotta LUCRETIVSNÁL a szellem szárnyalását. Képzelve, mely talán HOMERÉHOZ volna fogható, fogoly gyanánt vesztegel a szörszálhasogató dialektika finom hálójában, melyet Athén henyesége szőtt. E bilincs alól azonban kiszökik a költő lelkének fénye s legalább szélén csillog a reá bornló felhőnek. Innen származnak ama lángoló vonalak, amaz elragadó bájok, melyek itt-ott el vannak szórva LUCRETIVS költeményének dalaiban; innen van a gyakori ellenmondás művészete és rendszere közt, az önkénytelen visszatérés a polytheismushoz, melyet megátkoz, az új istenítések, melyeket a feldöntött bálványok helyére állít, s a dicséretnek és szeretetnek ama hymnusa, melyet szünet nélkül kész elrebegni s melynek számára tárgyat keres, megvetve a föld minden régi vallását.

Épen itt, a mint tudjuk, a költői megindulás, mely erősebb elvont tanánál, visszavezeti a nemzeti vallás hiszékenységeihez. Abban a pillanatban, midőn tudós ábrándozása által azon epikureusi bölcsészet felé vezetette, mely-

lyel néhány év múlva Cæsar visszaélendő volt, LUCRETIVS magyarázni kezdi a világ önkéntes alakulását, az anyag kizárólagos cselekvését s az emberi lénynek ebből származó mulékony értelmét és föltétlen halandóságát: az ég felé emeli szemét; csillagot lát ragyogni ott, mely kedves a római babonának; megtalálja emlékét és nevét Róma eredetében; s a mythologia és PLATO ellen szóló költeményét e páratlan fohászzkodással nyitja meg, melyet a természeti termékenység istennőjéhez intéz, a szépség és szerelem azon istennőjéhez, kit arra kér, hogy fegyverezze le az erő és háború istenét:

«Aeneas gyermekeinek anyja, emberek és istenek elvarázslója, jótevő Venus! ki a csillagok közepett kerengve az égen, megnépesítéd a hajókkal terhelt tengert és a vetésekkel borított földet; mert általad fogantatik minden élő fajzat s látja meg születésekor a napvilágot: oh istennő! előled futnak a szelek; előled, közeledted elől eltűnnek az ég felhői! érted nyitja ki virágait a tarka föld, érted mosolyog az óceán arcza és ragyog fényhullámokkal a lecsendesült ég. Mert mihelyt feltűnik a tavaszi napok fénye és Zephir felszabadult lehellelte visszanyeri termékeny hatalmát, először a lég madarai hirdetnek téged, oh istennő! megéreztek visszatértedet, szíven találva lángodtól. A megriadt nyájak mosolygó legelőkön át szökellnek és átkelnek a gyors folyókon. Kellemed és édes bájaid által megragadtatva, így követ téged hévvel az egész élő természet, a hova te akarod vezetni! s a tengereken, hegyeken, rohanó folyamokon, a madarak árnyas magányán és a zöld mezőkön át, a szerelem vonzását vetve minden szívbe, minden lényt fajának fentartására buzdítasz.

«Azért mivel egyedül te kormányzod a természetet, s nélküled semmi sem emelkedik fel a nap mennyei part-

jaiig, semmi boldog, semmi szeretetreméltó nem jöhet létre nélküled, téged óhajtalak társamul a versekben, melyeket írni készülök, a *Természetről* szóló verseimben, melyeken kedves Memmiusunkért dolgozom, a kit te, istennő, mindig ékesíteni kívántál minden adományoddal! Annál inkább adj hát örök kellemet szavaimnak, oh istennő!

«Add, hogy időközben, a tengeren és az egész földön szenderegjenek és pihenjenek a fegyverek nehéz munkái. Egyedül te biztosíthatsz esendes békét a halandóknak: mert a háború nehéz munkái a mindenható Mars törvénye alatt állnak, ki gyakran veti magát kebledre, mintegy lebilincselve a halhatatlan szerelem sebétől; és feléd emelve szemét, kéjesen hátra hajtva fejét, szerelemmel táplálja mohó tekintetét, reád vágyva, oh istennő és lelke ajkaidon csügg. De te, oh istennő, míg szent tagjaidon nyugszik, beburkolva őt tenmagaddal, halmozd el ajkad édes szavai-
val s kérd a rómaiak számára a béke boldogságát. Mert mi nem fejezhetjük be munkánkat eléggé szabad szellemmel, míg a haza bajai tartanak, és Memmius kitűnő ivadéka sem mellőzhetné a haza üdvét, hogy ily dologra figyeljen.»

De a költőnek e nagyszerű szárnyalása, énekeinek elején, egyszerre első üdvözlete a lyrai lelkesedéshez s tőle való búcsúja. Végzetes tanának igája alatt ily hangok nem jönnek többé ajkára. Finom, ékesszóló, sőt pathetikus is lesz; csodálatos színeket fog találni, hogy az anyagi világ néhány tüneményét fesse, ál-alkalmazásokkal; egymás után ki fogja meríteni az erélyt és kellemet. De lerombolva a bálványokat, a nélkül, hogy mást imádna helyettök, kiszáritja a költészetet, míg általa diadalmaskodik.

Miért nem tudta, miért nem merte a polytheismust nem EPIKUR, hanem ANAXAGORAS és PLATO által meg-
támadni? Mily nagysággal bírtak volna akkor képei, meg-

tisztítva e mythológiától, melyet megvetett, de tele amaz isteni jelenléttel, melyet megcsalt szemei nem vettek észre a mindenségben! Mily magasztos szentesítést nyertek volna az igazság töredékei, az erkölcsi érzés villámai, a jogosság és emberiség első kiáltásai, melyek gyakran vannak bölcsészetének tévedései és romlott századának veszedelmes példái közé keverve! Talán egyedül ez a föltétel hiányzott, hogy Latium, a szellem más rendjében, HOMERÉHOZ hasonló dicsőségre tegyen szert.

De távol ettől, a pogány hitetlenségből az istentagadásba jutva, csak azért fosztva meg hitelöktől a szám nélküli istenségeket, melyekkel a képzelem benépesíté a mindenséget, hogy tagadja magát a lélek istenségét is, hogy az embert barommá aljasítsa, csak azért vádolva a hiszékeny és barbár babonát, hogy ugyanakkor eltávolítsa a bűn korlátait és rettegését: LUCRETIUS önmaga tépte ki a legszebb részt szelleméből. Költői ereje kétségkívül nem enyészett el; elmékedésekből és bánatokból, a fájdalom iránti szánalomból és az igazság szeretetéből látszott táplálkozni: de csak búskomoly lelkesedése van, mely a kétségbeesést érinti, lelkesedés a megsemmisülés s ez által a nyugalom iránt, a rombolás hymnusa. És mégis, e leverő rendszer jege alatt, mily megindult gyöngédség van a költő verseiben, midőn végre megerősíté az embert a közömbösség által testi maradványainak jövő sorsát illetőleg, melyek érzéketlenné lesznek a szenvedés iránt, s az érzéketlenség ugyan ezen reményével akar megfelelni más félelmekre és más fájdalmakra! ¹

«Igaz, nem fogad többé vidám család, kitünő hitves: nem futnak többé hozzád a kedves gyermekek, csókjaidért versengve s titkos bájjal töltve el szívedet: nem adhatsz többé erőt, bátorságot által, magadnak és a

teidnek. Boldogtalan! boldogtalan! mondják: mindezen javát az életnek elragadja tőled egyetlen ellenséges nap».

Egész idáig érzem a költő lelkét; élvezem részvétét; halálomban is áldanám reményét, ha adhatna ilyesmit nekem. De hidegen így folytatja:

«Nem teszik itt hozzá, hogy mindezek elveszvéen, nem marad meg az utánok való bánkódás. Ha az emberek tisztán látnák ezt és magukra alkalmaznák következményeit, a fájdalom és félelem nagy gyötrelmétől szabadulnának meg. A milyen módon elaludtál a halálban, olyan léssz mindörökké, ment minden fájdalomtól. De midőn hamuvá lettél, mi siratni fogunk téged halotti máglyád mellett, és az idő soha sem törli ki lelkünkől e gyászt. Az hát a kérdés, mi ebben oly keserű, ha minden az álmokra és nyugalomra szorítkozik? Mi van ebben olyan, a miért örök bánattal emésztődjünk? Így okoskodnak az emberek, midőn az asztal körül ülve, gyakran hajtogatják a serleget, és virággal koszorúzva fejöket, önként mondják: El gyönyör csak egy perczig tart a szegény emberekre nézve; nemsokára elmúlik, s többé soha sem lesz szabad visszahívni.»

Itt ismét egy előjátéka hangzott fel, nem ugyan a szent lantnak, hanem ama búskomoly és szelid húrnak, melyet nemsokára HORÁ CZ volt megérintendő, több gondatlansággal, mint szomorú bizonyossággal s az élet édességei által derítve föl lelkét, a nélkül, hogy meggyőzni iparkodnék, hogy mindenkorra meg kell halnia. LUCRETIVS, kevésbbé szerencsés ihletés alatt, egyszerre megszakítja verseinek kezdődő varázsát, e különös magyarázatot adva lakomázó társainak részegségéről: ²

«Mintha a halálban a legnagyobb büntetés égető

szomjúság volna reájok nézve, mely fölemészti őket, vagy valamely más szükség, mely szüntelenül gyötri».

«Oh nagy költő, mivé lettél? mily semmire alapítottad kevélységedet? Mire szorítod képzeleteidet és reményünket? Nincs többé más érved, mint a romok szaporítása a reánk váró egyetemes pusztulás bizonyítékául, nincs más vigasztalásod, mint megnevezni egymás után a királyokat, nagy embereket, költőket, bölcseket, kiknek halála megelőzte azt, mely mindegyikünkre nézve épen oly abszolút, mint elkerülhetetlen; ékesszólóan mondod:

Scipio, a harc villáma, Carthago réme, épen úgy a földnek hagyta csontjait, mint a legutolsó rabszolga. Tegyük még hozzá a tudomány és kellemek feltalálói; tegyük hozzá a múzsák barátjait, kik között HOMER az egyetlen uralkodó, épen azon álomba szenderült, mint a többiek. Végre DEMOKRITOS, midőn korának hanyatlása figyelmezteté, hogy szelleme bágyadni kezd, önkéntes választás által adta át magát a halálnak. Maga EPIKUR meghalt pályája végén, ő, ki lángeszével felül multa az emberi fajt és minden hírt elfedett fényével, mint a nap a légben elhomályosítja a csillagokat. És te, te félnél, te méltatlankodnál meghalni?»

Bizonyára emelkedett hang ez s a magasztosságot érinti; de utoljára érinti, hogy aztán elveszszzen a semmi-
ben. A költő egy nagy földi képet ragad meg; de ezentúl nincs semmije és megáll a végtelenség határán, szeretet és remény nélkül.

A mi annyira hiányzott, mint látjuk, Róma első nagy költőjénél, a mi megfagyasztá nála a lyrai lelkesedést, feltalálhatjuk-e azt ugyanazon korszak más szellemeinél, melyek ugyanolyan romlottóság közepett nevelkedtek s talán nem volt bennök ama szánalommal vegyes bús-

komolyság, mely oly ékesszólóvá teszi még LUCRETIUS scepticismusát is? FÉNELON, lelkének és izlésének tisztaságában, dicsérhette CATULLUS szenvedélyes egyszerűségét s idézhette tőle a bájoló költészet néhány mozdulatát. Az ifjú rómainak, ki a görögök két iskolájában nevelkedett, a legszebb régiséggel, valamint a legfinomabb előkelőséggel táplálkozott s Kallimachost SAPPHO által javította ki, jobb volt a lelke, elhíhetjük, mint élete és korának erkölcei. Mint consularis személy fia, Caesar barátja, nem volt rabszolgája sem a dictator hatalmának, sem bűneinek; s tiszteletre méltóvá tette magát szerencsétlen barátja iránti hűsége, valamint testvére után való bánkódása által, kinek Ázsiában eltemetett hamvai iránt hosszú és veszélyes utazás által fejezte ki tiszteletét. És mégis az undor mellett, melyet a CATULLUS neve alatt fentartott néhány tisztátlan költemény okoz, nem igen jövünk kísértetbe, nála keresni a lyrai szikrát, legalább azt, mely nekünk tetszik. Gondoljuk meg, ha igazságosak akarunk lenni, daczára a vaskos képeknek, melyek a *lesbosi veréb* gyöngéd dalnokának száján kiszaladnak, hogy ugyanazon tűzhelyről támadt Róma nagy lyrikusa, ilyenül maradvá a jelenkor számára. Azért, úgy hisszük, már CATULLUSON meg lehet kísérteni a HORÁcz által érdemelt rosszalások némelyikét.

Nagyon csonka munkáiból nem tudjuk megítélni CATULLUS egész szatirai erejét. A mit SÜETONIUS halhatatlan bélyegnek nevez, melyet a költő Caesar arczára sütött, nekünk mindenek fölött aljasan trágárnak tetszik; és úgy véljük, hogy a Bithyniából hivatal és kincs nélkül hazatért ifjú patricius büszke és szabad feddhetetlenségének más, áthatóbb és tartósabb nyilatkat kellett volna lövelnie a romlottságra és bűnökre, melyekkel Caesar körülfogta

magát. De minő báj, mily rohamos és igaz hang van néha ázsiai útazásának legkisebb emlékeiben!

«Visszahozta már a tavasz üde langyosságát; a nap-éjegyén egének heves erőszakossága elhallgatott már Zephir édes lehelletére. Gyorsan hagyjuk el, oh CATULL, Phrygia síkjait és az égető Nicea termékeny talaját: fussunk Ázsia híres városai felé. Reszket már gondolatom s türelmetlenül vágyik elindulni és bolyongani; már toporzékol hevességében fürge lábam. Isten veletek, kedves baráti összejövetelek; együtt távoztunk hazánkból, különböző úton térünk vissza egyaránt!»

Mindez kétségkívül semmi, ha a vers bája eltűnt, ha az összhang elszállt; és mégis érezzük itt a természetes kellemet, az élénk igazságot, mely elbájolta FÉNELONT. Így lesz-e akkor is, midőn CATULL majd néhány oly közérzelmet akar kifejezni, melyeket Róma még szenvelgett ugyan, de melyeknek már nem volt gyökerek a lelkekben, s kivált a szabados és utazó költő lelkében?

Ha CATULL valóban írt hymnust Dianához, akár a szellem játékánál fogva, akár hivatalos tiszteletből az ünnep iránt, mely Rómában minden év augusztus havában visszavért: érezhetjük ott, ha nem is ugyanazt az ironiát, legalább ugyanazt a hidegséget, melyet HORÁ CZ néhány félvalóságos ódájában találunk. Görögország lyrai utánzása itt hát amaz őszinte hit legteljesebb elfeledésével kezdődött, mely egyedül ihlethette volna. KALLIMACHOS hymnusainak finom és tudós költészete sem volt ez, hanem egyszerű liturgia, melyet ifjú lányok és fiúk karai énekeltek.

«Diana szolgálatában vagyunk,⁴ ifjú lányok és fiúk; ifjú fiúk és lányok, énekeljük Dianát.

«Oh Latona lánya! legnagyobb ivadéka a nagy Jupiternek, kit anyád a delosi borostyánfa mellé helyezett.

«Hogy uralkodónője légy a hegyeknek, a zöld erdőknek, a rejtett torkolatoknak és a zúgó folyamoknak!

«A gyermeket szülő hitvesekre nézve Lucina Juno vagy; te vagy a hatalmas Trivia is és a kölcsön fényvel ragyogó Hold!

«Havi pályád által, oh istennő! kimérve az év útját, becses aratással töltöd meg a munkás mezei házfödelét.

«Légy megszentelve, a mily név alatt inkább kedvedre van; és üdvös oltalmad által tartsd fenn Romulus ősi fáját!»

Más alkalmakkor CATULLUS képét nyújtja ama görög költészetnek, mely oly gyakran vegyült a magán élet ünnepei, a gazdagság fényüzése közé. *Julia és Manlius menyegzőjére* irt énekének több tekintetben kellett hasonlítania ama lesbosi múzsa nászadalaihoz, melynek másutt olyan jól utánozta lángoló örjöngését. Mértéke rövid és rohamos, kifejezése inkább szabad, mint szenvedélyes, mythológiája kevésbé leleményes, mint SAPPHOÉ. A költő a házasság istenéhez fohászkodik, kinek a pogányság romjaiban is fentartott tisztelete és jelképei nemsokára annyira megriasztották a keresztény erkölcsöket vagy néha még meg is változtatták, merészen belekeveredve némely gazdag újkeresztény menyegzői ünnepélyébe: annyira megtartotta uralmát a korszakról korszakra fentartott szabadosság!

A rómaiaknál és CATULL verseiben e szabadosság egész a legtisztátlanabb emlékekig tévelyeg; pedig a költő ismer minden kellemet, még a szeméremét is.

«Nélküled, úgymond,⁵ oh Hymen! egy háznak sem lehet gyermeke, egy atyának sem lehet ivadéka: veled lehet. Ki merné magát ily istenhez hasonlítani?

«A föld, megfosztva szent szertartásaidtól, nem ad-

hatna öröket határainak. Általad adhat. Ki merné magát ily istenhez hasonlítani?

Azután e komoly szavakra mások következnek, legalább tiszták és gyöngédek:

«Nyissátok ki a kapukat: megjelent a szűz. Látod, mint rázzák a fáklyák lángoló fürtjeiket? De megállsz és a nap távozik; haladj előre, új hitves.

«Tiszta szemérem tartja vissza; és mégis, engedelmes léte, sirva fakad, hogy tovább kénytelen menni. De te késel és a nap távozik; haladj előre, új hitves.

«Szünjél meg sírni.⁶ Reád nézve ifjú szűz! nincs mit félni, hogy szebb nő látta fölkelni a napot az óceán öléből.

«Így tűnik fel a gazdag úr ezerszínű kertjében a jáczint virág. De te késel és a nap távozik; haladj előre új hitves.

«Haladj előre, ha kedvedre van, s én úgy hiszem; és halld szavainkat. Látod, mint rázzák a fáklyák aranyos fürtjeiket? haladj előre új hitves!»

CATULLUSnak egy más, alakjában különböző, de ugyanazon tárgyról szóló költszete, úgy látszik, azt a zenei pompát és azon karokat tüntette fel, melyeket PINDAR használt. Ez a lantos költszet cselekvényben; és sehol sem mutatott a mi szemünkben több nemes és naiv kellemet. Jusson eszünkbe, a mit PINDAR néha szeretett verseiben rajzolni, valamely polgár fényes lakása, az előkelő csarnokok, az ünnepi készülék, a barátok öröme és a tömeg tolongása. Itt, akár Manliushoz és Juliához, akár más nagy neveihez a római nemességnek van intézve a hódolat, azonnal halljuk az ifjú legények karának hangját, melyre az ifjú lányok kara felel:

«Közeleg az esti csillag, oh ifjú nép; az esti csillag, az

Olympon, alig mutatja meg annyira várt fényét. Ideje, hogy fölkeljeteK s elhagyjátok a gazdag lakomát. Rögtön jó az ifjú szűz, a házasság istene közeleg. Siess, oh Hymen! siess, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

Látjátok, oh szűzek, ez ifjakat? KeljeteK föl ti is, midőn az éj csillaga fényvel koszorúzza Oeta ormát. Lássátok, mily sietve rohantak. És miért e gyors rohanás? El fogják énekelni, a mit látniok adatott. Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

IFJAK KARA.

Nem készül számunkra, oh barátaim, könnyű pálma. Lássátok, mint meggondolták énekeiket ez elmélkedő szűzek. És erőfeszítésök nem volt hiában: emlékezetre méltó dolgokat mondanak. És nem kell azon bámolni, látva, hogy egész lelköket reá teszik. A mi szemünk egyfelé van, fülünk másutt. Így joggal le fognak minket győzni. A diadal azt akarja, hogy dolgozzanak érte. Azért ez órában legalább tartsátok ébren lelketeK. Ők fogják az éneket kezdeni; a ti dolgotok lesz felelni: Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

Esti csillag! mily láng kel irgalmatlanabbul az égen, mint te, mely el tudod ragadni az anya kebléről leányát, elragadod az ölelésekből, melyekkel anyja visszatartja és egy ifjú férfi hevének szolgáltatod ki e szemérmes szűzet?

Mit tehetnének ennél kegyetlenebbet az ellenséges katonák a rohammal elfoglalt városban? Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

IFJAK KARA.

Esti csillag! mily tűz ragyog az égen kedvesebben, mint te, mely lángoddal megerősítéd az esküdt frigyeket, azt, a mit a férfiak ígértek, a mit az atyák szabályoztak, amaz egyesüléseket, melyek nincsenek megpecsételve, míg fényed föl nem kel a láthatáron? Mit adhattak az istenek irigylendőbbet, mint ez áldott órát? Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

Az esti csillag, barátnőim, elragadta egyikünket tőlünk. Közeledtedre, esti csillag, mindig éber az őrség. Az éj elrejtí a tolvajokat, kiket te, visszatértekor meglesz más név alatt.

IFJAK KARA.

Tetszik a leányoknak, hazug panaszszal üldözni téged. Mi lesz, ha vádolják azt, mit lelkök mélyén óhajtanak? Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

A mint a magányos virág a kert sövényén belül születik, megvédve a nyájaktól, távol az ekevastól, a lég fuvalmaitól simogatva, megerősülve a naptól, az ég vizeiből táplálkozva, tárgyul szolgálva a vágynak, és sok gyermek s ifjú leány eped érte; és aztán, ha elhervad könnyű ujja alatt annak, ki leszakítá, semmi gyermek, semmi ifjú leány

nem óhajtja többé: ily kedves övéinek a szűz, míg tiszta marad. Ha elveszti szépségének tiszta virágát, többé nem szeretetre méltó az ifjak szemének, nem kedves a leánykák előtt.

IFJAK KARA.

A mint a szőlő, mely elszigetelve születik a kopár mezőn, soha sem nő meg, soha sem hajt érett fürtöket, hanem meghajolva saját súlya alatt, gyökerével érinti ágainak csúcsát és nem von magához semmi munkást, semmi nyáját. De ha egyesül a szilfával, mely megoltalmazza, sok munkás, sok nyáj közeleg hozzá: úgy a szűz is, míg egyedül marad, művelés nélkül öregszik. De ha hozzá való köteléket talál, a természetes időszakban, kedvesebb férjének, kellemesebb anyjának. Ne küzdj hát ily férj ellen, oh szűz! Nem illik eltaszítani azt, kit atyád és anyád adott neked, a kik iránt engedelmességgel tartozol. Ne állj ellen e kettő akarátának! hozományoddal átadták jogaikat férjednek. Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!»

Kétségkívül a költészet, sőt tisztaság varázsa van e második *nászdalban*, mely csak e váltakozó énekében maradt meg a két válogatott karnak, melyek gyakran a római ifjúságot képviselték az istenek ünnepein. Valami patriciusi komolyság látszik itt mérsékleni a görög múzsa szenvedélyét vagy szabadosságát, de megfélemedkezve kecses mythológiájáról. Semmi kétség azonban, hogy a görög költészet több korszakának tanulmánya által képződve, CATULLUS megtalálta s ügyesen keverte annak színeit művészetének egy másik munkájában, egy más emlékből, melyet maga HESIOD is megénekelt, Thetis és Peleus nászénekében. HESIOD és HOMER óta a görög művészet sokszor elővehette ez emléket, mely szomszédos volt az argonautákkal és a

trójai háborúval. Nem volt ennél kedvezőbb valami a hagyomány költészetére, e Penelope-szövegre nézve, melyet az alexandriai elmés munkások szőttek. Nehány századdal előbb PINDAR ezt mondá Peleusról: «Látta a nagyszerű kört, hol az ég és a tenger királyai ültek, feltüntetve az adományokat és a hatalmat, melyeket fájának szántak». ⁷

Azóta Thetis és Peleus menyegzőjének e képe gyakran foglalkoztatta a festészetet, valamint a költészetet: egyik kedvencz tárgya volt ez a görög művészetnek, s épen oly ismeretes, mint az argonauták utazása, Medea bosszúja, vagy Ariadne elhagyatása.

Kisértetbe kellett ennek hoznia CATULLUS igyekvő gondolatát. A római nyerseségre nézve valódi aratás volt, melyet Görögország virágos mezein szedhetett. CATULLUS keveset törődik a renddel, melyet e gazdagságba bevigyen, és a gonddal, mely összekötné különböző részeit: csodálatra méltó leíró vagy szenvedélyes verseket vet oda, mint meg annyi színt, melyet a hellen művészet mestereitől orzott el.

Inkább a nagy festő tanulmánya ez, mint eredeti és szabadon fogantott munka. Megérthetnők-e máskép, hogy Ariadnénak oly költői regéje csak a kép egyik szögletét foglalja el, s úgy szerepel az elbeszélésben, mintha valami legenda volna, a szőnyegre festve, mely a hitvesek násztermét díszíté? De még e tanulmányban is talált helyet a római költő a lyrai hangok számára; HOMER tüzetől lelkesül, s átalakítja az ünnepet, melyet leírni látszik. A hősiesség és dicsőség jövendölésévé teszi a nászzeneket. Az ünnepen jelenlevő párkák éneklék a menyegzői hymnust:

«Oh dicső oltalmazó, ki erényeid által gyarapítod és

véded Epirus hatalmát, fiad által kitünő atya, tudd meg azt, mit a végzet testvérei napvilágra hoznak számodra; hallgasd meg igazmondó jóslatukat. És ti, hogy lerajzoltjátok a folytatást, fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Közeleg az esti csillag, magával hozva a hitvesek óhajtott örömét; közeleg a kedvező csillaggal a feleség, ki áthatja lelkedet uralkodó szerelmével és osztozik veled édes álmaid epedésében, kecses karjait hősi nyakad körül fonva. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Egy ház sem rejtett födele alatt ily szerelmet. Egy szerelem sem egyesített két lelket oly összhang által, minőt Thetis érez, minőt Peleus érez. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Achilles fog számatokra születni, ki felül áll a félelmen, kinek az ellenség mindig csak homlokát s merész keblét fogja látni, s a ki, győzvén a versenyfutás játékain, gyakran fogja messzire elhagyni a könnyű szarvasünő izzó nyomait. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Egy hős sem lesz hozzá fogható a csatában, midőn Phrygia folyói trójai vértől fognak áradni és a távoli harc csapásai alatt a hitszegő Pelops harmadik örököse el fogja pusztítani Trója falaít. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Tündöklő vitézségét, dicső tetteit gyakran fogják bizonyítani az anyák fiaik temetésén, midőn hamvaik fölött lebegnek fehér fűrtjeik és gyöngye kezeikkel sápadt keblöket marczangolják. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«A mint az arató, levágva sarlójával az égő nap alatt szorongó kalászokat, kifosztja a szőke mezőket, úgy fogja ő lesujtani ellenséges kardjával a trójaiak tetteit. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Nagy tetteiről bizonytságot fognak tenni Skamandros habjai, melyek a Hellespont árába ömölnek, míg útjokat megszükiti a holttestek halmaza, melyeknek vére az ő kezétől ontva melegíti a folyam ágyát. Fussatok orsók, fussatok, szálaikat fonva.»⁸

A latin hexameter méltósága mellett érezzük itt a görög múzsa lehelletét, úgyszintén mintegy maradványát az első barbárságnak az Achilles sírján feláldozott Polyxena képében. De CATULLUS szelleme és századának jellege leginkább a költemény epilógjában nyer kifejezést. A költői hagyományra, az atheni és alexandriai iskolák utánzására a polgár fájdalma következik, melyet Róma bajai és bűnei fölött érez. Csaknem LUCRETIVUSnak, Memmius barátjának nyelve ez, feltalálva a pokol meséit és szörnyeit a földet gyötrő bűnökben és szenvedésekben.

«Így jövendölve énekelték hajdan a párkák Peleus végzetének szerencsés hymnusát. Mert az istenek akkor még le szoktak szállni az emberek tiszta házaiba s megmutatták magukat a halandó szemeknek, az áhitat még nem szülvén meg tiszteletben állni. Az istenek atyja, a templom fényében, meglátogatva a szent rejtelmeket, melyeknek ünnepei megjöttek, gyakran részt vett a földön a szekerek versenyében. A bor istene, a Parnassus ormán bolyongva, gyakran serkenté önmaga a szétszórt hosszúhajú bacchanszőket, midőn Delphi lakosai, előrohanva városuk falai közül, oltáraik töményével fogadták az Istent. A harcz véres küzdelmeiben gyakran lelkesíté jelenlétével a fegyveres csapatokat Mars vagy Pallas vagy a szűz Nemesis. De mióta a föld bűnös gyilkosságokkal van tele és az emberek elűzték kapzsi lelkeikből az igazságot, testvérek szennyezték be kezöket testvéreik vérével. A fiú megszűnt siratni szüleinek halálát, az atya óhajtá elsőszülött fiának kimulá-

sát, hogy akadály nélkül élvezhesse az ifjú mostoha bájait. A szentségtörő anya, megbecstelenítván magát megcsalt fiával, nem rettegett büntársaivá tenni a házi isteneiket. Ettől fogva a jó, a rossz, gonosz örjögés által összezavarva, messzire űzte tőlünk az istenek oltalmazó figyelmét. Nem méltóztatnak többé meglátogatni ily emberek gyülekezeteit és nem láttatják többé magukat fényes nappal.»⁹

E szomorú fordulat megfelel az időnek, midőn CATULLUS élt, ki barátja volt CICERONAK s kegyelmet nyert CÆSARTÓL. De Catilina véres álmai és a triumvirek kegyetlenségei között, bármilyen volt még a római nyelv és szellem ifjúsága, nem volt helye a szép iránti lelkesedésnek és a művészetek hatalmának. LUCRETIVUS volt csaknem az egyetlen ihlett, s ő is eltéveszté utját e borzasztó korszakban, midőn nemcsak a vallást vetette meg, mely éppen oly romlott volt, mint hivei, hanem a gondviselést is tagadta, mely ennyi bünt megenged, és istenítette a gyönyört, mint egyetlen kárpótlást az emberi nyomorúságokért. De még a lángészre nézve is szűk volt ez ér s csakhamar kiapadt. Fentarthatta, valamely homályos menedék árnyában, a magányos ábrándozót, az önző bölcsesét, a háború viharainak vagy a száműzés parancsolta hallgatásnak közepette. Nem ébresztette föl sem a jóra való tevékeny bátorságot, sem a boldogtalanság iránti szánalmat, sem a dicsőség vágyát: nem törekedett az elhagyott és bezárt ég felé; nem vigasztalta meg a földet; nem volt képesebb bátor önfeláldozásra, mint erényes méltatlankodásra. Az eszmék rendjénél fogva nem szólt a tömeghez; a költő hangulatánál fogva ritkán szólt a lélekhez, s nem adhatott neki sem szenvedélyt, sem nagyságot; nem volt lyrai. Csupán azt kell még kutatnunk, mivé lesz e költészet, midőn a polgárháború és fejetlenség

borzalmaira az uralkodó ügyes mérséklete és a hosszú rab-szolgaság egyhangú biztossága fog következni. A római tragédia régi költőinek durva utánzásai vagy hazafias szárnyalásai nem hangzanak többé a színpadon, nem tetszenek az előkelő szellemeknek s azon elévült csodálások közé fognak tartozni, melyeket CICERONAK is szemére vetettek a költészet dolgában. LUCRETIVS ereje és búskomolysága nem újul meg, sem merész hitetlensége, melyet nem fog többé a senatusban egy Julius Cæsar vallani.

De ez a mély tanulmányozása a görög költészetnek, a szépnek ez érzése, mely nem ugyan az isteni typushoz, hanem a művészet magasztos másolataihoz megy vissza, e második lelkesedés, mely a csodálatból és izlésből született, tovább fog haladni a CATULLUSTÓL jelzett úton. És hála a szerencsésebb napoknak, szigorúbb erkölcsök nélkül, a lantos költészet virágozhatni fog Rómában. A szabadság és dicsőség szenvedélyének helyére a szerencse imádását, a győzelem bálványozását fogja állítani; azután csábító és igaz ellentét által a nyugalom szeretetét, a gondatlanság szenvedélyét fogja magasztalni. Hasznára fogja fordítani a forum elhagyottságát és a senatus kiméletes békességét, hogy fölemelje hangját e Rómában, melyet nagyszerűen ékesít a világ zsákmánya. A mik Görögország mythologiai emlékei, játékainak hős alapítói, városainak mesés eredetei voltak a nagy thebai lantos költő számára, ugyanaz lesz a régi Rómának néhány dicső és távoli neve Augustus századának költőjére nézve.

Nem szívta magába, sőt nem is óhajtotta a görög költő csillogó levegőjét, a múzsa hőskorát, az örökre dicső napokat, midőn Európa Ázsia fölött, a szabadság a barbár zsarnokság felett diadalmaskodott. És mégis az a kiváltsága van az izlés által finomult lángésznek, hogy

neve és versei századokon haladnak át és örökké tet-
szeni fognak a gyöngéd szellemeknek, ebben a már
annyiszor megújult világban, a mely mindig változik.
De kissé össze kell szednünk magunkat és alaposan
tanulmányoznunk a természetesség értékét a művészet-
ben, hogy ma HORÁCZRÓL beszéljünk.

TIZENHATODIK FEJEZET.

(HORÁ CZ mint lantos költő. — Utánzó és eredeti művészete. — A legrégebb görögök tanulmányozása és új szelleme. — A tárgyak nagysága. — Az érzelmek félénksége. — A styl és izlés tökéletessége; ritka ihlettség, a gyönyörén kívül. — E költészet hatalmas varázsa és hosszú tartóssága.)

Az egész régi korból HORÁ CZ reánk nézve legtekintélyesebb tanúja PINDAR szellemének. Szeme előtt és emlékezetében volt a thebai költő minden dala, lantjának minden hangja. Talán azokat mormolta első ifjúságában az athen akademia platánjai alatt, midőn a véletlen oly ügybe vetette őt, melyet nem volt sokáig követendő. Később legalább, midőn a római lant művésze akart lenni, mint ő mondja: *Romanae fidicen lyrae*, épen oly buzgalommal elmélkedett Görögország dallamos lantosai fölött, a minővel HOMERT, ARCHILOCHOST, PLATOT s a régi és új vigjátékok tanulmányozta. Ő maga, egy kritikai rendű csodálatraméltó ódájában, ha lehet így beszélni, elszámlálta mindazt, a mit PINDARBÓL olvashatott, e reánk nézve nagyrészt eltűnt kincseket, a költő szabálytalan dithyrambjait, más szent himnuszait, elegiáit és végre dalait a négy nagy görögországi játékon legyőzöttekről. Soha sem tűnt fel élénkebben a művészet bálványozása, mint a thebai költőnek nyújtott e hódolatban. A tanítvány lelkesedése ez, a gyöngéd szellem elragadtatása oly idegen szépségek benyomása alatt, melyek-

nek utólérésére nincs bátorsága s melyekhez csak a csodálat által közeledik.

HORÁ CZ azonban valahol tudtunkra adja, hogy Rómában, az ő korában, más versenytársai voltak a görög költőnek. «Beszéljek-e TITIUS-ról, mondja,¹ kinek neve nem sokára visszhangozni fog a római ajkakon, róla, ki nem félt PINDAR teljes forrásából meríteni, megundorodván a mozdulatlan tavaktól s a mindenkinek nyitva álló folyamoktól?» Ki volt ez a TITIUS, kinek annyi dicsőség volt ígérve? Senki sem beszélt róla azóta; és az idő pusztítása kétségkívül nem egyetlen oka e feledésnek. Még OVID-nak, a kedves OVID-nak, ki boldogtalanságában oly hajlandó az elnézésre vagy csodálatra mások iránt, még neki sincs egy szava sem TITIUS számára.

«PROPERTIUS, mondja,² gyakran elbeszélte nekem lángjait, közlekedésünk bensőségében, mely minket egyesített. Az epikus verseiről híres PONTICUS, a jambusairól nevezetes BASSUS bajtársaim voltak. A zengzetes HORÁ CZ ébren tartá fülemet, midőn az ausoni lanton pengeté tökéletes verseit. VIRGILI-t csak láttam, s a fukar sors csak kevés időt hagyott TIBULL-nak barátságom élvezésére. Utánad következett, GALLUS! PROPERTIUS jött helyébe; s az idő rendjében én következtem negyediknek utánok.»

Másutt végre OVID, még boldogtalanabbul s még csüggedtebben, mint valaha, kimeríteni látszik egy utolsó elegiában a nagy költők sorát, kiknek szerencsés kortársuk lenni, mint MARSUS, RABIRIUS, MACER és még húsz más. Sőt van ez úttal lajstromában egy lantos költő is: de az nem TITIUS, hanem RUFUS, kinek neve épen oly ismeretlen, mint az előbbié s ismét például szolgál arra, mily gyakran tévednek az egykorú bámulók.³

És így Augustus uralkodása alatt, mely, mondják, oly

kedvező volt a művészetekre, a római nyelv és szellem e szerencsés érettségében, melynek segítségére volt a császárság békéje, e népnél, melynél Görögország szelleme sugárzott akkoriban vissza, a természetes rokonság s egyszersmind utánzás föltételei mellett, a lantos költészet, Athen szinpadának és Olympia ünnepeinek e szép ékessége, a vallásnak és hazának ez ősi hangja, csak egyetlen egy tolmácssal birt, ki elmésebb volt, mint nagy, inkább a gyönyörnek, mint az erénynek, inkább a szerencsének, mint a dicsőségnek barátja.

Ennek okát könnyen meg lehet találni a római társadalom erkölcsi és polgári történetében. Soha sem volt korszak kevésbé alkalmas a lelkesedésre. Kedvünk szerint képzelhetjük az abszolút hatalmat; állíthatjuk, hogy szükséges rossz a világ bizonyos állapotában. Néha személyesítve látjuk valamely hősben, ki hatalmasan megragadja a népek képzeletét. Semmi effélével nem találkozunk Octavius uralkodása alatt, sem az idők szellemében, midőn uralkodott. Ez idők jellemvonása az iszonyú romlottság, melyben a kegyetlenség a puhasággal szövetkezett. Octavius maga, míg részt vett a triumviratusban, büntársa s néha főszerzője volt a barbárságoknak és gonoszságoknak, melyeket egyedül örökölt. A régi erkölcsök megvetése mindabban, a miben egyszerűek és zordonak voltak, az erkölcsi törvényben való minden hit kigúnyolása, az erőre való hivatkozás, a kérlelhetetlen nagyravágyás a vezérekben, a szolgáltság vágyak összesége, a hitszegés, hamis eskü, aljasság az eszközökben: ez a látvány terült el az ifjú Octavius szeme előtt; ez volt az iskola, melyben a császárságra készült. A mélységes képmutatás, melylyel eleinte eltakarta lelkének egyetlen tisztességes szenvedélyét, szövetsége Cæsar gyilkosaival egész addig, míg harcra nem kel ellenök,

később kedvtelése Antonius kegyetlenségeiben, a haszon, melyet mások bűnéből nyert, és művészete, melynél fogva kimeríté a száműzés és erőszak minden előnyét, mielőtt az igazságosság és emberiség némi árnyékához térne: mindez kétségkívül nem volt arra való, hogy tisztelettel és szeretettel vegye körül nevét.

Érezhettek borzalmat Octavius előtt. Értjük is ezt: oly elfajult vallás mellett, mely az égbe helyezi a gazságokat és bűnöket, a tömeg kísértetbe jöhet istent látni ilyen gonosz emberben. De az ragadja bámulatra az észet, hogy a Görögország nagy hagyományain táplálkozó emberek, átható és kecses szellemek voltak dalnokai ez istenítésnek, megszentelve dicséreteik által azt, a mit megbélyegeztek elveik.

Nagy Sándort, ki valódi lelki nagyságába és páratlan tetteibe néhány dührohamot vegyített, hallgatás vette körül, még dicsőségére nézve is; és uralkodása, melyet annyi alapítás, a hány hódítás jelez, nem tudott létrehozni egy nagy költőt, egy nagy történetírót sem. Octaviust, ki kegyetlen volt szenvedély nélkül, kit ifjúságában bűnök és hitszegések szennyeztek be, ki nem volt nagy a győzelemben, s még a politikába is kevesebb szellemet, mint ravaszságot vitt, korának legritkább szellemei magasztalták s úgy átalakították dicséreteikkel, hogy elkápráztatták s részben elámitották a jövő ítéletét. Bizonyos, hogy a költészet ez illuziójának következtében, Octavius Cepias, Augustusnak öltöztetve, nem volt többé az utókorra nézve a vérengző triumvir, és e tévedés vagy feledékenység már uralkodása alatt kezdődött.

Nem lehet ezt másképp megmagyarázni, mint a római erkölcsök sülyedéséből, a lelkek aljasságából és durvaságából. Octavius gyűlöletes tettei, a zsarnok vagy inkább hóhér

tettei, beszennyezve kezét, nem bélyegezték meg nevét, s nem akadályozták, hogy midőn jóllakott becsvágya megelégedett az engedelmességgel s nem vette el a vagyont és életet, a hála kiáltása törjön ki csaknem az egész birodalomban. A történelem e tekintetben egy népies bizonyítékot tartott fenn számunkra, melyet sok századdal később a tudós hizelgés megújított Richelieuvel szemben. «Augustust, mondja SÆTONIUS, midőn gályára szállva átkelt a nápolyi öblön s Puzzuoli város hosszában hajózott, a part minden pontjáról üdvözölték egy Alexandriából jött hajó utasai és matrózai, kik virággal koszorúzva így kiáltottak az áldozati tömjén közepett: «Általad élünk, Cæsar; általad hajózunk, Cæsar; általad vagyunk szabadok és gazdagok, Cæsar!»

Az újkori hizelgő, ki ez emléket megújítja a kérlelhetetlen bibornok részére, hozzá tevő: «Ez ismeretlen emberek kényszer és hizelgés nélkül hangoztatott szavaira annyira megindult Cæsar, hogy ezekhez hasonlítva kevésre tartá a senatus legmegtisztelőbb végzéseit, a leigázott nemzetek felírt neveit, a számára emelt diadaliveket és saját győzelmeit».

Könnyen elhihetjük ezt; Octavius hatalma a valóságban a dictaturára, látszólag a demokrátiára volt alapítva. A szavazati jog korlátlan kiterjesztése s a centuriáknak a tribusokkal való helyettesítése által, Marius és Cæsar nyomát követve, a számba fulasztotta a szabadságot, megalázta a patriciatust s a polgárok szabad szavazata helyébe a tömeg szolgálai ujjongását állította. Ez kétségkívül nem oldozta fel Augustus uralkodását a bölcsész, annál kevésbé a régi köztársaság hívének szemében; de a költő ezt a köz örömet vagy tudatlanságot mentségül fogadhatta el a dícséretnek számára, melyeket a hajdani száműzőre pazarolt, kinek maga csak jótéteményeit élvezte.

Azt hihetjük azonban, hogy ily hódolatban nem igen gyakran részesült Augustus: mert az akkor már öreg és beteg császár el volt ragadtatva általa s meg akarta jutalmazni e jó példát. Arany pénzeket osztott ki kísérete közt, minden udvari emberével megígértetve, hogy azon, a mit kapott, alexandriai portékákat fog venni.

A mint látjuk, ugyanazon eljárás volt ez Róma idegen alattvalói iránt, melyet a császárok Rómával szemben követtek: *panem et circenses*. És nemsokára a leggonoszabb császárok annál inkább eleget tettek e szükségnek, mert bűneik népies ünnepek lettek, s a régi családok legyilkolása és kifosztása által könnyen találtak módot a nép és hadsereg iránti bőkezűségre. Maga Octavius adott erre példát. A triumvirekkel együtt azért száműzött, hogy a javakat elkobozza, s ezeket azért kobozta el, hogy ajándékozhasson. De midőn egyedül maradt uralkodónak, büntárs és vetélytárs nélkül, megszüntette az erőszakosságokat, melyekért egyedül viselte volna a kárhoztatást; és hajdani kegyetlenségeit elfeledték a megkönnyebbült iga és a lelkek folytonos elaljasodása mellett.

Az erkölcsi érzés kialvása a tömegben, a félelem és önzés: ime ez volt titka Octavius istenítésének, melyet VIRGIL és HORÁ CZ, és OVID, még a száműzetés közepett is hangoztatott. De a lélek gyöngesége nem emeli föl a szellemet. Ne keressünk lyrai lelkesedést a hymnusokban, melyeknek Augustus az istenök.

Elég volt, hogy e névhez csatolhatták, gyöngéd és bájos művészet által, a görög költészet képeit s még az ősi római erény emlékét is. A római lantosban nincs meg PINDAR őszintesége, ámbár néha megvan méltósága. Nem feledtük el a thebai költőt, midőn így kezdi meg énekét a syracusai király számára: «Hymnusok, melyek a lanton

uralkodtok, mily istent vagy hőst fogunk magasztalni?» A többi ugyanily hangon megy. A hízélgés elenyészik a tanuság vallásos komolyságában. De nem így van a római költőnél. Csaknem játsszani látszik mindazzal, a mihez fohászcodik:

«Mily embert, vagy mily hőst, vagy mily istent kívánsz magasztalni, oh Clio, a lanton vagy a harczi fuvo-lán? Kinek nevét fogja hangoztatni a szó játsszi képe, Helicon árnyas ormain, vagy a Pinduson, vagy az üde Hæ-muson?»

De a római fülnek valami komolyabb kell e festői mythológiánál, s a költő így folytatja:

«Mit mondjak annyiszor ismételt dícsérete előtt a legfőbb Atyának, ki az emberi és isteni dolgokon, az óceá-non, a földön és a világon uralkodik, az időszakok változó rendjében, halhatatlan alapelv gyanánt, melyből nem támad nagyobb, mint ő, mely mellett nem emelkedik fel semmi hasonló vagy megközelítő. De utána Pallasé a leg-első tisztesség.»

A mi a költőnél naiv és vallásos hiszékenységben hiányzik, azt magasabb értelem által pótolja, e nemes és szabatos képpel, ha nem is az egyetlen, de legalább a legfőbb istenről. E fohászcodás mellett a Bacchushoz, Dianához, Apollóhoz, Herculeshez és Leda gyermekeihez szóló néhány vers nem egyéb, mint a görögöket utánzó művészetének játéka; de csaknem a császárság előtti rómainak látszik, midőn felkiált:

«Az istenek után⁴ szóljak-e Romulusról, vagy Numa békés uralkodásáról, vagy Tarquin büszke vesszőkötegeiről, vagy Cato nemes haláláról?»

«Regulusról, és a két Scaurusról, és Paulus Aemilius-ról, ki dicső éltét eltékozolta a győztes carthagói előtt, ime

ezeokról fog hálám híres versekben szólni, s velök Fabriciusról.

«És őt, a tüskés hajú Curiust a súlyos szegénység szülé a háború számára, atyáik kis birtokán és tűzhelyök mellett».

Augustus költője nem félt e nagy képektől, melyeket a császárság Róma ősi dicsőségével együtt bitorolt.

«Mint a fa növekszik az idő észrevétlen folyamán, úgy gyarapul Marcellus hírneve; Julius csillaga minden csillag fölött ragyog, mint a hold az égnek valamennyi alábbvaló lángja felett.

«Atyja és őre az emberi fajnak, Saturnus fia! reád bízta a végzet a nagy Cæsar oltalmát: uralkodjál, Cæsarral magad alatt.

«Ő az, ki akár a Rómát fenyegető parthusokat, akár a keleti parton a serusokat és indusokat vonván maga után jogos diadalában, uralkodni fog méltányos törvényeivel a roppant mindenségen. Te, félelmes szekeredről megrázod az Olympot; te, a megfertőztetett szent ligetekre sujtasz bosszuló villámaiddal.»

Ezt a második helyet, melyet a költő az előbb még nem akart megengedni az égben a legfőbb isten mellett, most Augustus számára tartja fenn; és neki adja ezt a földön, Róma dicső emlékeinek nevében, melyekkel körül-fogja.

HORÁCZ Augustus dalnokává tette magát, mint SIMONIDES vagy PINDAR a syracusai király dalnoka volt. De ezúttal a dicsőítés nehezebb volt s nagyobb választékot és művészetet kívánt. Sokat el kellett felejteni Augustus előbbi életéből; és annak, a mit későbbi napjaiból dicsérni lehetett, nagyobb volt a hasznossága, mint a fénye: a nyugalom volt az a szolgaságban. HORÁCZ csodálatos

szelleme játszott ez akadálylyal. Augustusban ügyes és mértékletes urát látta a népnek, mely romlottabb volt, hogysen szabad legyen; és dicséreteivel szolgálta ez urat, kitől jótéteményeket nyert.

A polgárháború fejtelenségére s a triumviratus kegyetlen szabadosságára következő, Octavius javító gondjai közé számlálta az istenek tiszteletét is. «Helyre állítottam, mondja életének foglalatában, consuli joggal és a tanács rendelete által nyolczvan templomot Rómában.» Egy más mondat elszámolja a templomokat, melyeket építtetett, az új helyeket, melyeket a capitolium és a palota kerületében felavatott; s nem kételkedhetünk, az *ancyrai táblák* hézagai mellett, hogy ugyane buzgalom sok más régi vallási emléket állított helyre Italiában, mert látjuk, hogy Augustus e felirat más helyén följegyzi, mily gondossággal iparkodott, még Görögországban és Ázsiában is, a háború alatt kifosztott templomoknak visszaadni ékességeiket és kincseiket.

E politikai áhitat támogatására van még egy bizonyágunk TIRUS LIVIUSBAN, ki Cossus, római vezér, diadaláról beszél. Consulnak véli Cæsar Augustus szavára, ki alapítója vagy helyreállítója volt minden templomnak, s ki meglátogatva Jupiter Feretrius templomát, melynek időrongálta romjait fölemeltette, ezt a nevet olvasá, mint mondja, a lenpánczélon, mely része volt a győztes által emelt diadal-emléknek.

«Csaknem szentségtörőnek hittem volna magamat,⁵ kiált fel a hízelgő történetíró, ha nem hagyom meg Cossusnak, dicső zsákmányainak bizonyóságaul, Cæsarnak, e templom alapítójának tanúságát.»

Ily emlékek, ily nyelv elegendőleg mutatják, a nagyságnak és köztiszteletnek mily varázsa csatlakozhatott, a római erkölcsökben, Augustusnak abbeli szenvelgett buz-

galmához, hogy a polgárháború szemére vetett erőszak és romboló gondatlanság nyomainak egyikét megszüntesse. Görögország és EPIKUR tanítványa így szól PINDAR hangján:

«Öseidnek bűneit, oh római, ki kell engesztelned, még ha nem is vagy bűnös, míg helyre nem állítod a templomokat, az istenek roskadozó hajlékait s por fedte képeiket.

«Kicsinynyé téve magadat az istenek előtt, a nemzeteknek parancsolsz: ez mindennek alapja; ide kell mindent visszavezetned. Az elfelejtett istenek nagy bajokkal sujták a szánandó Hesperiót.

«Moneses már kétszer, Pacorus csapata kétszer töré meg baljóslatú erőfeszítéseinket, s diadalmasan csatolt új zsákmányt kis nyaklánczaihoz.

«A lázadásoktól ostromolt Rómát csaknem elpusztítá a dák és az aethiopiai, az egyik félelmes hajóhada által, a másik hatalmasabb gyors nyilai által.

«A bűnös század megszenteltségteleníté először a házasságot, a családot, a tűzhelyet. Ily forrásból fakadva elterjedt a rossz az országban és a népben.

«A serdülő szűz örömmel tanulja a jóniai tánczokat; művészettel hajlítja testét; már zsenge korában vérfertőző szerelemről gondolkozik.

«Nemsokára ifjú házasságtöröket keres még férje asztalánál is; és nem igen válogatja, kinek juttassa lopva kegyeit, midőn elviszik a fáklyákat.

«De egy parancsoló jelre fölemelkedik, nem a férj czinkossága nélkül, valamely kalmárnak vagy spanyol hajó szállítójának hívására, ki megvásárolja mások szégyenét.

«Nem ily szülöktől származott az az ifjúság, mely carthagoi vérrel pirosítá a tengert, s leveré Pyrrhust, a nagy Antiochust és a kérlelhetetlen Hannibalt.

«Pór katonák férfias ivadéka volt, hozzászokva ahhoz,

hogy sabin kapával forgassa a göröngyöt, és a szigorú anya parancsára egy csomó vágott fát hordjon a hátán, midőn a nap meghosszabbítja a hegyek árnyékát s leveszi a fáradt ökrök igáját, meghozva elvonuló szekerevel a nyugalom idejét.

«Mily romokat csinál a romboló idő! Atyáink kora, rosszabb mint őseinké, minket még gonoszabbakat hozott létre, hogy nálunk is romlottabb ivadékok adjon».⁶

Bármily jó szándékkal volt HORÁCZ Augustus dicsősége iránt, nem vesszük-e észre, még ez óda eredeti hangjában is, mi hiányzott e dicsőségből? A kezdet nemes és komoly, mint a thebai költő valamely versszaka; de az idő igaz látványa nemsokára meghazudtolja a költő csalódását vagy erőlködését. Élénk színekkel festi a római romlottságot; és, különös véletlen! a hitvesi feslettségnek az a képecskéje, melyet néhány versben fest, ez az asszony, ki a gazdag és hatalmas parancsára, nem férjének beleegyezése nélkül, fölkel: szóról-szóra egy Augustus életéből való anekdotára emlékeztet,⁷ e kegyes reformátorra, kit HORÁCZ magasztalni próbált.

Ez ódának valódi szépsége, a császárság epikureus dalnokának szájában, épen ez a visszatérés a római szabadság nagy emlékeihez, ama vitéz fiatalsághoz, mely a munkás katonáktól származott; csodálatos szabatosággal ez rövid kivonata a köztársaság diadalainak; azután az utolsó versszak reánk nézve ma napság nagyon igaz jövődőlésnek látszik, kicsikarva a költőtől, mint az ótestamentum ama prófétájától, ki áldani akarva átkot mondott. A rossznak a haladása nemzedékről nemzedékre, ez egymásra árverelő romlottság a következő századokban Cæsartól Augustusig és Augustustól az utolsó Cæsarig, nem volt-e a

császárság horoszkopja, és végzetessége e jog és korlát nélkül való hatalomnak?

Néha nyiltabban hizeleg HORÁcz s úgy meri dicsőíteni Octaviust, mint Róma hősét. De még akkor is egy önmagára való játszi visszatérés javítja ki a dicséret egyhangúságát vagy hazugságát. A megkezdett hymnus nem más többé, mint dal, és a költő a nyugalom és gyönyör barátja, ki hálát ad a közbéke oltalmazójának. Ez elmés művészet, úgy látszik, egészen megvan egy ódában Róma népéhez, ama tömeghez, mely szerette Caesart, s melyet utódai tápláltak.

«A ki egykor, oh nép, Hercules példájára halála árán ment a dicsőséget a spanyol parton keresni, győztesen visszatért tüzhelyéhez.

«Jöjjön elébe a páratlan férj boldog hitvese, az isteni áldozatok után, s vele a kitünő vezér nővére, s áhitatos homlokszalagokkal a győzelme által megmentett leányok és ifjak anyái! Ti oh ifjak, s ti oh leányok, kik ismeritek Hyment! kerüljetek minden baljóslatú panaszt.

«E napnak, mely valóban ünnepnap reám nézve, el kell ragadnia a fekete gondokat. Én nem félek sem zavarótól, sem erőszakos haláltól, míg Caesar kormányozza a földet.

«Menj illatszereket keresni, gyermek! és koszorúkat és bort, mely a Marsi-háború idejéből való, ha valamely korsó megmenekülhetett Spartacus támadásaitól.

«Menj, mondd meg a dalos Neaerának, siessen befonni myrrha-illatos fürtjeit; ha ajtajának gyűlöletes öre megvárakoztat, jöjj gyorsan vissza.

«A szürkülő haj mérsékli a szellemek élénkségét s a czivakodó kedvet. Nem türtem volna ezt el az ifjúság tüzeiben, Plancus consulsága alatt».⁸

Igaz volt-e a költő az előbb, Spanyolország legyőzőjének diadalmi apotheosisában? Elhiszszük; de meg kell valanunk, hogy Livia és Octavia kegyes hálaadásaitól nagyon gyorsan leszáll Neaera énekesnőhöz és kapusához. Ez mutatja, hogy a lyrai lelkesedés kora és tárgya eltűnt. És mégis az utánzás csodálatos szelleme néha vissza fogja adni a költőnek e lelkesedést, de csak azon föltétellel, hogy egy pillanatra egészen hellen legyen s lefordítsa a mintákat, melyek elbájolták. Megvan görögben egy dithyramb hirtelen bekezdése: «Velem van Bacchus; velem van a dal; hozzám való a hegyeken bolyongni, áldozva ott a najádokkal!» HORÁ CZ helyreállítja az egész hymnust: ⁹

«Hova ragadsz, veled eltetet, Bacchus? Mily erdőkbe, mely barlangokba repül átalakult lelkem? Mily barlangokban fogják hallgatni dalaimat, melyek a csillagok és Jupiter tervei mellé állítják a kitünő Caesar örök dicsőségét? Nagy és új dolgot mondok, melyet nem mondott még semmi száj. A mint a halmok ormáról az álmatlan bacchansnő a messze Hebrát, a hótól fehérlő Thraciát s a barbár lábtól taposott Rhodopét szemléli, oly édes rám nézve, bolyongni, a partokat s a magányos erdőt csodálva! Oh ura a najádoknak és bacchansnőknek, kinek erős keze eltöri a legmagasabb kőrifát, semmit sem fogok mondani a kicsinyről vagy a gyengéről, semmit, a mi halandóhoz való. Édes veszély, oh Bacchus, az istent kísérni, ki zöldelő venyigével övezi fejét.»

Görögország ünnepei vagy inkább költészete az, mi HORÁ CZnak e tudós szeszélyétátlengi; EURIPIDES bacchansnőinek virrasztása; látjuk az ezernyi kart, melyek megragadták a kőrifa szárát s kitepték a földből. Örjögésének legigazabb hangjában HORÁ CZ ezúttal is PINDART utánozza, a nélkül, hogy utólné jőzan komolyságát. Valóban,

PINDAR csak arra szorítkozott, hogy ezt mondja: «Halhatatlan szó, a jól mondott szó.»

HORÁ CZ költői kevélységében nagyobb ittasságot szenvedeg. De mi más ez, mint a nyelv mesterfogása, mint annak játéka, ki dicsekszik, hogy először hajlította az æoliai dalokat az italiai versmértékek ütemére? Ezúttal a thraciai orgiák örjögését utánozza, mint másutt utánozni fogja a thebai költő kitéréseit s a hymnusaiba dobott epizódokat. Valóban, nem elégszik meg azzal, hogy Augustusnak hizelegve, szünet nélkül ismételve Italia békéjét, Janus bezárt templomát s a munkás nyugalma Cæsar mindenható védelme alatt: a költő magasabbra törekszik. A császárság egyik örököse, Livia egyik fia számára azt a hadi dicsőséget kívánják tőle, mely Róma nagyságát tette. DRUSUS, kiben a római nép csalódott reménye a jövő szabadítót látta, összetörte a germán Alpések néhány félvad népét Italia kapujánál. HORÁ CZ, Augustus rendeletére megnagyobbítja e tettet, hogy jogczímmé emelje a császári család számára:

«A barbárok megértették, mire képes az oly lélek, az oly természet, mely szerencsés szentélyben növekedett, és Augustus apai szívének hatalma az ifjú Nerok felett.

«A bátrak bátraktól és jóktól születnek: a bikákban és paripákban fenmarad az apák ereje; és nem a harcias sas nemzi a félénk galambot.

«Azután a munka gyarapítja a természetes erőt. Egészséges művelés erősíti a lelkeket; ha az erkölcsök hiányzanak, a legjobb születésűek hibákkal beestelenítik meg magukat».

De nem a politikai és vallásos ódák teszik HORÁ CZOT azzá a költővé, kit a tanult világ mindig olvasni fog. Ő maga,¹⁰ vég nélküli dicsőséget igérve magának, dalainak

tartósságát összeköté Vesta tiszteletének s a főpap capitoliumi körmeneteinek tartósságával. Ezzel nagyon keveset mondott. A polytheismus elenyészett, mint a császárság. Az ál-lelkésedés, melylyel HORÁ CZ mind a kettőnek hizelgett, nagyon hideg lett volna a jövő szemében, a bölcsészibáj nélkül, melyet a költő még hizelgéseibe is bevegített. HORÁ CZ örök varázsa az ember vonzó festése és a költői ösztön a magánéletben.

Arra, hogy elkápráztasson és megindítson, hogy tessék a képzelemnek, hogy néha még föl is emelje és megerősítse a lelket, nincs szüksége Delphi és Olympia emlékeire, sem azon római ünnepekre, melyek szeme előtt voltak. Vidám üdvözlése a sokáig száműzött barátnak, a kit viszontlát, gyöngéd elbúcsúzás a távozó baráttól, vigasztalás a balsorsban, tanács a jólétben, egy-egy dicséret, panasz, egy közhelye a világi okosságnak: mindez ugyanannyi eredeti ihlet a szerencsés szellem számára. Megteremté a bölcsésziodát szinpad és fölszerelés nélkül, a költészetet, mely szabatos, mint a gondolat, ragyogó, mint a szenvedély, s ezzel feltalálta, a mi mindig el fogja bájolni a gyöngéd szellemeket, akárminők a világ külső változásai. Megérinté az emberi szív mélyét, igaz, hogy nem a legnagyobb oldalán, hanem érzékeny pontok által, melyek nem törölhetők el. Eléggé barátja lévén a barátságnek és erénynek, legalább a képzelem által, még hathatósabb barátja lévén a józan észnek, az önzetlenségnek, a mérsékelt vágyaknak: az emberiség középútját képviseli s talán épen ezáltal többre tanít, mint a szigorúbb oktató.

Kétségkívül, eltávolítva HORÁ CZ lantos költeményeiből azt, mire az idő hazugságot sütött, a mi sérti a szemérmet, a mi kevésbé az észre, mint inkább az érzésekre hat, nagyon megszorítjuk a tiszta és átlátszó gyémántok e becses

tokját, ezt a kincsét a hellen művészetnek, melyet a római szellem újra kidolgozott. De a mi marad, az mind kiváló az izlésre és a színek élénkségére nézve : nem hiányoznék onnan még a lelkesedés sem, a *mens divinius*, a mit HORÁ CZ a költőtől kíván s a mit megtalált a maga számára, néha nem is törve utána. Azért a régi bíráló ítélete azt mondja róla : «A lantos költők közül HORÁ CZ csaknem az egyetlen, kit méltó olvasni ; mert pillanatonkint fölemelkedik, tele van játszisággal és kellemmel, s képeinek és kifejezéseinek változatosságában a legszerencsésebb merészséget fejt ki. Ha más nevet akarunk idézni, az CAESIUS BASSUSÉ volna, kit hajdan ismertünk ; de ma már felülmulták ezt a még élő szellemek.»

Hizelgő remény, melyet az egykorúak nem tagadnak meg maguktól, mely többet ér az irigység kicsinylésénél, de gyakran nem kevésbé csalékony ! HORÁ CZ után, valóban, alig fogjuk némi csillogását látni a lyrai szellemnek pogány alakban ; s előbb a hit, aztán az emberfajok megújulására lesz szükség, hogy a költészet, századról-századra, új életre keljen.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

(A római polytheismus utolsó dalai. — Pervigilium Veneris. —
SENECA. — STATIUS.)

A rómaiak lantos költészetének utolsó és igen ritka romjai közé kell helyeznünk egy talán bizonytalan keletű és vegyes eredetű költeményt, mely ugyanazon, még pedig népszerű tárgyra nézve két korszak fölismerhető nyomát árulja el: ez a *Pervigilium Veneris*, Venus ünnepének előestéje. Valóban, néhány vonása a hymnusnak, mely e e cím alatt jutott hozzánk és különösen a kar refrainje:

Cras amet, qui nunquam amavit!
Quique amavit, cras amet!

a nyelvben és költészetben a legjobb izlést mutatja s CATULL és HORÁCZ korához látszik tartozni. De másrésről a styl túlterhelései, az álszinek s néhány kétséges kifejezés a hanyatlás korába utalják e munkát. Innen van egy jelenkori író merész ítélete, ki két külön művet lát a fennmaradt szövegben: az egyik régi, tiszta, finom, csak a tárgy virágát foglalja magában s mindössze huszonkét versből áll; azután jön az átöntés, körülírás, mely a költemény többi részét teszi s el is választható tőle. Nagyon biztos füle és keze legyen annak, ki így akarja elválasztani egy régi emlék

részeit. Mi nem fogjuk megkísérteni, ámbár készségesen fölteszszük, hogy a költeményt megváltoztatták és megtoldták, épen mivel népszerű és inkább használatban volt, mint HORÁCZ *Carmen saecularéja*.

Miként lehetne kételkednünk abban, hogy a költemény alapja régi keletű volt, ha tekintetbe vesszük LUCRETIUS nagyszerű foháskodását Venushoz, Aeneas fiainak, Mars népének anyjához, és ha ama templomra gondolunk, mely Rómában neki volt szentelve az amphitheatrum felett, ama fegyveres Venus szobrára, arra a tulajdonságra, mely oly idegen volt a görögök mythologiai dogmájától s mely úgyszólván rómaivá egyénítette Venust?

Nagyon kevésbé valószínű, hogy azon időtől fogva, midőn e képek szakadatlanul a rómaiak szeme előtt voltak, Venus ünnepét, melyet a hagyomány az év legmosolygóbb szakába, a szép éjszakák és kora hajnalok idényébe helyezett, ne szépítette volna a versek bája, vagy hogy ne lett volna más e keeses emlékek ünneplésére, mint a pogány szertartások néhány régi töredéke.

Az erkölcsöknek a vallásra való természetes befolyása a római nagyság és műveltség haladásával kiválólag amaz istennő oltárainak szerzett nagyobb hitelt, kitől Cæsar akarta származását venni.

Képzeljük hát, hogy Venus ez ünnepein, melyeken PLINIUS, a természettudós, éjjeli két órakor kezdé munkanapját, Italia városainak templomai, szent ligetei gyakran visszhangoztak néhány versszakától e hymnusnak, mely hozzánk is eljutott, kétségkívül megváltoztatva az idő által, s talán kevésbé a tömeg képzetének, mint valamely tudós követelő tudományának következtében:

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!

«Ime az új tavasz, a zengzetes tavasz, a tavasz újjá-
születése a világ számára. Tavaszkor a szerelmesek egyet-
értének; tavaszkor a madarak egyesülnek, és az erdő,
termékeny esőktől éltetve, kitarja fürtjeit. Holnap az, ki
egyesíti a szeretőket, egymásba fonódó myrtusok ágaiból
zöld kunyhókat fog építeni a fák árnyaiban; holnap Dione
törvényeket ad a magasból, királynői fekvő helyéről.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Akkor az egek kiáradásából s tajték golyóból, kékes
nyájak és kétlábú lovak közepett, az óceán kiemelé
Dionét.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Ő az, ki a virágok fényével biborszínre festi az évet,
ő az, ki a zephir lehelletével puha szőnyeggé emeli föl a
föld dagadó keblét, ki szétszórja az átlátszó harmat-hullá-
mokat, melyeket az éj lehellete hátrahagyott, e hullásuk-
ban reszkető csillogó könyeket.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Az istennő maga mondá nympháinak, lépjenek be a
myrtusok szentelt ligetébe. A gyermek az ifjú leányokat
kiséri; de nem hihetjük, hogy nyugszik a szerelem, míg
nyilait hordja. Menjetek nymphák! lerakta fegyvereit:
Amor pihen. Parancsot kapott, hogy fegyvertelenül járjon,
nehogy ija, nyila, lángja sebet okozzon.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Venus, oh Diana! ugyanazon szeméremtől érintett
szüzeket küld feléd. Csak egy kegyet kérünk — mondják —
oh delosi szüz! hogy az erdőt ne tegyék véressé a vadá-

szok! Venus arra kérne, jöjj el magad, ha illenék szüzes-ségedhez, három éjen át nézni, mint futkosnak az ünneplő egyesületek a berkekben, virágkoszorúk és myrtuskunyhók között. Sem Ceres, sem Bacchus nem hiányzik, sem a költők istene. Visszatartóztatják itt őket. Az egész éjszakát dalokkal ünneplik. Uralkodjék Dione az erdőkben! add át helyedet, delosi istennő!

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!

«Az istennő elrendelte, hogy ülést tart hyblai virágokból készült ágyon. Ő maga fogja kimondani az ítéleteket; a Gratiák lesznek segítségére. Hybla, tárd ki minden virágodat, melyet az év hoz; Hybla, törd le a virágok koronáit Aetna egész völgyében. Itt lesznek a mezők leányai és a kik az erdőkben, a szent ligetekben, a halmokon laknak. A szárnyas gyermek anyja parancsolá, hogy mind megjelenjenek, és azt is rendeli az ifjú lányoknak, hogy semmi-ben se higgyenek Amornak.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!

«Venus vezette Latiumba a trójaiak ivadékait, s ő adott nőül fiának egy laurentumi leányt, és nemsokára Marsnak a szentélyből elragadott szemérmes szüzet. Ő hozta létre Romulus népének nászát a sabin nőkkel, honnan a Rhamneseket és Quiriteseket származtatá s Romulus ivadékául a Cæsarok atyját és nemzedékét.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!»

Ez az *összetett rendű* kis emlék, kihagyásainkon keresztül, amaz építési művekhez hasonlít, melyeket különböző korszakokban javítottak és támogattak. Némely része megtartotta régi kellemét; a többi fölvette minden

elmuló divat ál izlését és magára ölté a korszakok hibáit. Valóban, mivé lett Róma Augustus után? s a költészetnek mily kovászát, a lelkesedésnek mily szikráját tartotta meg a mindenhatóság örjögései s a tömeg meghunyászkodása között? Nem mintha hiányzott volna a művészetek szenvedélye és fényüzése Rómában; de ez a szenvedély rendetlen, ez a fényüzés becstelen, kegyetlen, gyilkos volt. A korszak lantos költője NERO volt, torony ormán énekelve Trója romlását, a tűz fénye mellett, melyet Rómában gyujtatott. Ez undok művész dühöngései tetszettek a rómaiak romlott képzelmenek: és a mint hajdan a felszabadult Athenben a lyrai és zenei pompa volt a hősi tettek ihlető apotheosisa, úgy lett most Cæsar circusában és kertjeiben a düh és gyilkosság izgató mérge. Mert a művészetek, melyek az érzékekhez szólnak, megromolhatnak, ha nem térnek vissza szünet nélkül a lélek isteni forrásához; és az erkölcsi szép parancsoló képe épen úgy védelmezi, mint fölemeli azokat. Távol Nero ünnepeinek e tisztátlan zajgásától, ha lüktetett még a költői lélek, az csak a harmincz éves korában meghalt PERSIUS néhány ismeretlen és búskomoly versében történt, vagy LUCANUS néhány tapintatlan föllendülésében, kit még ifjabb korában ölt meg a zsarnokság, melynek büntetlenül vélt hizeleghetni.

Ugyanazon korszak egy másik vértanújánál, Claudius és Nero uralkodásának másik bizonyosságánál, SENECÁNÁL, becsvágyainak és tehetségeinek különféleségében nem csillan-e föl a lantos költészet némi világa? Mint bölcsésznek, kinek több volt képzelő tehetsége, mint lelki ereje, kedvét kellett találnia amaz előkelő művészetekben s eleinte kissé rájuk is támaszkodnia, melyek szórakozását tették a gyilkos udvarnak. TACITUS¹ lefesté amaz estélyt a császári palotában, melyen az ifjú Britannicus, vezeklésből kénytelen lévén fen-

hangon énekelni, oly dalba kezd, mely czélzást foglal magában saját bukására és balsorsára, talán valamely EURIPIDEST utánzó töredékbe, ASTYANAXnak valamely önmagára vonatkozó myriológiájába. A hallgatók megindulása igen nagy, az ittasság szabadságában; és Neronak, ki megérti a panaszt, nincs más tenni valója, mint gyors halállal elfojtani.

SENECA, midőn a *Trójai nők* tragédiáját írta, elfeledette-e ezt a családi jelenetet, mely borzasztóbb a tragikus költéseknél? Ez magyarázza meg némely hang búskomolyságát, némely gondolat pathetikus voltát e drámákban, melyeket Nero boldogtalan nevelőjének tulajdonítanak; e szavalni való művekben, melyek bizonyára nem jelentek meg a római szinpadon. Nem a hősidők képét érezzük itt, hanem a császárság elnyomását. A kar sóhajtozó hangokból áll, melyek a nagyság veszedelmét, az ismeretlenség szükséges voltát bizonyítják a zsarnokság alatt. Innen vannak amaz igazán költői szomorúságú szavak THYESTES tragédiájában:

«Király az, a ki nem fél; király az, a kinek nincs vágya. Ezt a királyságot önmagának adja az ember. Hágjon fel az, ki akar, az udvar sikamlos ormára! Én hadd lakjam jól nyugalommal! Hadd örvendjek szerény földél alatt a békének! Hadd folyjék le csendben életem, ismeretlenül a polgárok előtt! És ha napjaim így elmúltak zaj nélkül, hadd haljak meg, mint pór aggastyán. A halál súlya nehéz annak, ki nagyon ismert lévén mindenki előtt, meghal a nélkül, hogy önmagát ismerné.»

Nincs valami meddőbb és egyhangúbb, mint a nyugalomnak és a földön való elfeledtetésnek ez a szenvedélye, ha nem változik az égiek felé való törekvéssé. Ott, hol egyedül uralkodik, kialszik a művészet, valamint az erény iránti lelkesedés. Így halt el a római szellem, megder-

mesztve a rémuralom, lealjasítva a szolgaság által. Nem érkeltelen azonban látnunk, hogy még vet némi költői fényt, ha a nagy emlékekhez csatlakozik, melyek hajdan dobogásba hozták a nemes sziveket.

A költő, ki szerencsétlen volt elfogadtatni Domitian által s kinek versei, szörnyűséges erélyökben, kölcsön venni látszanak valamit a hatalom örülségéből, melynek hizelegtek, ez a költő megtalálta az utolsó tiszta hangokat, melyekkel LUCANUS emléket megtisztelte s özvegyének házában ünnepelte születésének évfordulóját. Talán Titus rövid uralkodása alatt történt ez, ama pillanatnyi békében, melyet a császárság engedett. Több uralkodás mult el Nero és nagyszámú áldozata óta. Együtt vagy egymás után emelkedtek föl Galba, Otho, Vitellius, Vespasián, ki oly dicsőséges volt Rómára, s kegyetlen egyedül Helvidiusra, Thraseas fogadott fiára nézve. A költő LUCANUS barátjai, kik az irodalmi tanulmányokban még a szabadságot, az ősi erények tiszteletét és a jövő reményét keresték, összegyűltek Rómában a költő özvegye körül, ki hű maradt nevéhez és szerelméhez. Előtte ünnepelték születését annak, a kit siratott:

«LUCANUST énekeljük; ² nyujtsatok számunkra kedvező csendet: a ti napotok ez, oh múzsák! Legyetek kegyesek hozzánk, midőn azt ünnepeljük, ki az ékesszólás és versek kettős bájával ragadott el titeket: a római énekek szentelt mesterét.

«Boldog és szerencsés vidék, mely a hanyatló nap legutolsó lépteit látod az óceán színén s hallod a hullámokba sülyedő szekere kerekének csikorgását, Bætica! melynek puha szövetei versenyre kelnek a Minervától ihlett Athen-nel: te dicsekedhetel LUCANUSSAL! Büszkébb lehetsz rá, mint hogy SENECÁT adtad a világnak vagy hogy a kedves Gallio

anyja vagy. Emelje a Bætis folyama egekig hullámain, melyek kitünőbbek Meleséinél! És te, Mantua, ne kívánj versenytársa lenni. Alig született meg s a földön mászkálva alig hallatott gyöngé kiáltást, midőn keblébe fogadta Kalliope s először veté le Orpheusért viselt hosszú gyászát: Gyermekek, mondá, ezentúl a múzsáknak vagy szentelve s nemsokára felül múlod a régi költőket; nem a folyókat, nem a vad állatokat, nem a geta erdőket fogod megindítani lantoddal; hanem a hét halmot, Mars isten Tiberisét, a lovagokat és a biboröltönyű tanácsot fogod elragadni éneked ékesszólásával.»

Ekkor megemlékezett a költő LUCANUS első kísérleteiről, melyek féltékenynyé tették reá Nerot, és ama befejezetlen költeményről, mely halálát okozta.

«Bátorítva az ifjúság tüzetől, nemsokára megénekled Philippi mezejét, mely italiai csontoktól fehérlik, és a pharsalosi csatát, e villámcsapást az istenített győző tettei, s a szent szabadság által nagy Cato és Pompejus, a népvezér között.»

A múzsa választékos versekben folytatja a költő apotheosisát, s csak könyei tartóztatják fel, midőn a zsarnokra gondol, ki lesujtotta. De STATIUS még akkor is talál szép és a lantra valóban méltó szavakat.

«Oh te, habár az egeken át, a dicsőség szekeren, az oromra érve, hová a nagy lelkek emelkednek, megveted a földet és neved a sírokat, vagy az elysiumi partokon, a béke berkében lakol, hol összegyűlnek a pharsalosi harcosok, s Pompejus és Cato kísérik nemes énekedet; vagy büszke és szentelt árnyad nem ismervén a Tartarust, távolról hallod a gonoszok kínjait s csak magad mögött látod Nerot, sápadtan anyja ingerült tekintetétől: jelenj meg előttünk fényedben! s Polla szavára, nyerj, könyörgök, egy

napot az alvilági istenek kegyelméből . . . távol van innen a halál! itt a mindenható élet forrása. Muljék el a szörnyű gyász! Ömöljenek végre édes könnyek az arczon, és a diadalmassá vált fájdalom imádja most mindazt, a mit siratott!»

A pogány mesék ez utolsó visszhangjánál, melybe komolyabb szomorúság, a rabszolgaság szomorúsága vegyül, ideje megállítanunk a régi lant emlékeit és másutt keresnünk más ihletet.

